مطبوعه ڀٽ شاهه ثقافتي مرڪز ڪميٽي

مقالو نمبر - ٨

سُر ساموندي جو مطالعو

شاهه عبداللطيف ڀٽ شاهه ثقافتي مرڪز

ڀٽ شاهه حيدرآباد سنڌ

١٣٩٤هه / ١٩٧٤ع

مڪالمو نمبر -٨

سر سامونڊي جو مطالعو

حضرت شاهه عبداللطيف ڀٽائي رحه جي ٻه سؤ ايڪيهين ٻارهي
(١٩٧٣ع) جي موقعي تي منعقد ڪيل مڪالمي جي ڪارروائي

مرتب
ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ

شاهه عبداللطيف ڀٽ شاهه ثقافتي مرڪز
ڀٽ شاهه حيدرآباد سنڌ
١٩٧٤ع

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڇاپو پهريون   صفر ١٣٩٤هه / مارچ ١٩٧٤ع   هڪ هزار ڪاپيون

قيمت

ملڻ جو هنڌ:
الهه بخش. ايم. نظاماڻي
اعزازي سيڪريٽري
شاهه عبداللطيف 'ڀٽ شاهه ثقافتي مرڪز ڪاميٽي'
سنڌ يونيورسٽي (پراڻي عمارت)
حيدرآباد سنڌ
يا
ڀٽ شاهه ثقافتي مرڪز
ڀٽ شاهه، ضلعو حيدرآباد.

پاران: ايم ايڇ پنهور انسٽيٽيوٽ آف سنڌ اسٽڊيز، ڄامشورو.
Digitized by M. H. Panhwar Institute of Sindh Studies, Jamshoro.

هيءَ ڪتاب سنڌ پرنٽنگ پريس، اڪال يونگا گهٽي، حيدرآباد ۾ ڇپيو، ۽ الهه بخش. ايم. نظاماڻي اعزازي سيڪريٽري ڀٽ شاهه ثقافتي مرڪز ڪاميٽي ڇپائي، حيدرآباد سنڌ مان شايع ڪيو.

www.sindhsalamat.com   books.sindhsalamat.com

مهاڳ

حضرت شاه عبداللطيف رحه جي مستند سوانح ۽ شاه جي رسالي جي جامع ۽ معياري متن مرتب ڪرڻ لاءِ سنه ١٩٦٦ع ۾ بنده راقم، اعزازي سيڪريٽري جي حيثيت ۾، ”شاه عبداللطيف ڀٽ شاهه ثقافتي مرڪز ڪاميٽي“ جي آڏو هڪ تفصيلي تجويز پيش ڪئي، جنهن جي مدنظر ڪاميٽي پنهنجي گڏجاڻي مورخ ٣٠ سيپٽمبر ١٩٦٦ع ۾ حضرت شاهه صاحب جي سوانح توڙي رسالي جي مختلف بنيادي ماخذن کي شايع ڪرڻ جي رٿا منظور ڪئي. ان کان پوءِ حضرت شاهه صاحب جي شاعرانه عظمت ۽ رسالي جي تفصيلي مطالعي خاطر اهو پڻ طيءِ ڪيو ويو ته هر سالگره جشن جي موقعي تي حضرت شاه صاحب جي فڪر، ٻولي ۽ شاعري جي خاص موضوعن ۽ رسالي جي سڀني سُرن مان هرهڪ تي عالمانه بحث مباحثي خاطر ’مڪالمو‘ منعقد ڪيو وڃي، ۽ ان جي ڪارگذاري شايع ڪئي وڃي. هن پوئين تجويز مطابق سنه ١٩٦٦ع کان وٺي اهڙن مڪالمن جو سلسلو شروع ٿيو، ۽ هن وقت تائين هيٺين آنن موضوعن تي مڪالما منعقد ڪيا ويا آهن، جن مان هرهڪ ۾ پيش ٿيل مواد ۽ مباحثي بابت ڪتاب شايع ڪيا ويا آهن:

١. شاهه جي ڪلام ۾ اسلامي اقدار — ١٩٦٧ع
٢. شاهه جي ڪلام ۾ انساني اخلاق ۽ ڪردار جو معيار — ١٩٦٨ع
٣. شاهه، سنڌي ٻوليءَ جو معمار — ١٩٦٩ع
٤. سر ڪلياڻ جو مطالعو — ١٩٧٠ع
٥. سر جمن جو مطالعو — ١٩٧١ع
٦. سر کنڀات جو مطالعو — ١٩٧٢ع
٧. سر سريراڳ جو مطالعو — ١٩٧٣ع
٨. سر سامونڊي جو مطالعو — ١٩٧٤ع

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جڏهانڪر رسالي جي 'سُرن' تي مڪالما شروع ٿيا، تڏهانڪر اهو فيصلو ڪيو ويو ته ڪارگذاري تي مشتمل ڪتابن ۾ انهن سُرن جو متن پڻ شايع ڪيو وڃي، جيئن پڙهندڙن کي حوالن ڏنل بيتن کي ڏسڻ ۾ آساني ٿئي. جيئن ته 'رسالي بابت تحقيق واري جامع رٿا' موجب، رسالي جي معياري متن کي شايع ڪرڻ ڏانهن پڻ قدم وڌائڻو آهي، انهي ڪري بنده راقم سوچيو ته هن سال کان وٺي، تجربي طور، هر سر جو متن مختلف قلمي ۽ ڇاپي رسالن کي پيٽي قائم ڪيو وڃي. انهيءَ مقصد خاطر، هن اشاعت ۾ 'سر سامونڊي' جي متن کي جملي دستياب قلمي ۽ ڇاپي رسالن کي پيٽي قائم ڪيو آهي، جيڪو رسالي جي معياري متن مرتب ڪرڻ واري مقصد ڏانهن هڪ اهم قدم آهي.

سنڌ يونيورسٽي
حيدرآباد سنڌ
١- مارچ ١٩٧٤ع

خادم العلم
نبي بخش

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

فهرست

	پيش لفظ	محترم الهه بخش. ايم. نظاماڻي اعزازي سيڪريٽري	٣
	مرحبائي ڏنرڊر	محترم الهه بخش. ايم. نظاماڻي	٥
١.	سر ساموندي جي موسيقي	جناب سيد منظور نقوي	٩
٢.	سر ساموندي جو تاريخي ۽ سماجي پس منظر	جناب ڪريم بخش چنه	١٤
٣.	سر ساموندي جو تاريخي ۽ ثقافتي پس منظر	جناب غلام رسول بلوچ	١٩
٤.	سر ساموندي جو تاريخي پس منظر	جناب ممتاز مرزا	٢٤
٥.	سر ساموندي جو فلسفو	جناب ميمڻ عبدالمجيد سنڌي	٣٤
٦.	سر ساموندي جو روحاني راز	جناب ميرمحمد پيرو	٣٩
٧.	سر ساموندي ۾ صرفي ۽ نحوي ترڪيبون	جناب معمور يوسفاڻي	٤٦
٨.	سر ساموندي ۾ لغت	جناب نجف علي شاه 'ڪمتر' نقوي	٦٦
٩.	سر ساموندي جي بيتن جو سٽائو نثر	جناب نجم عباسي	٧٤
١٠.	سر ساموندي جو متن	ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ	٨٦

—

I.	The Immortal Beauty of Latif's Sea Poetry	Prof. M. Ikram Ansari	5
II.	The Philosophy of Sur Samoondi	Mrs. Amena Khamisani	26

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

حضرت شاه عبداللطيف ڀٽائي جي رسالي ۽ سوانح بابت جامع تحقيقي رٿا

(منظور ڪيل ثقافتي مرڪز ڪاميٽي ٣٠- سيپٽمبر ١٩٦٦ع)

(الف) رسالي جو سرن وار تحقيقي مطالعو

	اشاعت جو سال
١. شاه عبداللطيف ڀٽائي جي ڪلام ۾ اسلامي اقدار	١٩٦٧ع
٢. شاه عبداللطيف ڀٽائي جي ڪلام ۾ انساني اخلاق ۽ ڪردار جو معيار	١٩٦٨ع
٣. شاه، سنڌي ٻوليءَ جو معمار	١٩٦٩ع
٤. سر ڪلياڻ جو مطالعو	١٩٧٠ع
٥. سر جمن جو مطالعو	١٩٧١ع
٦. سر ڪنڀات جو مطالعو	١٩٧٢ع
٧. سر سريراڳ جو مطالعو	١٩٧٣ع
٨. سر سامونڊي جو مطالعو	١٩٧٤ع

(ب) رسالي ۽ سوانح بابت بنيادي مأخذن ۽ ڪتابن جي اشاعت

١. لطائف لطيفي (فارسي): مير عبدالحسين خان ”سانگي“ ١٩٦٧ع

٢. شاه جو رسالو (برٽش ميوزيم وارو نسخو)
تصحيح: ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ ١٩٦٩ع

٣. احوال شاه عبداللطيف ڀٽائي، تاليف: ميرزا قليچ بيگ ١٩٧٢ع

٤. شاه جي رسالي جا سرچشما
تحقيق: ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ ١٩٧٢ع

٥. شاه جو رسالو (سنه ١٢٦٩ھ ۽ ١٢٧٠ھ ۾ لکيل ٽن قلمي رسالن کي ڀيٽي تيار ڪيل) ١٩٧٤ع

٦. شاه جي رسالي جي ترتيب
تحقيق: ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ ١٩٧٤ع

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پيش لفظ

’ڀٽ شاهه ثقافتي مرڪز ڪاميٽيءَ‘ طرفان منعقد ڪيل مڪالمن جي سلسلي جو هيءُ ستون ڪتاب آهي. هن کان اڳ ١. ”شاهه جي ڪلام ۾ اسلامي قدرون“، ٢. ”شاهه جي ڪلام ۾ انساني اخلاق ۽ ڪردار جو معيار“، ٣. ”شاهه، سنڌي ٻوليءَ جو معمار“، ٤. ”سر ڪلياڻ جو مطالعو“، ٥. ”سر جمن جو مطالعو“، ٦. ”سر کنڀات جو مطالعو“ ۽ ٧. ”سر سريراڳ جو مطالعو“ شايع ٿي چڪا آهن. هن سال انهيءَ سلسلي جو اٺون ڪتاب، ”سر سامونڊي جو مطالعو“ اوهان جي هٿن ۾ آهي. هي مقالا گذريل منعقد ڪيل مڪالمي جي موقعي تي پڙهيا ويا هئا.

اشاعت جو هيءُ سلسلو، ’شاهه عبداللطيف ڀٽ شاهه ثقافتي مرڪز ڪاميٽي‘ جي انهيءَ پروگرام جي ڪڙي آهي، جنهن هيٺ شاهه صاحب جي ڪلام ۽ سوانح تي معياري ۽ تحقيقي ڪتاب شايع ڪرڻا آهن. هن وقت تائين – ’حيات و شاعري‘ (اردو)، ’لطائف لطيفي‘ (فارسي: تصنيف مير عبدالحسين خان سانگي)، ’شاهه جي رسالي‘ جو برٽش ميوزيم ۾ محفوظ نسخو، احوال شاهه عبداللطيف ڀٽائي (تصنيف ميرزا قليچ بيگ) ۽ ’شاهه جي رسالي جا سرچشما‘ – شايع ٿي چڪا آهن.

مڪالمي جي سلسلي ۾، ثقافتي مرڪز ڪاميٽيءَ جو اهو پروگرام آهي ته شاهه عبداللطيف ڀٽائي رحه جي رسالي جي هر سُر تي جامع مطالعو ڪرائي، هن نوعيت جا ڪتاب شايع ڪرائجن، جيئن شاهه صاحب جي ڪلام جي مطالعي ڪرڻ وارن کي سندن ڪلام ۽ پيغام سمجهڻ ۾ سولائي ٿئي. هن سلسلي کي ڪامياب بنائڻ ۾ اسان جي عالمن، اديبن ۽ دانشورن جو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

وڏو هٿ آهي. سنڌن بي لوث تعاون جي ڪري ئي هيءُ سلسلو جاري آهي ۽ انشاءالله جاري رهندو.

ثقافتي مرڪز ڪاميٽيءَ جي اها ڪوشش پئي رهي آهي تہ ثقافتي سرگرمين سان گڏوگڏ، علمي، ادبي ۽ تحقيقي ڪم کي بہ پوريءَ طرح سان جاري رکجي. انهيءَ ڏس ۾ ڪاميٽيءَ طرفان، 'شاه جي رسالي' جي معياري ڇاپي جي تجويز منظور ٿي چڪي آهي، ۽ ان تي ڪم هلندڙ آهي، ۽ اميد آهي تہ اهو ڪم وقت سر پايۂ تڪميل تي پهچي ويندو.

بحيثيت اعزازي سيڪريٽري، آءٌ پنهنجو فرض ٿو سمجهان تہ انهن مڙني عالمن، اديبن ۽ دانشورن جا دل جي گهراين سان ٿورا مڃان، جن پنهنجي پُرخلوص تعاون ۽ قيمتي مقالن سان اسان کي نوازيو آهي. ان ڪان سواء آءٌ ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ صاحب جو بہ شڪرگذار آهيان، جنهن پنهنجي بيحد مصروفيات جي باوجود، هن ڪتاب کي مرتب ڪرڻ جو ڪم پنهنجي ذمي ڪيو آهي.

١- مارچ ١٩٧۴ع

الهہ بخش. ايم. نظاماڻي
اعزازي سيڪريٽري
ڀٽ شاه ثقافتي مرڪز ڪاميٽي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مرحبائي تقرير : ادبي مڪالمو

الهه بخش. ايم. نظاماڻي، اعزازي سيڪريٽري
ڀٽ شاهه ثقافتي مرڪز ڪاميٽي.

جناب محترم پروفيسر محمّد اڪرم انصاري صاحب،

آءٌ، شاهه عبداللطيف 'ڀٽ شاهه ثقافتي مرڪز ڪميٽي' طرفان اوهان صاحبن جو دل سان شڪريو ادا ڪريان ٿو، جو اوهان ڪيترين مشغولين هوندي به تڪليف وٺي اچي، شاهه ڀٽائي جي ورسيءَ جي موقعي تي اسان سان شامل ٿي، هن ادبي سيمينار جي صدارت قبول ڪرڻ فرمائي. اوهان جي شخصيت تعارف جي محتاج نه آهي. اوهان هڪ وڏا عالم، اديب آهيو. اوهان جيڪو شاهه جي زندگي، شاعري ۽ فلسفي تي تحقيقي ڪم ڪري رهيا آهيو، اهو واقعي تحسين جوڳو آهي. انهيءَ سان گڏ آءٌ سڀني اديبن، عالمن جو پڻ شڪرگذار آهيان، جن هميشه تڪليف وٺي دور دراز فاصلي تان ڪهي اچي هن ادبي سيمينار ۾ حصو پئي ورتو آهي، ۽ سندن ئي تعاون ڪري هن مڪالمي جو سلسلو ڪاميابي سان جاري آهي. هيءَ هڪ وڏي خوشيءَ جي ڳالهه آهي جو ثقافتي مرڪز ستن سالن کان وٺي هن ادبي سيمينار جو سلسلو وڏي ڪاميابيءَ سان نڀائيندو اچي ٿو، جنهن ۾ اسان جا اديب ۽ عالم، شاهه جي ڪلام ۽ پيغام جي تحقيق ڪري پنهنجا اعليٰ معياري مقالا پيش ڪن ٿا، جن کي وري ڪتابي صورت ۾ هر سال شايع ڪيو وڃي ٿو.

اڄ جو موضوع هر سال جي پروگرام موجب شاهه جي رسالي جي سرن مان سلسليوار "سر سامونڊي" آهي. موضوع جو دائرو ڪافي وسيع آهي. اميد ته اسان جا اديب ڪنهن به نڪتي

تي پنهنجي خيالن مطابق، پنهنجا معياري مقالا پيش ڪري هن ادبي سيمينار کي ڪامياب بنائيندا.

’سر سامونڊي‘ جي باري ۾ آءٌ چند لفظ چئي مڪالمي جي شروعات ڪيان ٿو. سر سامونڊي، سر سريراڳ سان گهڻو ميلاپ رکي ٿو، مگر هن سر ۾ ’سامونڊي‘ نالي ڪو راڳ يا راڳڻي نظر ۾ ڪانه ٿي اچي. هن سر کي ’سر سامونڊي‘ ڇو سڏيو وڃي ٿو؟ ائين ڏسڻ ۾ اچي ٿو ته شاهه صاحب سير سفر ڪندي، سامونڊي بندرن ۽ خاص ڪري لاڙ واري حصي ۾ مختلف بندرن وٽ وڻجارن جي اُسهڻ وقت دردناڪ نظارو اکين سان ڏسندي، هن سر ۾ سارو سامونڊين جو ذڪر ڪيو آهي. شايد انهيءَ ڪري هن سر کي ’سامونڊي‘ ڪري سڏيو وڃي ٿو.

اڳئين زماني ۾ سمنڊ جي مسافري اهڙي ته اڙانگي، خطرناڪ ۽ ڪافي تڪليفن ۽ مشڪلاتن واري هوندي هئي، جو وڻجارا جڏهن وڻج واپار سانگي سمنڊ جي مسافريءَ تي روانا ٿيندا هئا، تڏهن گويا سِر سان ڪفن ٻڌي سِر جو سانگو لاهي نڪرندا هئا، ۽ ڪين واپس اچڻ ۾ ٻه سالن جا سال گذري ويندا هئا. تنهنڪري انهن جي روانگيءَ وقت سندن زالن جي روڄ راڙي، درد ۽ ڦوڙائي جي فراق ۽ اوسيئڙي جي انتظار جي نظاري جي شاهه پنهنجي ڪلام ۾ ان جي اهڙي تصوير چٽي آهي، جنهن جي مطالعي ڪرڻ سان انسان جا جذبات ۽ احساسات ڪيڏا ٿيو وڃن، جيئن ته هيٺين بيتن مان معلوم ٿيندو:

اولا ڪئي اوءِ، پڳهه ڇوڙي پند ٿيا
آيل! سامونڊين جي. آهه اڙانگي جُوءِ
ڪڏهن ڏسنديس روءِ. وري هن اکين سان.

ويا سي اوهري اوءِ. مونکي ڇڏيو ماڳهين
جِنگن جا جِنگ ٿيا، تئان نه موٽيو ڪوءِ
گوندر مارينديوءِ، ويچاري وڻن جو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

شاهه اڪثر ڪري عورت کي سچي عاشق جي صورت ۾ پيش ڪري، ڪيس ڪيترين ئي تڪليفون، ڏک ڏاکڙا ۽ درد پسايا اٿس. حقيقت ۾ شاهه عورت جو شان هميشه اعليٰ رکيو آهي، ۽ گويا پاڻ کي عورت جي صورت ۾ الله تعاليٰ جو سچو عاشق بنائي، عورت جي وفاداري ۽ محبت جا داستان پيش ڪري، ان کي وفاداري جو هڪ پُتلو بنايو اٿس. هن سر ۾ به شاهه عورت جي صورت ۾ پاڻ کي عاشق بنائي، ان جو ويس ڌاري سارو ڪلام حقيقي رنگ ۾ رچايو آهي، ۽ پاڻ کي زال تصور ڪري روحاني راز ۽ طريقت جي راهه جا اسرار ويهي کوليا آهن. هن سر ۾ شاهه جيڪو زال ذات جي جذبن، اُمنگن، سوز ۽ فراق ۽ اوسيئڙي جو انتظار ۽ عورت جي اندر جي آتڻن جو ذڪر بيان ڪيو آهي، سو هيٺين بيتن مان معلوم ٿيندو:

نه سي تڙ هوڙاڪ، نه وايون وڻجارن جيون
سرتيون سامونڊين جا، اڄ پڻ چڪئم چاڪ
ماريندون فراق، پاڙيچيون! پرين جا.

—

سامونڊي ساري، مٿي تڙ گذاريان
مونکي ٿي ماري، اُنهن سندي ڳالڙي.

—

وڻجارن ورئي، پري پکيه چوڙيا
اوليون پسي ان جيون، پيئڙم ڳچ ڳري
ويندي ماءُ! مري، ساري سامونڊين کي.

هن سر ۾ شاهه صاحب انسان ذات کي ڪيترين ئي مشڪلاتن هوندي به صبر، تحمل، صالح زندگي، حق پرستي، صداقت، خدا ۾ اعتقاد، سچ جو سودا گر بنائڻ جو درس ڏنو آهي، ۽ وڻجارن کي دنياوي ذميداريءَ سان گڏ پنهنجي ضمير مطابق زندگي گذارڻ جي راهه ڏيکاري اٿس. وڻجارن جي زالن کي پنهنجن

پيارن لاءِ تڙپندو ڏسي ڪين صبر ۽ تحمل جو سبق ڏيئي ٻڌائي ٿو ته خدا ۾ ايمان رکي آسرو نه لاهيو، ته اوهان جون آسون ۽ اميدون پوريون ٿينديون. جيئن پاڻ فرمائي ٿو:

آءٌ جن آساري، مٿي تڙ گذاريان
مونکي وساري، شال م وڃن اوهري.

—

جنين ڪارڻ مون، تڙ پوچارا پوڄئا
پنهنجم اميدون، سيئي سڄڻ آئيا.

انهن چند لفظن بعد آخر ۾ وري به آءٌ صدر صاحب ۽ بين معزز اديبن ۽ عالمن جو تهدل شڪرگذار آهيان، جن پلائي جا پير پري حضرت شاهه عبداللطيف ڀٽائيءَ جي عرس جي موقعي تي هن ادبي محفل ۾ شريڪ ٿي اسان جي همت افزائي ڪئي آهي.

●

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جناب سيد منظور نقوي

سُر ساموندي‎ءَ جي موسيقي

حضرت شاهه عبداللطيف ڀٽائي عليه الرحمه جي رسالي جي مطالعي مان واضح ٿو ٿئي، ته رسالي ۾ چاڙهايل راڳن مان ڪي اهڙا به راڳ آهن، جن کي خالص سنڌي راڳ سڏجي ٿو، ۽ ’سر ساموندي‘ به انهن راڳن مان هڪ آهي. شاهه جي رسالي جي سرن جي ترتيب مطابق هي ڇهريون راڳ آهي، جيڪو نج سنڌي آهي، يا جنهن جو ذڪر، انهيءَ نالي سان، برصغير هند و پاڪ جي موسيقيءَ جي ڪتابن ۾ ڪٿي به نٿو ملي؛ اهڙو اعتراف خود آنجهاني گربخشاڻيءَ به ڪيو آهي.

’سُر ساموندي‘ شاهه جي رسالي جي سُرن جي ترتيب مطابق پنجون سر آهي، جيڪو ’سري راڳ‘ کان پوءِ ۽ ’سهڻيءَ‘ کان اڳ آيل آهي. راڳداريءَ جي لحاظ کان ’سريراڳ‘ شام جو راڳ آهي، ۽ ’سهڻي‘ رات جي پوئين پهر جو راڳ آهي. انهن ٻن راڳن جي وچ ۾ ڪنهن راڳ جو اچڻ ضروري هو، شايد انهيءَ نسبت سان به ساموندي‎ءَ کي، سري راڳ ۽ سهڻيءَ جي وچ ۾ جاءِ ڏني ويئي آهي.

’ساموندي‘ جي بيان کان اڳ آءٌ ڪجهه سنڌي راڳن جي ليکڻ بابت عرض ڪرڻ گهران ٿو. انهيءَ ۾ ڪو شڪ نه آهي ته سنڌ جا راڳ برصغير هند و پاڪ جي پرڳڻن تي ڇانيل نظر اچن ٿا، ۽ ڪنهن به پرڳڻي سان ايترا راڳ منسوب نه آهن، جيترا سنڌ سان آهن، ۽ اهو به ثابت آهي ته سنڌ ملڪ دور قديم کان راڳن جو گهوارو رهيو آهي. قديم سنڌين پنهنجي ڄاڻ ۽ فن جي مهارت، علم ۽ عمل سان نوان نوان راڳ، جهڙوڪ راڻو ۽ ڪوهياري؛ ۽ نيون نيون چالون، جهڙوڪ سنڌي پيرويون، سنڌي جوڳ وغيره وجود ۾ آڻي، پنهنجي ڄاڻ ۽ مهارت جا مثال قائم ڪري ڇڏيا، ۽ راڳداريءَ ۾ هڪ اهڙو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

انداز قائم ڪري ڇڏيو، جيڪو ايترو ته مشهور ٿي ويو جو برصغير هند و پاڪ جي اڳ واري نقشي تي اهو انداز سدائين حاوي رهيو. سنڌي راڳن جي مقبوليت سندن انداز ۽ انگ يعني نموني جي ڪري ٿي. اڳئين دور ۾ سنڌي راڳن جو انداز ايترو ته پسنديده هو، جو انهن کي هر ڀر ڳئي ۾ پسند ڪيو ويو ٿي. راڳ جي ماهرن سنڌي راڳن جي مقبوليت کان متاثر ٿي سندن ذڪر راڳدارين جي ڪتابن ۾ ڪيو ۽ اهڙن راڳن کي 'سنڌي پرڪاش راڳ' جي نالي سان سڏڻ لڳا. راڳ جي عالمن اهو به معلوم ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي ته اهي ڪهڙن سببن جي ڪري وڌيڪ مقبول آهن، ۽ آخر انهن سنڌي راڳن جو تجزيو ڪري ٻڌايو ته سنڌ جا راڳ 'ڪومل رکب' ۽ 'ڪومل ڌيوت' جي ڪري معروف آهن.

انهيءَ مان معلوم ٿيو ته ڪومل رکب ۽ ڪومل ڌيوت سنڌي راڳن جا اهم سر آهن، ۽ انهن سرن جي ڪري سنڌي راڳن کي ٻين راڳن کان جدا ڪري سگهجي ٿو. انهيءَ معيار کي سامهون رکندي معلوم ٿيندو ته ڀيرون ٺاٺ ۽ پوربي ٺاٺ مان پيدا ٿيندڙ گهڻا نج سنڌي راڳ جيڪي برصغير جي موسيقيءَ ۾ رائج ٿي چڪا آهن، جيڪڏهن ڪومل رکب ۽ ڪومل گنڌار جي سرن سان گڏ تيور گنڌار ۽ تيور نکاد جا سر به شامل هجن ته انهيءَ راڳ جي نج سنڌي هجڻ ۾ ڪوبه شڪ باقي نٿو رهي. اهو آهي مختصر طور تي سنڌي راڳن جو تجزيو.

اڄ آءٌ حضرت شاهه عبداللطيف ڀٽائي عليه الرحمه جي جنهن راڳ جي موسيقي پيش ڪري رهيو آهيان، ان جو نالو آهي 'سر سامونڊي'. جنهن جو مفهوم آهي سمنڊ ۽ سامونڊين جو بيان. انهيءَ سر جو راڳ وچايل آهي، ڇو جو حضرت شاهه عبداللطيف کان پوءِ هن راڳ جي غلط استعمال ۽ غير سرن جي ملاوٽ جي ڪري هيءُ راڳ ڪالعدم ٿي چڪو آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ايتريقدر جو شاهه جي راڳ ڳائڻ وارن وٽ ڪنهن، سريراڳ ۽ سامونڊي جي شڪل ۾ ڪوبه فرق ناهي. نه ڪنهن اهڙي خاص آلاپ يا تان جو وجود آهي، جيڪو انهيءَ راڳ کي ٻين راڳن کان جدا ڪري. ان ڪري اهو راڳ اصليت کان محروم ٿي چڪو آهي.

دراصل اهو راڳ پوربي ٺاٺ جو هڪ نج سنڌي راڳ آهي، جيڪو راڳ جي پراڻن ڪتابن ۾ محفوظ نه ٿي سگهيو، ۽ ٿيندي ٿيندي معدوم ٿي ويو. جيڪڏهن اسان جي ملڪ ۾ موسيقيءَ جي تحقيق ۽ تجسّس جو ڪو اهڙو ادارو هجي ها، ته اهڙن وڃايل راڳن جي تحقيق ۽ تدقيق ڪري، انهن کي محفوظ ڪري سگهجي ها. مگر افسوس جو اسين اڃان انهن قدرن کي محفوظ ڪرڻ لاءِ ڪوبه قدم کڻي نه سگهيا آهيون.

لفظ 'سامونڊي' حضرت شاهه لطيف جي رسالي ۾ ڪٿي به راڳ جي مفهوم ۾ استعمال نه ٿيو آهي، ان ڪري سامونڊي راڳ تي رسالي مان ڪابه روشني پئجي نٿي سگهي.

اڄ آءٌ هن معدوم ٿيل راڳ جي شڪل پيش ڪري رهيو آهيان. هن نج سنڌي راڳ سامونڊيءَ جي سرن جي ترتيب هن ريت آهي:

آروهي: کرج، ڪومل رکب، تيور گنڌار. پنجم، ڪومل ڌيوت ۽ تيور نکاد.

امروهي: کرج، ڪومل رکب، تيور گنڌار، تيور مڌم، پنجم، ڪومل ڌيوت ۽ تيور نکاد.

سامونڊي راڳ جي اها آروهي ۽ امروهي ٻڌائي ٿي ته آروهيءَ جي سرن مان مڌم جو سر ورج يعني ترڪ ڪيل آهي. ان ڪري آروهيءَ کي گائڪيءَ جي اصطلاح ۾ 'کاڊو' چئبو: يعني ڇهن سرن واري آروهي؛ ۽ امروهيءَ ۾ سڀ سر لڳل آهن، ان ڪري امروهيءَ کي سمپورن، يعني سڀني سرن واري امروهي چئبو. انهيءَ لحاظ سان سامونڊيءَ کي کاڊو سمپورن راڳ ڪري

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ليکيو ويندو. راڳ ساموندي‌ءَ جو انگ ٻڌائي ٿو تہ انهيءَ راڳ کي راڳداريءَ جي قانون مطابق، پوربي ٺاٺ ۾ ٿي شامل ڪري سگهبو. پوربي ٺاٺ ۾ هي سر شامل آهن: کرج. ڪومل رکب، تيور گنڌار، تيور مڌم، پنچم، ڪومل ڌيوت ۽ تيور نکاد.

راڳ ساموندي‌ءَ جو راڳداريءَ جي قانون مطابق وادي سر تيور گنڌار ۽ سموادي سر تيور نکاد آهي. هن راڳ ۾ تيور گنڌار ۽ پنچم جي سرن جي سنگت سٺي معلوم ٿيندي آهي. امروهيءَ ۾ تيور نکاد جي لڳڻ ڪري هن راڳ کي اڌيءَ رات کان اڳ جي راڳن ۾ شمار ڪبو.

تجزيو. جيئن تہ هن راڳ جي آروهي امروهيءَ ۾ ڪومل رکب، ڪومل ڌيوت ۽ تيور گنڌار، تيور نکاد جا سر شامل آهن، ان ڪري هن راڳ کي راڳداريءَ جي اصول مطابق سنڌي پرڪاش جو نج سنڌي راڳ لبکيو ويندو. جيڪڏهن ساموندي راڳ جي آروهيءَ جي سرن مان مڌم سر سان گڏ نکاد جي سر کي ترڪ ڪري ڇڏجي تہ راڳ 'رام ڪريا' وجود ۾ ايندو. راڳ رام ڪريا بہ اڄڪلهہ معدوم آهي. وري جي ساموندي راڳ جي امروهيءَ جي سرن مان مڌم جي سر کي ڪڍي ڇڏبو تہ راڳ 'تيروڻ' وجود ۾ ايندو. راڳ ترون ڇهن ڇهن سرن جو راڳ، يعني کاڏو کاڏو راڳ آهي، ۽ ساموندي ڇهن ستن سرن جو راڳ يعني کاڏو سمپورن راڳ آهي. ان ڪري هي راڳ ترون راڳ کان بہ جدا ٿيو پوي.

هن راڳ جي چال کي چڱيءَ طرح سان چائي پوءِ ڳائڻ گهرجي. ڇو جو ٿوري غلطي يا ڪنهن زائد سر جي استعمال سان ساموندي راڳ جي شڪل ڪنهن ٻئي راڳ ۾ بدلجي ويندي. اهو بہ ياد رکڻ گهرجي تہ راڳن جو مزاج ايتريقدر تہ نازڪ ٿيندو آهي، جو سرن ۾ ڪنهن هلڪي غلطيءَ کي بہ برداشت نہ ڪري سگهندو آهي. ڪيترا اهڙا راڳ آهن جن ۾ ساڳيا سر لڳن ٿا، مثلاً راڳ ريوا، پياس ۽ جيت ۾ يا پيم پلاسي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۽ ڏنا ٿيل آهن، مگر وادي سموادي سرن جي بدلجڻ سان ٻيا وڪر يعني ور وڪڙ هڻڻ جي ڪري ٻين راڳڻ کان جدا ٿيو پون. سريراڳ به انهن مان هڪ آهي.

شاهه جي راڳ جي انداز جي مطابق هن راڳ کي ٽيهن سرن کان ڳايو وڃي ۽ تيور گنڌار ۽ تيور نکاد جي سرن تي زور ڏنو وڃي، ۽ تيور گنڌار ۽ پنچم جي سرن جي سنگت کي برقرار رکيو وڃي، ڪومل رکب ۽ ڪومل ڌيوت تي مناسب ٺڪاءُ ڪيو وڃي ته هن راڳ جي شڪل سهڻي ۽ واضح ٿي وينڊي ۽ سنڌ جو هيءُ نج سنڌي راڳ نهايت مقبول ۽ پسنديده ٿي ويندو.

هتي هيءُ ڳالهه به نه وسارڻ گهرجي ته جيڪڏهن هن راڳ کي ساموندي راڳ تصور نه ڪيو، ته اهو راڳ برصغير هند و پاڪ جي راڳداريءَ ۾ هڪ نئون وجود ۾ آيل راڳ سمجهيو ويندو، جنهن جو موجد راقم الحروف کي ٿي مڃيو پوندو.

جناب ڪريم بخش ڇنہ

سر ساموندي ءَ جو

تاريخي ۽ ثقافتي پس منظر

هن سُرَ کي سندس مضمون موجب نالو ڏنو ويو آهي. هندوستاني راڳن ۾ هن نالي وارو سُر ڪونہ آهي. هن سُر ۾ ساموندي وڻجارن جو ذڪر آيل آهي. جن جي زالن جي دلي جذبن ۽ اُمنگن جي شاهہ صاحب نهايت واضح ۽ درد ڀرئي نموني ۾ ترجماني ڪئي آهي. هن سر جي مطالعہ مان معلوم ٿو ٿئي، تہ اِهو شاهہ صاحب جي شاعرانہ زندگيءَ جي اوائلي دور ۾ لکيو ويو آهي. جڏهن شاهہ صاحب اڃان سير و سفر جي حالت ۾ هو ۽ ڀٽ شريف تي اڃان مستقل سڪونت اختيار نہ ڪئي هئائين. معلوم ٿئي ٿو تہ ڪانياواڙ ۽ ڪڇ وٽان ٿيندو، شاهہ صاحب جڏهن ٺٽي ضلعي جي لاهري بندر وٽ پهتو تہ هن کي اتي ساموندي وڻجارن جا جهاز ڏسڻ ۾ آيا، جيڪي سڙهہ سنوان ڪري لنڪا ڏانهن وڃي رهيا هئا. اتي شاهہ صاحب کي انهن وڻجارن جي ويچارين استرين جو خيال اچي ٿو. جن کي مهينن جا مهينا پنهنجن پتين جي انتظار ۽ اوسيئڙي ۾ رهڻو پوي ٿو، ۽ هر قسم جا خدشا ۽ وسوسا ۽ انهن سان گڏ اُميدون ۽ آسرا بہ هنن کي دامنگير ٿين ٿا، ۽ انهيءَ آس ۽ اميد، فراق ۽ فوڙائي ۾ هنن جي ساري حياتي ڪٽجي ٿي.

شاهہ صاحب جنهن زماني ۾ هيءُ سُر لکيو آهي، سو غالباً ميان نورمحمّد ڪلهوڙي جي حڪومت جو اوائلي ۽ نادرشاهہ جي ڪاهہ کان اڳ وارو دور آهي. جڏهن ملڪ سائو ۽ ستابو هو ۽ ان جو اندروني توڙي بيروني واپار اوج تي رسيل هو. نادرشاهي ڪاهہ ۽ ان سان لاڳاپو رکندڙ ڦرمار ۽ بدامنيءَ جو ڪوبہ اهڃاڻ هن سر مان ڪونہ ٿو ملي. ميان يارمحمّد ۽ ۽ ميان نورمحمّد ڪلهوڙي جي اوائلي زماني ۾، سنڌ ۾ جيڪو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

امن امان قائم هو، تنهن مان ملڪ کي چڱو فائدو ٿيو. هن دور ۾ سنڌ جي زراعت ۽ صنعت، وڻج ۽ واپار کي وڏي ترقي ملي، ۽ ”سنڌي“ وڻجارن جا جهاز ملڪي صنعت جو سامان کڻي مشرقِ وسطيٰ ۽ مشرقِ بعيد ۽ ايراني نار جي بندرن تي پهچندا هئا. وڏن وڏن فرنگي واپارين جهڙوڪ پورچوگيزن، انگريزن ۽ ڊچن سنڌ ۾ پنهنجا ڪارخانا قائم ڪيا هئا، جنهن جي ڪري سنڌ ۽ اتر-اولهه هندوستان جون زرعي ۽ صنعتي پيدائشون سنڌ جي لاهري بندر، ديبل بندر ۽ شاهه بندر جي وسيلي ڏورانهن ملڪن ۾ پهچايون وينديون هيون. ميان نورمحمد ڪلهوڙو واهن ذريعي ملڪي پيدائش وڌائڻ جو وڏو حامي ۽ سرپرست هو. هو جنگ جي ميدان ۾ جهڙو بهادر ۽ جوان مرد هو، تهڙو ئي زراعت جي ڪم کي ترقي وٺائڻ ۾ ممتاز هو.

هن جي دور حڪومت ۾ تمام گهڻا واهه کوٽايا ويا، ۽ سنڌوندي۽ مان نڪتل قدرتي ڦاٽن کي سڌاريو ۽ سنواريو ويو، جنهن ڪري سنڌ جي زرعي پيداوار پنهنجي ڪمال ترقي۽ تي وڃي پهتي.

انهي۽ زماني ۾ سنڌ مان ڪڻڪ، چانور، تيلي ٻج، نير، گيهه، چمڙو، ڪلون، هڱ، ڪنور، باداميون، شالون، ڪپڙو، زعفران، چيٽون، سوسيون، گربيون ۽ لونگيون، اجرڪ ۽ دوشالا ٻاهرين ملڪن ڏانهن موڪليا ويندا هئا.

مٿين شين جي مقابلي ۾ سنڌ ۾ ٻاهرين ملڪن مان موتي، ٽين، لوهه، فولاد، شيهو، هاٿي۽ جا ڏند، غاليچا، ريشم، کنڊ، مصري، پان، ڪارا مرچ، دالچيني، ڦوٽا ۽ ٻيون گرم مصالحي جون شيون گهرايون وينديون هيون.

سموري اتر هندستان ۽ راجپوتانا وغيره جي ضرورتن جو سامان سنڌ جي بندرن تي ڪٺو ٿيندو هو ۽ اتان پوء ڏورانهن ملڪن ڏي ويندو هو. بحري تجارت جو مرڪز ٺٽو هو، جتي اٽڪل چاليهه هزار ٻيڙيون ۽ جهاز ڪيرائي تي هلندڙ هئا. آن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

زماني ۾ بري تجارت جو مرڪز شڪارپور هو. جتي ٿئي وانگر وڏن واپارين جون تجارتي ڪوٺيون هونديون هيون. جيڪڏهن ٿئي جي واپارين جا گماشتا ايراني نار، بحر قلزم، بحر روم ۽ هندي وڏي سمنڊ جي بندرن تي هوندا هئا ته شڪارپور جي واپارين جا گماشتا وري ڪابل، قنڌار، بخارا، سمرقند، شانگهائي ۽ ڪئنٽن ۾ هوندا هئا.

سنڌ جي بين الاقوامي تجارت مان حڪومت کي نهايت گهڻي ڏيل وصول ٿيندي هئي. تخمينو ڪيو ويو آهي ته ڪلهوڙن جي اوائلي دور توڙي ميان غلام شاهه ڪلهوڙي جي زماني ۾، سنڌ جي سالياني اُپت ٨٠ لک روپيه هئي. هن مان ظاهر ٿو ٿئي ته ان زماني ۾ سنڌ جي آبادڪاري تمام اوج تي رسيل هئي، ملڪ ۾ امن امان هو ۽ ماڻهو دلجمعيءَ سان هنر ۽ ڪاريگري، زراعت ۽ تجارت ۾ لڳل ۾ هئا.

ڪلهوڙن جي دور ۾ اناج جي سستائيءَ جون شاهديون هرهنڌ ملن ٿيون، ڪن وقتن تي اناج ايترو ته سستو ٿي ويندو هو، جو ملڪ جي مختلف حصن مان ڏيل جي اُپت گهڻي قدر گهٽ ملندي هئي، پر ان جو پورائو وري اناج جي روانگي واپار جي اُپت مان ڪيو ويندو هو. اناج جي سستائيءَ کي سامهون رکندي هيءَ دعوا ڪري سگهجي ٿي ته ڪلهوڙن جي دور ۾ عوام جي حالت سڌريل هئي ۽ ماڻهو هر طرح سان مطمئن ۽ فارغ البال هئا. سنڌ جي ڳوٺاڻن ۾ به قسمين قسمين هنر رائج هئا. ڪي شيون ته ايتري گهڻائيءَ ۾ تيار ٿينديون هيون، جو ٻاهرين ملڪن ڏانهن به موڪليون وينديون هيون.

ڪلهوڙن جي دور ۾ سنڌ پنهنجين عام ضرورتن جي سلسلي ۾ ٻاهرين ملڪن کان وڏي حد تائين بي نياز هئي. ٺٽي شهر لاءِ 'تاريخ طاهري' ۾ ڄاڻايل آهي ته هن شهر جو بنياد اهڙيءَ نيڪ ساعت ۾ رکيو ويو هو، جو هتي جي رهاڪن کي ڪڏهن به مصيبت ۽ تڪليف سان واسطو نه پيو. جيڪي ڪجهه ڪين

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ميسر آهي، ان تي قائم آهن ۽ پنهنجو ڪاروبار امن ۽ راحت سان ڪندا رهن ٿا. جنهن خوشحاليءَ ۽ سستائيءَ جو دور چالو آهي، اها ڪڏهن به ڪنهن ٻئي هنڌ تي ڏٺي نه وئي آهي ۽ نه ڏسڻ ۾ ايندي.

مٿي ڏيکاريل ڳالهيون اُن زماني واري سنڌ جي هرڪنهن شهر لاءِ چٽي سگهجن ٿيون، ڇو ته ٺٽي جي مقابلي ۾ اتر سنڌ جي زرخيزي تمام گهڻو وڌيل هئي ۽ اتي سکر، بکر، روهڙي، شڪارپور، هالائي، اوباوڙي، پني عاقل، گهوٽڪي ۽ ميرپور ماٿيلي جهڙا وسندڙ شهر هئا.

رهڻي ڪهڻي. سنڌي ماڻهو هميشه کان جفاڪش ٿي رهيا آهن. ٻين ملڪن وانگر انهن ۾ به طبقا موجود هئا، ۽ اڃان تائين به آهن. مثال طور، وڏا وڏا زميندار، جاگيردار، وظيفه خور، سادات ۽ علما، جن کي عام ماڻهو به وڏي عزت ۽ مرتبي جي نظر سان ڏسندا هئا. موجوده دور ۾ جيڪي طبقاتي تفاوت ۽ باهمي نفرت جا نمونا موجود آهن، سي ان دور ۾ ڪونه هئا.

ڪلهوڙن جي دور ۾ وڏي درجي وارن طبقن جو وجود يقيناً گهڻي قدر محدود هو. هيءَ سڀ ماڻهو پاڻ ۾ محبت، احترام ۽ همدرديءَ جي رشتن ۾ ڳنڍيل هئا، ۽ هڪ ڪٽنب جي حيثيت سان زندگي بسر ڪندا هئا. ڳوٺن ۾ جايون عام طرح تي ڪچيون هونديون هيون، جو اتي آبڪلاڻيءَ جي موسم ۾ هميشه ٻوڏ جو خطرو موجود هوندو هو. وڏن شهرن ۾ وڏيون ۽ پڪيون جايون هونديون هيون. جاين کي اندران ٿڌو رکڻ لاءِ ڪاٺ جا قالب ٺاهي، انهن تي چيڪي مٽيءَ جو گارو لائي، چُن جي پَلستر سان پڪو ڪري ڇڏيندا هئا، اهڙيءَ طرح اهي جايون نه فقط مضبوط ۽ ديرپا رهنديون هيون، پر موسم جي سرديءَ گرميءَ کان پڻ پنهنجي رهاڪن کي محفوظ رکنديون هيون. اهڙي قسم جون ڪي جايون اڃا تائين ٺٽي، حيدرآباد،

نصرپور، سيوهڻ، سکر ۽ شڪارپور ۾ ڏسي سگهجن ٿيون.

کاڌو ۽ وندر. عام ماڻهو گهڻو ڪري چانور ۽ مڇي کائيندا هئا. لاڙ ۾ ڳاڙهن چانورن جي ماني ۽ پيت، ۽ اُتر ۾ جوئر ۽ ڪنگڻي چانورن جي ماني ۽ پيت، روزمره جي کاڌي ۾ شامل هوندا هئا. سياري ۾ سرنهن ۽ مٽرن جي پلي ۽ مان ساڳ تيار ڪري کائبو هو. کير، مکڻ ۽ ڏڌ جو رواج تمام گهڻو هو. اميرن کي شڪار جو خاص شوق هوندو هو، ۽ هو طرح پنهنجي کاڌي ۾ هرڻن، ڦاڙهن، سهن، تترن ۽ ٻين ڏنڌ جي پکين جو گوشت ڪندا هئا.

ڳائڻ ۽ ڪهاڻين ٻڌڻ جو شوق عام هوندو هو. عام ماڻهو ڏنڌي ڌاڙي ۽ مزدوري وغيره ڪندي ڳائڻ جو شغل به جاري رکندا ايندا هئا، جيئن ڪم ۾ هلڪائي ٿئي ۽ ٿڪاوٽ محسوس نه ٿئي.

ديني ذاري. ڪلهوڙن جي دور ۾ سنڌي ماڻهن جي دينداري مشهور ۽ معروف هئي. 'برنز' پنهنجي ڪتاب ”سفرنامه بخارا“ ۾ لکي ٿو ته ”سنڌ جا ماڻهو عربستان جي پيغمبر جي دين جا پوريءَ شدت سان پابند آهن. نماز جي مقرر وقتن تي هر هندو، حقير کان حقير ۽ غريب کان غريب، مڪي معظم جي طرف منهن ڪري نماز پڙهندو نظر ايندو. ٻيڙين ۾ ننڍڙيون ڪروتون هيون جن ۾ نماز پڙهي وينديهئي. ننڍي کان ننڍي ڳوٺ ۾ به مؤذن جي صدا بلند ٿيندي هئي، جنهن جي ذريعي هو مومنن کي نماز لاءِ سڏيندو هو. بانگ ٻڌڻ تي هرڪو مسجد ۾ ڊوڙي وڃي نماز پڙهندو هو. جيئن الحمد جي خاتمي تي ”آمين“ چوڻ ۾ شريڪ ٿي وڃي“.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جناب غلام رسول بلوچ

سر ساموندي ۽ جو
تاريخي ۽ ثقافي پس منظر

سنڌ تهذيب ۽ تمدن جي لحاظ کان، جتي هن سڄي عالم قديم خطو آهي، اتي مهراڻ جي هن سرسبز ماٿريءَ جا مانجهي مڙس به پنهنجي قديم روايتن ۽ رسمن، سلوڪ ۽ شرافت، مهرباني ۽ مهمان نوازي، همت ۽ مردانگي جا مجسما ٿي رهيا آهن. تاريخ شاهد آهي ته ڪيترن ڪان وني ڪاري تائين، لَس ڪان ٿر جي پٽن تائين پکڙيل سنڌي سپاجهڙا، هر دور ۾ پنهنجي ٻولي، ادب ثقافتي ورثي جا محافظ رهيا آهن ۽ هڪ سجاڳ ۽ سڄاڻ قوم وانگر هميشه ڏاڍَ ۽ زوراوريءَ جو مردانه وار مقابلو ڪيو اٿن.

سنڌ جو سدا حيات شاعر شاهه عبداللطيف رحه پڻ اسان جي سنڌي ٻولي، ادب ۽ ثقافت جو سرچشمو ۽ معمار آهي. سندس سڄو رسالو جتي وحدت واري وائيءَ سان سرشار آهي، اتي رسالي جي هڪ هڪ بيت مان سنڌ جي تهذيب ۽ ثقافت پڻ ليئا پائيندي محسوس ٿئي ٿي. سر ساموندي‌ءَ ۾ شاهه صاحب جتي سالڪ کي مالڪ جي مشاهدي ماڻڻ لاءِ عبادت ڪرڻ ۽ تزڪيهٔ نفس جي ترغيب ڏني آهي، اتي اهل سنڌ کي سنڌن رهڻي ڪهڻي ۽ رسم و رواج کان روشناس ڪرائيندي هن سُر ۾ سنڌ جي ڏاکڻي حصي يعني لاڙ جي ساموندي ڪناري تي مغليئين وٽ رهندڙ وڻجارن جي زندگيءَ جو چشم ديد مشاهدو پڻ پسايو اٿس. جڻ ته شاهه صاحب هڪ ماهر مصور وانگر وڻجارن ۽ ساموندين جي وڇوڙي جي نهايت دلپذير ۽ دلڪش لفظن ۾ ويهي تصوير چٽي آهي.

لطيف سائينءَ تي تحقيق ڪندڙن جي اِها راءِ آهي ته شاهه صاحب پنهنجي زندگيءَ جا سڄا سارا ٽي سال سنڌ جي سير ۽ سفر ۾ گذاريا ۽ هنڌ هنڌ وڃي حال حقيقت حاصل ڪئي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مختلف ماڳن ۾ وسندڙ قومن جي ريتن ۽ رسمن، الڳ الڳ طبيعتن جي ماڻهن جي جذبن ۽ اُمنگن، جدا جدا هنڌن تي هلندڙ قصن ۽ ڪهاڻين ۽ سائي ستابي سنڌ جي نرمل نظارن، سنڌس تجزيي ۽ معلومات جي دائره کي نهايت وسيع ڪري ڇڏيو، جنهنڪري سنڌس سيني جو ساگر ڇوليون هڻڻ لڳو ۽ بيتن، دوهن ۽ واين ۾، پنهنجي جوش ۽ جذبي جا آهي دادلا درياءَ وهي اوتيائين جو اڄ به پڙهندي پياس نٿي اُجهامي.

شاهه صاحب رسالي جي ڀين سُرن وانگر سُر سامونڊيءَ ۾ پڻ انساني اُمنگن جا نقش ۽ نگار چِٽيا آهن. قدرتي نظارن جون لفظن ۾ تصويرون ڪڍيون آهن. هڪ وڻجاري جي معاشرتي زندگيءَ جي مختلف پهلوئن کي خيالي جامو پهرائي اُجاگر ڪيو آهي، جڻ ته سنڌي عورت جو هڪ مختلف روپ وڻجاريءَ جي روپ ۾ پيش ڪيو اٿس ته هوءَ ڪيئن نه پنهنجي وَر جي وڇوڙي سبب هنجون هاري ۽ نيڻن مان نير جا درياءَ وهائي ٿي:

اَڄُ پِڻ وايُون ڪَنِ، وڻجارا وِڃَڻُ جيئُون
مون اَپيئي هَلِيُا، بندرَ جَنِ تَڙَنِ
سرتيون! سُورُ سَنَدُنِ، مون مارِيندي جندڙِي.

—

اَڄ پڻ وايون ڪن، وڻجارا وڃڻ جيون
هلڻ-هارا سُپرين، رَئان تان نه رَهَنِ
آءُ جهلينديِ ڪيترو، آيَلِ! سامونڊين
پَڳهَه ڇوڙي جَنِ، وڏا ٻيڙا ٻارِ ۾.

مٿين بيتن مان معلوم ٿئي ٿو ته وڇوڙي جون ماريل وينجهارن جون وَهون رئندي ۽ رڙندي پنهنجن راڻن کي رخصت ڪرڻ کان پوءِ ڪيئن نه ورن جي وڃڻ سبب من جي مونجهاري ۾ اڙجي وڃن ٿيون. سنڌن اندر ۾ ڪيئي اُڌما اُٿن ٿا ۽ پل پل پور پيدا ٿين ٿا پر وٽن محبوبن جي وڇوڙي ۽ پرين جي ڦوڙائي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سبب پيدا تيل ڏکن ۽ ڏوجهڙن کان نجات پائڻ جو هڪ ئي حل اڳيان آهي ته سامونڊين جي صحيح ۽ سلامت واپس ورڻ لاءِ آڳي اڳيان التجائون ڪرڻ ۽ ڏيئيءَ در دعائون گهرڻ:

ٻون آيـي تـَڙَ پـاس، پـرين پڳـه ڇوڙيا
هو الله هارَ آهرئا، آءُ دمدم دعا ڪندياس،
آهَ نه لاهيندياس، موتي اِيندا مان گهري.

شاهه صاحب سامونڊين جي سيرت ۽ رهڻي ڪهڻيءَ جو چڱيءَ ۽ مطالعو ڪيو ٿو ڀانئجي، جو سامونڊين جي سفر تي سنبرڻ ۽ موٽي ماڳ تي اچڻ لاءِ ڪهڙين منڊن ۽ موسمن جي ضرورت پيش اچي ٿي، اُنهن جو ذڪر هنن لفظن ۾ پيش ڪيو اٿس:

’لڳي اُتر هيرَ، سامونڊين سـڙه سـَنباهيا‘

يـا

’ڏٺي ڏياري سامونڊين سڙه سنباهيا‘

ظاهر آهي ته اُتر جو واءُ، جـو آسوءَ واري مهيني ۾ ڏياريءَ وقت لڳي ٿو، ڏيساور ڏانهن سفر ڪرڻ لاءِ سٺائو سمجهيو ويجي ٿو. ساڳئي وقت وڻجارن جي واپس ورڻ لاءِ پڻ ڏکڻ جي ڏس کان لڳندڙ بهاري هوائـون ضروري سمجهيون وڃن ٿيون، جن لاءِ ڀانءِ فرمايو اٿس:

لـڳـي اُتـر آهـَريـا، واهـُنـدن وَرڻ،
آءُ گهٽوئي گهوريان، سودو سامونڊين
آڳڻ جن آچن، عيدَ ورتي اُن کي.

جيستائين واهندي جا واءُ سندن سپرين کي پرڏيهه کان صحيح سلامت آڻي ساڻن ملائين، تيستائين تـڙن تي وڻجارين جو وقت اوسيئڙي ۽ اُڪير ۾ ٿو گذري. صبح کان سج لٿي تائين هر ويل اکيون آساريون ڪنيو پيون سٺائي سمنڊ ڏي نهارين. اِنهيءَ انتظار جي ڪيفيت کي لطيف سائينءَ هيئن بيان فرمايو آهي:

لڳي اُتر هير، سامُنڊين سڙه سنباهيا
نـنـگـر ڪٿي ناڪئا، ٿئا سنّاوا سير
هيـئـڙي نت اُڪير، ڪاري ڪيڙائن جي.

وڻجارن جون وَهون اِنهيءَ آنڪنڊڙ اوسيئڙي دوران پنهنجن مڙسن جي موٽڻ جي دعا سان گڏوگڏ پيرن تي پڙ باسڻ ۽ سکائون پيٽڻ لاءِ بہ ويندئون هيون. سنڌ ۾ خاص طور تي ڳوٺن ۾ اِهو عام رواج آهي تہ ڏکئي وقت تي يا ڪنهن مشڪل مهل الله وارن اڳيان التجائون ڪيون وينديون آهن، ۽ سهسين سکائون پيتيون آهن. شاهہ صاحب سنڌ جي اِنهيءَ ثقافتي پهلوءَ کي هيئن نروار ڪيو آهي:

سَرَ نيسرئا پاڻ، اُترَ لڳا، آءُ پرين!
مون تو ڪارڻ، ڪانڌ سهسين سکائون ڪيون.

نہ صرف ايترو پر سنڌن برهہ سبب بيچين روح ۽ ويراڳ سبب وسامندڙ دل کي وڏيڪ تقويت پهچائڻ لاءِ هو ڳهڻ ڏي ٽوٽڪن ۽ هٿڪنڊن تي بہ عمل ڪن ٿيون، مثلاً: سمنڊ جي سير ۾ آڪا پائڻ، چوُواٽن تي ڏيا ٻارڻ وغيره. جيئن سنڌ جي مسلمانن جي اِها پـر رهي آهي تـہ هو اوليائن ۽ فقيرن تي پڙ باسي ۽ سکائون پيتيندا آهن، تيئن سنڌ جي هندن ۾ وري دريائن ۾ آڪا پائڻ ۽ چوُواٽن تي ڏيا ٻارڻ پڻ ڏکن کي ڏور ڪرڻ ۽ سکن جو سهارو حاصل ڪرڻ لاءِ هڪ رسم رچيل آهي، جنهن جو ذڪر لطيف سائين هيئن تہ ڪري:

اُپيون تڙَ پـُوچين، وَهـُون وڻجارن جيـئـُون
آڻئو آڪا ڏين، ڪَتـُوري سَمونـڊَ کي.

جا جر جاڻون نہ ڏئي، ڏيا نہ موهي
سَڏَون ڪوه ڪري، سا پـهـِجي ڪانڌ جيون؟

آخر آڳي اڳيان سنڌن آهون ۽ التجائون اڳهامن ٿيون، سنڌن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آوسيئڙو ۽ انتظار ختم ٿئي ٿو ۽ سنڌن ور ڏسندا، لنڪا يا سلون جو سير ڪندا، ڪارو ڪيڙيندا وري ماڳ موٽن ٿا:

جنين ڪارڻ مون، تڙ پوڄارا پوڄيا
پُنيم اُميدون، سيئي سڄڻ آئيا.

لطيف سائينءَ هن سر ۾ نہ رڳو سنڌين جي تهذيب ۽ ثقافت جي آپٽار ڪئي آهي، پر هڪ ڳجهي تمثيل ۽ روحاني راز بہ رکيو اٿس جو آهي تہ ”اي سالڪا جهڙي نموني سان ونجارن جي وڇوڙي ۽ ويراڳ سبب سنڌن وَهُون نيٽن مان نير جون نديون وهائيندي ڦوڙائي ۽ فراق ۾ لُڇن ۽ ڦَڪن ٿيون. اهڙيءَ طرح تون بہ محبوب جي مشاهدي ماڻڻ لاءِ هٺ پير هلاءِ ۽ عبادت ۽ تزڪيہ نفس سان پنهنجو سينو صاف ڪر ۽ وجود ڪي وڃاءِ، من جي مهراڻ مان غوطو هڻي پنهنجي ٻي ٻها ٻالم ڪي لوچي لهہ تہ ابدي آرام حاصل ٿيئي.

سي پوڄارا پُر تيا، سمنڊ سيوئيو جن
آنڌاڻون عميق مان، جوتي جواهرن
لڌائون لطيف چَي، لالون مان لهرن
ڪانهي قيمت تن، مُلهہ مهانگو آن جو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ممتاز مرزا

ساموندي ۽ جو تاريخي پس منظر

شاهه عبداللطيف رحه جو اڪثر ڪلام، تصوّف جي نڪتن روحاني رازن ۽ رمزن جي قطع نظر ظاهري طرح سنڌ جي مشهور عشقيه قصن تي مبني آهي. مثلاً، سسئي پنهون، عمر ماروي، ليلا چنيسر، مومل راڻو، سهڻي ميهار ۽ نوري ڄام تماچي وغيره. شاهه جي ڪلام جي مقبوليت جو سبب اهي ئي قصا آهن، جن جي خبر سنڌ جي ننڍي وڏي کي آهي؛ ۽ جي اڪثر رهاڻين ۽ ڪچهرين ۾ عوام جي دلبستگيءَ جو مرڪز آهن. شاهه صاحب کان اڳ ڏوڙي سنڌس کن همعصر شاعرن انهن سيني قصن کي پنهنجي ڪلام ۾ ٿورو گهڻو بيان ڪيو آهي، پر لفظن جي پوچ، طرزِ ادائگي ۽ حسنِ بيان ۾ جيڪا ڪمال درجي جي خوبي شاهه جي ڪلام ۾ ملندي سا ڪنهن ٻئي شاعر ۾ ورلي ملي. انهيءَ بنيادي خوبيءَ ڪري ئي پٽائي بزرگ سنڌي عوام جي دل و دماغ تي ڇانئجي ويو.

شاهه صاحب، جن قصن ۽ ڪهاڻين تي پنهنجو ڪلام چيو آهي، انهن تي زوردار ۽ اثرائتو ڪلام تڏهن ئي چيائين جڏهن خود سير و سياحت دوران، ٻجنسي اهي ڳس پنڌ، گهٽ گهٽ، لڪ لانگها، پٽون پاڙا، آثار ۽ آهڃاڻ ڏٺائين. ورنه اهي قصا عام هئا، ننڍي هوندي ٻي ٻڌا هئائين، پٽ تي هڪ هنڌ ويهي به انهن تي ڪلام چئي سگهيو ٿي، پر اهو ڪلام اهڙو رقت‌انگيز ۽ اثرائتو نه ٿئي ها، جهڙو هن وقت آهي. انهي ڪلام ۾، جنهن جو بنياد محض ٻڌل ڳالهين تي هجي ها، ان ۾ تصنّع جي جهلڪ نظر اچي ها، پر جيئن ته شاهه سير و سفر ۾ اهي ڏک ڏاڪڙا خود برداشت ڪيا، ۽ انهن سورمين ۽ سورمن جو ويس ڌاري، پوءِ انهن کي ڳايو، تنهنڪري شاهه صاحب جو سمورو ڪلام حقيقي رنگ ۾ رنڱجي ويو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

شاهه جي سمورن سُرن ۾ جيڪو سوز ۽ فراق پوريءَ شدت سان بيان ٿيل آهي، تنهن جو وڏي ۾ وڏو سبب محض اُهي عشقيه داستان آهن، جن جو اختتام الميه آهي، پر هڪڙو ”ساموندي“ ئي اهڙو سُر آهي، جنهن جي پس منظر ۾ نه ڪو داستان آهي ۽ نه ڪي ظاهري واقعو، جنهن جي بناء تي شاعر پنهنجي ڪلام ۾ ايڏي سوز ۽ فراق، انتظار ۽ اوسيئڙي جي تصوير چٽي آهي. پوءِ اهو ڪهڙو سبب آهي، جو شاهه جي هن سُر ۾ سوز ۽ فراق جو جذبو چوٽ چڙهيل آهي؟ اسان جي خيال ۾ اهو سبب هو ملڪ جي ان وقت جي سياسي، اقتصادي ۽ معاشي بدحالي، جنهن شاهه صاحب جي حساس طبيعت تي تمام گهڻو اثر ڪيو. ان وقت جي تباهه حاليءَ جو جيڪو نقشو سنڌ سان اکين آڏو هو سو اشاريت ۾ انهيءَ سُر ذريعي ئي بيان ڪيائين، جنهن مان سنڌ جي انهيءَ دور جا مڪمل اهڃاڻ ۽ آثار اسان کي ملن ٿا.

پنهنجي دعويٰ جي ثبوت ۾ ساموندي‌ءَ مان حوالا ڏيڻ کان اول بهتر آهي ته اسين ان جي دور ۾ سنڌ جي داخلي توڙي خارجي، سياسي، معاشي ۽ اقتصادي حالتن جو جائزو وٺون جيئن حالات سمجهڻ ۾ آساني ٿئي.

شاهه جي دور جا مشهور تاريخي واقعا

١٦٨٩ع: شاهه صاحب جي ولادت.

١٦٩٩ع: ڪئپٽن هئملٽن سنڌ ۾ آيو ۽ سموريءَ سنڌ جو سفر ڪري، اُن دور جي حالات کي پنهنجي سفرنامي ۾ بيان ڪيائين.

١٧٠١ع: ميان يارمحمد ڪلهوڙي اورنگزيب کان پروانو حاصل ڪيو، ۽ اُتر سنڌ ۾ دائود پوٽن کي شڪست آئي.

١٧١١ع: ميان يارمحمد ڪلهوڙي اتر سنڌ ۾ پنهنجي طاقت وڌائي.

١٧١٩ع: ۾ ميان يارمحمد ڪلهوڙي وفات ڪئي، ۽ پٽس ميان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

نور محمّد ڪلهوڙي "خدا يار" جو لقب اختيار ڪيو.
١٧٣٦ع: ميان نور محمّد ڪلهوڙو سنڌ جو صوبيدار ٿيو.
١٧٣٩ع: سنڌ تي نادر شاه ڪاهه ڪئي، ۽ سنڌ ايران جي ماتحت ٿي.
١٧٥٠ع: سنڌ، احمد شاه دراني جي افغان بادشاهت ۾ شامل ڪئي ويئي ١.

شاه صاحب جي ولادت وقت، سنڌ دهلي جي مغل شهنشاهت سان لاڳو هئي. دهلي حڪومت طرفان ڪونہ ڪو نمائندو، سنڌ تي صوبيدار جي حيثيت سان مقرر ٿيندو هو. اهو پنهنجو وارو وڄائي واپس وڃي نہ متان پيو. انهيءَ ريت سنڌ تابعداري ۾ لاڳيتو تقريباً ڏيڍ صدي تائين (١٥٩٢-١٧٣٩ع) مختلف تاجدارن ۽ صوبيدارن جي هٿن ۾ ڦرندي گهرندي رهي. حد تہ اها آهي جو شاه صاحب جي وقت ۾ سنڌ ماڳهين پن حصن ۾ ورهايل هئي ۽ مٿس ٽہ صوبيدار مقرر هئا سنڌ جي انهي صورت حال سبب هتي جو عوام آهستي آهستي پنهنجي اڳئين اوج کي وڃائيندو رهيو، ۽ پيٽين ۽ ٽيٽين ڏلن جي ادائگي سبب سنڌ جي اقتصادي ۽ معاشي حالت پڻ ڪمزور ٿيندي ويئي.

قدرتاً جاگرافيائي حالتون بہ اهڙيون بنجي چڪيون هيون جو دريائي آمدرفت کي پڻ نقصان رسيو. جنهن ملڪ جي واپاري عظمت جو ڏاڪو سڄيءَ دنيا تي هو، اهو ڏينهون ڏينهن پوڙو پوندو ويو. شاه صاحب جي ولادت کان سٽهٺ انهٺ سال اڳ (١٦١٣-١٤ع) سنڌ ۾ "نڪولس وٿنگٽن" نالي هڪڙو سيّاح سنڌ ۾ آيو ۽ ٺٽي جي واپاري عظمت کان متاثر ٿي، پنهنجي سفرنامي ۾ لکيائين تہ "هندستان جو ڪوبہ شهر ٺٽي کان واپار ۾ وڌيڪ ناهي ٢". سترهين صدي (١٦٣٥-٦٢ع) جي انگريزي ڪوٺين جي منتظمين بہ ٺٽي جو تمام گهڻو ذڪر ڪيو آهي.

---

١ "سنڌ جي اقتصادي تاريخ" از ڊاڪٽر ايس. پي. ڇبلاڻي، سنڌي ادبي بورڊ ١٩٥٨ع ص ص ٢٣٩-٢٥٠

٢ بالڪرشنا، هندستان ۽ انگلستان جا هڪبئي ۾ واپاري لاڳاپا.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هو لکن تا تہ ”ٺٽي ۾ ڪورين جا اٽڪل ٽي هزار خاندان آباد هئا. انهن جو گهڻو حصو چونڪڙيءَ تي اُڃيل ڪپڙو- يعني ڪپڙ- ٺاهي ٿو، جو ترڪي ۽ ايران ۾ گهڻو ٿو وڪامي. هتي جا واپاري انهن ڪي گهڻي تعداد ۾ ڪانگو (ايران جي ڪانگن بندر) ۽ بصري جي بندرن ڏانهن موڪيندا آهن ١“.
مانربق نالي پورچگيز سيّاح- جنهن ١٦٤١ع ۾ سنڌو درياءَ جي رستي لاهور کان ٺٽي تائين سفر ڪيو ۽ هڪ مهينو ٺٽي ۾ رهيو- لکي ٿو تہ ”ٺٽو هڪ وڏو صنعتي مرڪز ۽ مکيہ بندر هو، جنهن ۾ سدائين جهازن جون قطارون بيٺيون هيون. اهي جهاز هر قسم جو سامان ايشيا ۽ پورچوگال جي مختلف حصن ڏانهن کڻي ويندا هئا.“ هن واپاري بندر ۽ صنعتي مرڪز جي زوال جي ابتدا سترهين صدي عيسوي جي ٽي چوٿائي (١٦٥٠ کان ١٦٧٥ع) ۾ ٿي. شاه جي ولادت کان فقط ڏهہ ورهيہ پوءِ ١٦٩٩ع ۾ اليگزينڊر هئملٽن سنڌ ۾ آيو ۽ لکي ٿو تہ ”منهنجي اچڻ کان ٽي سال اڳ، يعني ١٦٩٦ع، ٺٽي ۾ هڪ اهڙي سخت پليگ پئي هئي، جنهن ٺٽي جي شهر ۽ ان جي پسگردائي تي ايڏو اثر ڪيو، جو رڳو ٺٽي ۾ سوٽي ۽ ريشمي ڪپڙي جا اَسي هزار ڪاريگر مري ويا ٢“ انهي پليگ سنڌ کي صنعتي طور قريب قريب ختم ڪري ڇڏيو. ١٦٦٧ع ۾، درياءَ جي پيٽ ۾ رُخ مٽي وڃڻ ڪري، ٺٽي جو دريائي واپار پوٽو پوندو ويو ”ٺٽي جو واپار، جو اڳي تمام گهڻو هو- سو هاڻي پوئتي پوڻ لڳو، ڇاڪاڻ تہ درياءَ جو پيٽ ريتجڻ سبب خطرناڪ ٿي ويو، ۽ ڏينهون ڏينهن ٽانگهو ٿيندو پئي ويو.“ ١٦٩٩ع ۾ جڏهن اليگزينڊر هئملٽن ٺٽي ۾ داخل ٿئي ٿو تڏهن، اتي جي ڊٺل منارن ۽ جاين جا ڪنڊر ڏسي نهايت متاثر ٿئي ٿو.

مطلب تہ پورالي مهراڻ جي آرن ڪري، شاه جي ابتدائي

١ دانورس- دي پورچگيز اِن انڊيا ١٨٩٤ع، جلد اول ص ٥٠٨.

٢ هئملٽن. ”اڪائونٽ آف ايسٽ انڊيز“ ص ٥٧.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

دور ۾ ئي ٺٽي جي واپاري، صنعتي ۽ اقتصادي عظمت ختم ٿي ويئي. سڄو شهر ويران ٿي ويو. شهر جو منظر نهايت ڏک پهچائيندڙ هو. جتي اڳي محل محلات هئا، اتي فقط مٽيءَ جي ڍڳن جو ميڙ بنجي ويو ۽ سندس ’قديم بزرگيءَ جو اعزاز‘ کسجي ويو.

ٺٽي کان پوءِ ٻئي نمبر تي ”لاهري بندر“ هو، جو نڪولس وٿنگٽن جي چوڻ موجب، ٺٽي کان ٽن ڏينهن جي پنڌ تي هو. لاهري بندر چوڏهين صديءَ ۾ ابن بطوطه ڏٺو، ۽ پنهنجي سفر نامي ۾ لکيو ته لاهري بندر هڪڙو تمام وڏو بندر هو، جتي يمن ۽ فارس (عربستان ۽ ايران) ۽ ٻين ملڪن جا ماڻهو واپار سانگي ايندا هئا، منجهانئس اٽڪل سٺ لکن جو محصول گڏ ٿيندو هو.

لاهوري بندر سترهين صديءَ ۾، هندستان ۾ داخل ٿيڻ لاءِ هڪ مکيه لنگهه هو. هي بندر نهايت مشغول بندر هو ۽ هندستان جي پرڏيهي واپار ۽ سنڌ جي سامونڊي واپار جو وڏو مرڪز هو، جنهن پورچوگيزن ۽ ڊچن کي چڪي سنڌ ۾ آندو. ان جو ڪنارو نهايت سٺائو هو، جتي ٻن سون کان ٽن سون ٽنن جا جهاز- جي ان وقت تمام وڏا ليکيا ويندا هئا- مال لاهڻ ۽ چاڙهڻ لاءِ اچي بيهندا هئا.

پورچوگيزن جو سرڪاري روزنامچو لکندڙ ”انٽونيو بوڪارو“ (۱۶۳۱ع) لکي ٿو ته ”هي بندر تمام وڏو هو ۽ سندس آدمشماري به تمام گهڻي هئي“. انگريزي ڪوٺين وارا به ساڳي ڳالهه جي تائيد ڪن ٿا ته ”سندس اڏاوت جيتوڻيڪ ڇڳي ڪانه هئي، تڏهن به منجهس ڪافي آدم آباد هو، ۽ ضرورت جون سموريون شيون جهجهي انداز ۾ دستياب ٿي سگهنديون هيون“. ”خلاصة التواريخ“ جو مصنف- جو اورنگزيب وٽ آفيسر هو- لکي ٿو ته لاهري بندر سنڌ جو مکيه بندر آهي. موتين ۽ ٻين شين کان مشهور

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

شهر آهي. هن بندر تي اٽڪل ٤٠٠٠ جهاز ۽ ٻيڙيون هڪ ئي وقت لنگر انداز ٿي سگهن ٿيون.

پر افسوس، درياءَ شاه جي ريٽ هن آباد ۽ وسندڙ شهر کي پڻ تباه ڪري ڇڏيو. سترهين صديءَ جي آخر ڏاري درياءَ جو پيٽ واريءَ ۽ رڳ سان لٽجي ويو، ۽ انهيءَ بندر تائين دريائي آمدرفت مشڪل ٿي پيئي، جنهنڪري آهستي آهستي سندس واپار ۽ بندر واري اهميت ختم ٿي ويئي.

اها آهي شاه کان ڪجهه اڳ واري دور ۽ شاه جي ابتدائي دور ۾ سنڌ جي حالت. آهستي آهستي رهي کهي حالت به تباهيءَ جي حد تائين پهچي ويئي، جو جڏهن شاه پنهنجي ڀوڳ جوانيءَ واري وقت ۾ سير و سفر سانگي ساموندي ۽ بحري بندرن جو مشاهدو ڪيو، تڏهن اڳئين اوج واري وقت جي بدلي ڳالهين جي روشنيءَ ۾ برباد شهرن ۽ بندرن جا آثار ڏٺائين، جتي سون ۽ موتين جو واپار هلندو هو، اتي لوهارن کي ڪُٺُ ڪٽيندي ڏٺائين. يقينًا انهي نظاري مٿس بيحد اثر ڪيو هوندو.

سنڌ کي تباهيءَ جي حد تائين پهچائڻ ۾ جغرافيائي ۽ اتفاقي حالتن کان سواءِ وڏو سبب سنڌ جي سياسي حالت به هئي. خاص ڪري ١٧٠١ع کان ١٧٣٩ع وارو دور قابل ذڪر آهي. ١٧٠١ع کان اڳ به وقت جي خود مختيار ڪلهوڙي حاڪم ميان يار محمد، جنهن هندستان جي ڪمزور مغل بادشاهت جو وجهه وٺي، خود مختياري جو اعلان ڪيو هو، تنهن جو سمورو وقت جنگين ۾ گذريو. پر ١٧٠١ع کان پوءِ باقاعدي سنڌ جو حاڪم بنجڻ کان پوءِ به سندس سمورو عرصو اندروني لڙاين توڙي ٻاهرين سان وڙهندي گذريو. ڪانئس پوءِ سنڌ جو ٻيو مشهور حاڪم ميان نور محمد هو، جنهن جي پڻ سڄي عمر جنگين ڪندي گذري. ميان نور محمد جون دائود پوٽن سان جنگيون، قلات جي بروهين تي حملا- ويندي سنه ١٧٣٨ع تائين سنڌ جو دور اهڙو هو، جنهن ۾ مسلسل جنگيون ٿينديون رهيون.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

انهن جنگين سبب وقت جا حاڪم ملڪي انتظام رکي نه سگهيا، جنگين جي خرچ جو بار عوام جي مٿان پيو. رهي کهي ڪسر نادر شاهه جي حملي پوري ڪري ڇڏي. ناد شاهه جو حملو، قدرت جي طرفان هڪ عظيم عذاب هو، جنهن جيڏانهن ٿي قدم رکيو، سو هنڌ تاخت و تاراج ٿي ويو ٿي. هڪ طوفان تباهي هو، جنهن تهذيب ۽ انسانيت جا سرسبز باغ ويران ڪري ڇڏيا. نادر شاهي حملي سنڌ جي باقي همت کي ختم ڪري ڇڏيو. هن نادري لشڪر سڄي ملڪ ۾ ڦرلٽ مچائي ڏني. ڪو گهر، ڪو ماڻهو سندن ڇيره دستيءَ ۽ ظالمانه ڦرلٽ کان آجو نه رهيو؛ امير، غريب، شريف ۽ لُچ هڪ ئي مصيبت ۾ گرفتار هئا. سنڌ جو سمورو خزانو انهيءَ دور ۾ اڳيئي ختم ٿي چڪو هو. آقي باقي نادرشاهه ڪروڙها رپيا ڏنڊ طور پاڻ سان کڻي، آباد علائقن کي ويران بنائيندو، وڃي پنهنجي ملڪ ٽانيڪو ٿيو.

مٿين بيان جي روشنيءَ ۾، هاڻي هڪ طرف ته سنڌ اقتصادي ۽ سياسي لحاظ کان انتهائي بد حال ٿي چڪي هئي، ۽ سمورو ناڻو سميٽجي، ڏن طور وڃي ٻاهرين خزانن ۾ جمع ٿيو ته ٻئي پاسي جغرافيائي تبديلين، خصوصاً درياءَ جي ريٽجڻ ۽ رخ بدلجڻ سبب زرعي حالت تباهه ٿي چڪي هئي. عوام ۽ خواص دائي دائي لاءِ محتاج هئا. وڏا ۽ واپاري شهر ڦٽي ناس ٿي ويا هئا. شرافت ۽ انسانيت مفقود ٿي چڪي هئي. ذهين طبقي جا فرد پڇي وڃي ٻين ملڪن پهتا ٿيا. بک ۽ بيڪاري عوام جي گردنن تي مسلط هئي. امن امان جو نالو به نه رهيو هو. سلامتيءَ جون سڀ راهون مسدود ٿي چڪيون هيون. اهڙي دور ۾ شاهه، جو حقيقت جو ترجمان، فطرت جو نقيب ۽ پنهنجي ماحول ۽ دور جو راوي هو، سو انهن حالتن کان متاثر نه ٿيو هوندو ڇا؟ ۽ ڇا انهن حالتن کي پنهنجي ڪلام ۾ بيان نه ڪيائين؟ جيڪڏهن جواب نفيءَ ۾ آهي ته پوءِ هڪ فطري شاعر لاءِ جي شرط شروط لڳايا وڃن ٿا، انهن جو پابند شاه صاحب نظر نٿو اچي، ۽ اسان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪي يقين ڪرڻو پوندو تہ شاہ بہ محض هڪ تصوراتي ۽ تخيلاتي شاعريءَ ۾ غرق هو. پنهنجي حال مستي ۾ ڪيس وطن جو ويچار ئي ڪونہ هو، ۽ پوءِ شاہ متعلق اهي دعوائون تہ "هو جذبہ حب الوطني سان سرشار هو ۽ مشاهدي نگار شاعر هو" سڀ اسان کي ڇڏڻيون پونديون. پر اسان کي يقين آهي تہ انهي ڳالهہ تي شاہ صاحب جو ڪوبہ شارح ۽ محقق متفق نہ ٿيندو....
۽ اسان کي اهو بہ يقين آهي تہ شاهہ صاحب انهن مٿين حالتن کي ڏٺو، پرکيو ۽ پروڙيو، ۽ پنهنجي لاثاني ڪلام ۾ آندو آهي.

رسالي جي جملي سُرن تي نظر غائر ڪرڻ سان اسان کي ماضي ۽ حال متعلق واضح نموني ۾ جي بيت ملن ٿا، اُهي سُر سامونڊي ۽ سندس پر واري سُر سريراڳ ۾ هيٺ آيل آهن، جي انهيءَ سموري ماحول جي منظر نگاري ڪن ٿا، پر اشاريت واري انداز ۾. ڇا شاہ صاحب جا هي بيت اسان جي انهي حجت جي دلالت نٿا ڪن تہ:

نہ سهي تڙ هوڙاڪ، نہ واڍُون وڻجارن جون
سرتيون! سامونڊين جا، اڄ پڻ ڇڪيم ڇاڪ
مارِينٿُون فراق، پاڙيچيون پرين جا.

ويا سي اوهري اوءِ، مون کي ڇڏي ماڳهين
جڳن جا جڳ ٿيا، تيئا نہ موٽيو ڪوءِ
گُوندر ماريندءِ، ويچاريءَ وڻن جو.

بازارين ۽ بندرن ۾ سُڃ ڏسي چيائين تہ:

نڪر ۽ ناريون، پڳهہ ڪٽي پنڌ پيا
بندر بازاريون، سُڃا سامونڊين رِي.

شاہ صاحب وري بہ اُميد نٿو لاهي، انهن جو انتظار ڪندو رهي ٿو، جن سان روح رهاڻ ڪرڻي اٿس:

جيڪر اچي هاڻ، تہ ڪريان روح رُچنديون
آيل ڏيولٽي سان، هوند ڪرلڳي ڳالهيون ڪريان.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٻاهرين ملڪن سان ٿيندڙ واپار کي ياد ڪندي چيائين:

لنڪا لنڪا ڪن، لئي لنڪا جي اوهَريا
سُئي سون لنڪا جو، سک نہ سامونڊين
پرہ پڳهہ ڇوڙيا، ڪاري ڪيڙائن
وڏي ياڳ پيڙن، جي ڪهيا ڪارونڀار ڏي.

مضمون جي لحاظ سان سُر سريراڳ پڻ هن سُر جو ڏوڙي آهي، جنهن ۾ ٻڻ انهي انتظار، فراق ۽ ڏک سان پرديل بيت ملن ٿا، ۽ غافل اڳواڻن کي، جن قوم ۽ ملڪ کي تباهہ ڪرڻ ۾ ڪا ڪسر ڪانہ ڇڏي، ۽ جن جي غلط رهنمائي، وطن عزيز کي سخت مصيبتن ۾ مبتلا ڪيو، تن کي تنبيهہ ڪيائين تہ:

ٻاڻ ٻرائو ڇاڙهيو، وَکر وڏجارا
آڇي لهريون لڳيون، ٻيڙيءَ ٻيپارا
جاڳو جي يارا! تہ تڙ توائي نہ ٿئي.

ملڪ ۾ لائق ماڻهن جي ڪمي، اشرافن ۽ حق پسندن جي نہ هجڻ تي شاہ صاحب ماتم ڪندي، هي بيت چيو آهي تہ:

ويا سڀ وينجهار، هيرو لعل ونڊين جي
تنين سندا پوٺيان، سيهي لهن نہ سار
ڪُٽين ڪُٽ لُهارَ، هاٿي اُنهين پهٽين.

هي بيت انهي نظاري جا اُهڃاڻ ڏئي ٿو، جڏهن آباد شهر ويران بڻجي چڪا آهن. اصل ۽ اشراف يا تہ افراتفري واري دور ۾ ختم ٿي چڪا آهن، يا تہ انهي جاءِ تي، نقل ۽ گهٽ درجي جي ماڻهن اچي قدم ڄمايو آهي. جن وٽ اشراف ۽ لُچ جي وچ ۾ ڪو فرق نہ آهي. عالمن ۽ فاضلن جي عدم موجودگي، جاهلن جو صاحبِ اختيار هجڻ جو شديد احساس پڻ هن بيت ۾ ظاهر آهي.

اسان تمام ٿورا بيت ڏيئي، پنهنجي نڪتهٔ نظر جي وضاحت ڪئي آهي. هن سُر مان صوفيانہ راز ۽ رمزون، ۽ عارفانہ نڪتہ جيڪڏهن شاہ جي شارحن بيان ڪيا آهن تہ اهي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پڻ پنهنجي جاءِ تي صحيح آهن. جيئن ته شاهه صوفي طريقي موجب پنهنجو پيغام پين تائين پهچائڻ گهريو ٿي، تنهنڪري سندس سموري ڪلام مان اهو رنگ به نمايان ملندو، پر ساڳئي وقت شاهه جي ڪلام ۾ تمثيلي طور پيا داستان پڻ بيان ٿيل آهن تنهنڪري اسان جو مٿي بيان ڪيل نڪتهءِ نظر پڻ نظرانداز ڪرڻ جهڙو ڪونهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سرساموندي جو فلسفو

عام طرح يورزائيءَ ۾ ماڻهو پلجي پوندو آهي، ۽ اسلامي تصوف متعلق انهيءَ نظريه کي وزن ڏيندو آهي ته اسلامي تصوف ويدانت کان ويچار ۽ ويچاءَ ورتا آهن، پر جيڪڏهن حقيقت جي نظر سان ڏٺو ويندو ته معلوم ٿيندو، ته ويدانت جي واٽ ۾ اسلامي تصوف جي تنوار ۾ وڏو فرق ۽ ڦير نظر ايندو. نه فقط ايترو، پر ٻنهي جي فڪر ۽ فلسفي، منزل ۽ مقصد، اهڃاڻ ۽ اصول ۾ تضاد نظر ايندو.

ويدانت جا ويچار، انسان کي سنڌن - سُکو بنائڻ جي سکيا ڏين ٿا. اها حقيقت ڏينهن ڏٺي جهڙي چٽي آهي، ته هندو ساڌن جون تپسيائون سانت سيڪارين ٿيون. اوهان کان اها ڳالهه ڳجهي نه هوندي، ته هندو يوگين جي يوگ جا مختلف نمونا آهن. ڪو يوگي سڄ ڏانهن منهن ڪري، مهنن جا مهنا بيٺو رهندو. ڪو وري لڱين اگهاڙي پلٽي ماري جهنگ ۾ ويهي رهندو ڪو وري پاڻهن جهلي بيٺو رهندو، ته ڪو وري ٽنگ مٿي جهلي بيٺو رهندو. ڪو دم چاڙهي ڇڏيندو، ته ڪو سنئون نئون ٿي سانت ڪري سمهي پوندو.

ان مان معلوم ٿيندو ته يوگ جا سمورا قسم تحرڪ ۽ چر پر جي مخالفت ڪن ٿا. هو اهو ٻڌائين ٿا ته تحرڪ کي ختم ڪرڻ سان ئي منزل ملي ٿي. ان جي ابتڙ اسلامي تصوف، تحرڪ جي تبليغ ڪري ٿو. اسلامي تصوف اهو نه ٿو ٻڌائي ته هڪ هنڌ ويهي سنڌ سڪائي ڇڏجن، يا دم چاڙهي ڇڏجي؛ پر چوي ٿو ته هر دم سان ڌڻيءَ کي ياد ڪجي. انهيءَ ڪري صوفي چوندا آهن.

"جو دم غافل، سو دم ڪافر"

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جيئن زندگي تحرڪ جو نالو آهي، تيئن تحرڪ ئي روحاني ترقيءَ جو ذريعو آهي. هو پڌائين ٿا، ته روحاني اوسر جي پڇاڙي ئي ڪانهي. هر منزل، ٻيءَ منزل جي ابتدا هوندي آهي. اهو سير ۽ سفر ڪٿي جو ڏي نه آهي. شاهه صاحب جو سر سامونڊي انهيءَ ساڄاهه جي سڌ ڏئي ٿو، ته جهڙيءَ طرح سامونڊي سفر اڻ ڇها ڳ آهي، اهڙيءَ طرح روحاني سفر جي منزلن جو به ڪاٿو ئي ڪونهي. انهيءَ ڪري روحاني وڪر وهائيندڙ وڻجارن کي سدائين سفر جي تات آهي. هو نه ويهن ٿا، نه ساهي پٽين ٿا، پر هميشهه اڻ ڇها ڳ سمنڊ جها ڳيندا رهن ٿا:

سامونڊن سعيو، سدائين سفر جو
ڪو ڏيهه ڇتايو، اونهي وڃن اوهريا.

اڄ پڻ واڻيون ڪن، وڻجارا وڃن جيون
انئي پهر اٿن، سعيو ڪنهن سفر جو.

وڻجارن واڻي، سدا آهه سفر جي.
آڌو بارهين ماهه، ٻڌم ٿو سفر سنبهي.

اسلامي تصوف جي جڳ مشهور مفڪر حضرت شيخ محي الدين ابن العربي پنهنجي ڪتاب فتوحات المڪيه جي ٻاويهين باب ۾ سلوڪ جي راهه جي منزلن جو ذڪر ڪيو آهي، ۽ انهن جي حقيقت سمجهائي آهي. لکي ٿو ته منزلون بي شمار آهن، پر هتي اسان فقط انهن منزلن جو بيان ڪنداسون، جن جو تعلق اسلامي شريعت سان آهي؛ ۽ اهي ٻين منزلن کان ممتاز حيثيت رکن ٿيون. اسان اهڙيون منزلون بيان نه ڪنداسون، جن جو تعلق ٻين مذهبن سان آهي. اڳتي هلي اهڙيون منزلون اٺويهه پڌايون اٿس، ۽ لکيو اٿس ته انهن مان ڪن جون ڪيتريون ئي شاخون آهن. ان سان معلوم ٿيو ته ابن العربيءَ جي نظر ۾ روحاني سفر

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي منزلن جو ڳاڻاٽوئي ڪونهي. ان لاءِ دليل ڏيندي لکيو اٿس ”ٻانهي جي ٻانهپ جي ڪاٻ اهڙي حد ڪانهي جو ٻانهپ ختم ٿي وڃي ۽ ٻانهو رب بڻجي.“

شاهه صاحب انهيءَ حقيقت کي سمجهائيندي فرمايو آهي، ته جهڙيءَ طرح ساموندي سفر ۾ هڪ بندر ڪان پوءِ ٻيو ايندو، اهڙيءَ طرح روحاني سفر ۾ به هڪ منزل ڪان پوءِ ٻي منزل آهي:

بندر ديسان ديس، مُلُ نه ملي وارين
فقيرائي ويس، اَمُلَ ڏين اتوريا.

جيئن ته سمنڊ اجهاڳ آهي، ۽ منزلن جو ڪو ڪاٿو ئي ڪونهي. انهيءَ ڪري وڻجارن کي هميشهه وڃڻ جي وائي آهي. هنن کي ڪيترو به روڪڻ جي ڪوشش ڪجي، پر هو رڪڻ جا نه آهن. زميني رشتا ۽ پيارن عزيزن جون دانهون ۽ ڪوڪون به هنن تي ڪو اثر نه ٿيون ڪن، يعني مادي تعلقات اِنهن جي راهه ۾ حائل نه ٿا ٿين. هو هر ڳالهه ڪان منهن موڙي سفر جو سانباهو ڪري وڃڻ رهن ٿا:

اج پڻ وايون ڪن، وڻجارا وڃڻ جيون
هلڻ هارا سپرين، روئان تان نه رهن
آءٌ جهليندي ڪيترو، آيل ساموندين
پڳهه ڇوڙي جن، وڃا پيڙا پار ۾.

ابن العربي فتوحات المڪيه ۾ ڄاڻايو آهي ”جڏهن ڳولها ڪرڻ وارا ڪنهن مقصد کي حاصل ڪرڻ جي جستجو ڪن ٿا، تڏهن ڪين ان ۾ ڪاميابي ٿئي ٿي“ يعني جڏهن راهه جي ور وڪڙن ڪان واقف ٿي اڳتي وڌجي ٿو، ته مولا جي مهر ٿئي ٿي، ۽ مسافر منزل ماڻڻ ۾ ڪامياب ٿئي ٿو. شاهه صاحب اها ڳالهه هن طرح سمجهائي آهي ته جڏهن سڀهه سڀجي رهيا هئا، ۽ ساموندي سفر جي تياري هئي، تڏهن ساموندي سفر بابت معلومات به حاصل ڪيائون ۽ رهبري به ورتائون. ان ڪان پوءِ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جڏهن هو سفر تي نڪتا، ته منجهي ۾ پلجي وڃي اوجهڙ ۾ نه پيا، پر منزل مقصود تي پهچڻ ۾ ڪامياب ٿيا:

سڙهه ٿـي سبيائون، بنـدر جـن، تڙن تي
مـلا معلم خـبرون، پڇـي پـوريـاڏون
سـتڙ سونيائون، آوتڙ ڪنهن نه اوليا.

البته ايترو آهي ته اهـو سفر اڻانگو آهي؛ ۽ ان جـي رستي ۾ ڪيترائي ڪُن ۽ ڪڙڪا آهن، ۽ پيا ڪيترائي خوف ۽ خطرا آهن. انهيءَ ڪري هميشه ڊڄندو ۽ ڏڪندو، ۽ مالڪ کان مدد جو ملتجي ٿي اڳتي وڌندو رهجي. جيڪڏهن هڪڙي منزل ملڻ کان پوءِ غرور ۽ تڪبر ڪبو، ته وٺواند ٿي وڃبو. ابن العربيءَ لکيو آهـي "پانهي کي اهو نه جڳائي ته هو پنهنجو مرتبو ڏسي غرور ۽ تڪبر ڪري. جيڪڏهن هن ايئن ڪيو، ۽ پنهنجي حيثيت کان تجاوز ڪيائين ته تباهه ٿي ويندو." پانهو هيٺو آهي هن جو هٿ اجايو آهي، ڇاڪاڻ جو مالڪ جي مهرباني کان سواءِ هو اڳتي وڌي ئي نٿو سگهي. ابن العربي صف پڌايو آهي ته ادنيٰ درجي کان اعليٰ درجي ڏانهن ترقي ڪرڻ فقط تائيد الاهيءَ جي ذريعي ئي ممڪن آهي."

شاهه صاحب نهٺائيءَ ۽ نماڻائي واري وات ورتي آهي. هو هٿ ۽ تڪبر نه ٿو ڪري، پر پنهنجي هيڻائي ۽ بي وسي ڏيکاري ٿو. انهيءَ ڪري پاڏائي ٿو ته ڪارساز پنهنجو ڪرم ڪ ي، ته جيئن سفر سٺائو ٿئي:

پُران ۾ پچان، بندر مون ڏور ٿيا
نه مون هڙ نه هنج ڪين، جو آءٌ چڙهان
ايهين ڪـچ پاڻٺي، جنهن پر پرين مڙان
ڪارون ٿي ڪريان، تو ڌر آيي ناڪئا.

مطلب ته جهڙيءَ طرح فطرت جي اٽل اصول موجب ترقي، تحرڪ سان وابسته آهي، اهڙيءَ طرح شاهه صاحب جي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تصوف جي تشريح بہ فطرت جي انڊ مٽ اهڃاڻن پٽاندر آهي. هو سمجهائي ٿو، تہ تحرڪ ۾ اچڻ سان ٿي ترقيءُ جون راهون کلن ٿيون. پر جيڪڏهن ٿورو اڳتي هلي بيهي رهبو، تہ وڌڻ واند ٿي وڃبو، يعني وڌندو ۽ وڌندو رهجي. ان سان گڏ پاڻهي ڪي ڪي پنهنجي هيڻائيءَ جو بہ احساس هئڻ گهرجي، انهيءَ ڪري همٿ ۽ وڏائي ڇڏي، مالڪ ڪان مدد جو ملتجي رهجي.

سر ساموندي جو روداني راز

صوفين، سالڪن ۽ اهل دل عارفن جي سرزمين سنڌ ۾ ڪيئي ڪامل ولي ۽ خدا جا صالح ۽ نيڪ بندا پيدا ٿيا. انهن ۾ لاڪيئي لطيف جو مقام ۽ منزل مڙيوئي مٿيري پئي نظر اچي. ان جو واحد سبب هي آهي ته شاهه صاحب پنهنجي ڪلام ۾ انساني عظمت سان گڏ اهڙا ته اونها الاهي راز ۽ حڪيمانه گفتا بيان فرمايا، جن جي ڪري عملي زندگي جو روشن پهلو نمايان ٿيو پوي.

شاهه صاحب جي ڪلام جي خاص خوبي هيءَ آهي ته جنهن به سُر کي ڪامل ڪلام وسيلي نوازيائين ته ان جي خاص ڪردار کي ماحول ۽ موقعي جي مناسبت سان نهايت موثر بنايائين. پتنگن جي پچار ڪيائين ته ان سان گڏ مچ تي سڙڻ جو منظر به بيان فرمايائين. شمع جي ڳالهه سان گڏ شب جو ذڪر ضرور هوندو. سسئيءَ جو بيان ڪبو ته سندس سور، ڏونگر ۽ ڏيرن جون ڏاڍايون ۽ ان سان گڏ هاڙهي ۽ حب جون حقيقتون ان سان ضرور شامل هونديون. هيڏانهن سورٺ جو ذڪر ڪبو ته سُرُ ۽ ساز ان کان ڪڏهن به علحدا نه هوندا. جيڪڏهن سهڻي کي سمجهڻ جي ڪوشش ڪبي ته ميهار جي محبت سان گڏ درياءَ جي دهشت، ڪارونڀار ڪپر ۽ سنائن سيارن ۽ سيد جون سختيون ضرور شامل هونديون. اهڙي ريت ليلا ۽ ليلائڻ. نوري ۽ نياز وغيره ڳالهيون پڻ سان هڪ جاءِ هونديون ۽ نه پري.

جيتري قدر سُر ساموندي جو تعلق آهي ته هي سُرُ، سر سريراڳ سان مشابهت ته رکي ٿو، مگر مضمون ۽ متن جي لحاظ کان هن ۾ مڙيوئي فرق پيو معلوم ٿئي. هن ۾ ڪو شڪ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

نه آهي ته سڀ سريرا ڳ ۽ سڀ ساموندي جو مرڪز سمنڊ آهي ۽ ان سان واسطو رکندڙ ٿيون، مگر پنهنجي سرن ۾ سالڪ جو ڪردار پنهنجي پنهنجي جاءِ تي انوکو ٻہو ڏسڻ ۾ اچي، جئن ته سر سريراڳ ۾ سالڪ کي هي صلاح ڏني ويئي آهي ته هن کي ساموندي سفر لاءِ دنگي ڏوئي يعني نفس جي پاڪائي اختيار ڪري، ڪامل ڪشتيبان جي لڙهه لڳي پوءِ سٿاڻي سير سان سينو ساهڻ گهرجي، ڇاڪاڻ ته ان جي سفر ۾ سراسر سختيون آهن. هر سالڪ کي انسان جي ازلي دشمن (شيطان) جو خيال رکڻ تمام ضروري آهي.

اهڙي ريت سر ساموندي جو مرڪز به جيتوڻيڪ سمنڊ ضرور آهي، مگر هتي ساموندي يا وڻجاري ۽ وڻجاري جو ڪردار پنهنجي پنهنجي جاءِ تي جدا جدا نموني ادا ڪيو ويو آهي. هن سر جا حقيقت ڪري مکيه پهلو سمنڊ ۽ ان جو سفر، ساموندي سفر يا وڻجارو ۽ وڻجاري آهن. سر جي گهري اڀياس کان پوءِ هيءَ ڳالهه صاف ڏسڻ ۾ ايندي ته هرهڪ ڪردار جو ذاتي عمل روحاني نقطہ نگاهہ کان پڻ نيارو آهي. اهل تصوف وارن سمنڊ کي اهل دل ۽ عارفن جي ملڪوتي منزل جي راهه بيان فرمايو آهي، جنهن تي هلڻ سان عارف کي ڪئين رنڊڪون ۽ روڙا سَر ڪرڻا پون ٿا. حقيقت ڪري اهڙي اونهي اوڙاهہ کي سَر ڪرڻ ڪا سولي ڳالهه نہ آهي. هونءَ ته شيطان انسانيت جو ازلي ۽ وڏي ۾ وڏو دشمن ضرور آهي، جنهن کي انساني عروج ڪڏهن به پسند نہ هوندو آهي؛ ڇاڪاڻ ته هو سراسر بدي آهي ۽ يوناني فيلسوف ارسطو جي هن نظريہ مطابق ته ”بدي سدائين نيڪي جي دشمن هوندي آهي“ ان ڪري شيطان عام انساني اقدار کان مٿي اهل دل ۽ عارف جو ته خاص ويري هوندو آهي. مطلب ته ملڪوتي منزل ماڻڻ کان اڳ ان جي اها ڪوشش هوندي آهي ته ڪنهن به ريت هن کي هيٺ ڪيرائجي نہ ته به روڪجي ضرور. شيخ عبدالقادر جيلاني جن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پاڻ بيان فرمايو آهي تہ ”هڪ دفعي آءٌ جڏهن بغداد جي ڪنڊرن ۾ الاهي عبادت ۾ مصروف هوس تہ اوچتو آسمان ۾ جهڙ ٿـي ويو ۽ ان سان گڏ بجلي چمڪڻ لڳي. اُتي برسات وسي جو ڪنڊر پاڻي سان ڀرجي ويا. اوچتوئي اوچتو آسمان ۾ اهاءُ ٿيو ۽ آواز آيو تہ ”اي عبدالقادر اسان تنهنجي زهد ۽ عبادت مان ايترا تہ خوش ٿيا آهيون، جو اڄ کان پوءِ توتان عبادت معاف.“ پاڻ فرمائين ٿا تہ مون هڪدم لاحول و لا قوة چيو ۽ منهنجو پڙهڻ ۽ شيطان جو ظاهر ٿيڻ. چيائين تہ اي عبدالقادر توکي پنهنجي علم بچائي ورتو، نہ تہ تنهنجي ان جاءِ تان مون ڪيئي قطب راهہ تان هٽائي ڇڏيا. اتي مون کيس وري چيو تہ نہ مونکي پنهنجي علم نہ پر پنهنجي رب جـي فضل بچائي ورتو. هيءُ آخرين وار هو. مگر اهل دل عارف، شيطان لعين جـي فريب ۾ نہ ڦاسي سگهيو. مطلب تہ اهڙا ملڪوتي منزل بقول ڀٽائي ڀلاري جي سخت اڙانگي آهي. جهنگ جهاڳڻ ۾ ڪيترائي هوندا آهن. انهن ڪٺي چئجي عالم ملڪوت جـي هيءَ اڙانگي منزل عارفن جو امتحان هوندو آهي. ڀٽائي صاحب جن فرمائين ٿا تہ:

اولا ڪٺي اوءِ ، پڳهہ ڪٺي پنڌ ٿيا
آيل ساموندين جي، آهہ اڙانگي جوءِ
ڪڏهن ڏسنديس روءِ، وري هنا ڪين سان.

سلوڪ جي هيءَ اڙانگي واٽ سر ڪرڻ ڪا سنڌري ڳالهہ آهي ڇا؟

اهوئي سبب آهي جو پراڻهين منزل تي پهچڻ لاءِ ساموندين کي وڏي سعيي جي ضرورت محسوس ٿئي ٿي جن کي نفس شيطان سان مجاهدا ۽ مجادلا ڪرڻا پون ٿا. هي جيڪا شئي عارف کي امداد ڪري ٿي سا آهي، ’معلم‘ جي ڪامل رهبري. جاڪاڻ تہ ڪانئس خبرون پڇي پوربو تہ سنڌ ٿوئي سگهبو. جئن فرمائون تہ:-

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سڙهه تي سيبائون، بندر جن تڙن تي
ملا معلم خبرون، پڇي پوريائون
سٽڙ سونهائون، اوتڙ ڪنهن نه اولئا.

عارفن ۽ ڪامل سالڪن جو ڪامل رهبر ۽ رهنما حضور ڪريم صه جن آهن، جن جي ڪامل رهبري ۽ هدايت ڏي ته ڪيس شيطاني ڦندن ۽ فريب کان بچائي سلوڪ جي صحيح راهه اختيار ڪرڻ سان ملڪوتي ماڳ تي پهچائي ٿي. ٻي صورت ۾ طريقت جي هن اوکي ۽ پيچيده پيچري پار ڪرڻ ۾ ته صاحبدل صاحب معمولي لغزش جي ڪري مورانهين منزل کان پري ٿي ويندا آهن. انهيءَ ڪري چئجي ته ساموندي جو سفر طريقت جي اڻانگي راهه سر ڪرڻ لاءِ سِر جي بازي لڳائڻ برابر هوندو آهي. نفس جي اصلاح لاءِ مادي اسباب کان منهن موڙڻ هن جو مرڪ هوندو آهي. سوز کان وڌ سهائتا ڏي درد جي ڪسوٽي ڪو هوندا آهن. لنڪا لوڙهه جي به تڏهن ڪين ضرورت پيش ايندي آهي. جيئن شاهه صاحب فرمايو ته:-

ڪاري ڪپڙائون، ٿي مٺيءَ موٽيا
سودو ڪن نه سون جو، وڏا وهاڻو
موتي جي مهراڻ جا، تن جا طاماعو
ساموندن سائو، لنڪا لوڙي آئيا.

مطلب ته سَرُ ساموندي جو وهاڻو ۽ وڻجارو اهو اهل دل عارف آهي، جيڪو ڪنهن خاص مقصد سان آيو آهي ۽ اهو مقصد حاصل ڪري ساموندي سفر تي اسهڻ وارو آهي. هيئنر سندس مقصد اها هڪڙي منزل آهي، جنهن لاءِ هن هيڏا جهد پئي ڪيا.

مقصد ته ساموندي سرواڻ ۽ وير وڻجاري جو طالب وڻجاري. جڏهن مسلوڪ جي سلسلي ۾ سلهاڙجي چڪي آهي. تڏهن ڏسي ٿي ته هو هيئنر سمونڊ سڌارڻ لاءِ سڙهه سنوان ٿا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪن. اهڙي حالت ۾ ويچاري بي وس، ملول ۽ مايوس پئي ڏسڻ ۾ اچي. هينئر هوءَ سمجهي ٿي ته مٿس ڦوڙائي ۽ فراق جي باري منزل اچڻ واري آهي ۽ سمجهي ٿي ته هو جي هيڪر هليا ويا، ته پئي پيري ملڻ ڀاڳ تي آهي. اهڙي حالت ۾ هن کي هن صلاح تي عمل ڪرڻ جو تاڪيد ڪيو وڃي ٿو ته اها گهڙي به هوءَ پرينءَ پاسي گهاري ۽ اجا به جيڪي ڪجهه ڪانئس جي پيري حاصل ڪرڻو هجي ته ڪري وٺي. هن منزل تي طالب کي گينواري ۾ غفلت نه ڪرڻي آهي. چاڪاڻ ته ٿوري ويسر به هن لاءِ وڏو ويل ثابت ٿي سگهي ٿي. چاڪاڻ ته تصوف جي طريقي ۾ انسان لاءِ به وڏيون ۽ ضروري حالتون ”غفلت ۽ آگاهي“ هونديون آهن يعني هدايت جا علم ۽ جهل، هن حالت ۾ ’آگاهي‘ اتم شئي آهي، جنهن ۾ الاهي حڪمت سمايل هوندي آهي. ان ڪري طالب کي گهرجي ته هر غفلت ڇڏي آگاهي اختيار ڪري، چاڪاڻ ته هر اهل دل عارف طرفان غفلت کي وڏو گناهه تصور ڪيو ويو آهي بلڪ ڪفر. شيخ عطار به ائين ئي فرمايو. مولانا رومي به پنهنجي مثنوي ۾ فرمايو آهي ته

”هڪ گهڙي غفلت ۾ گذارڻ ڪفر جي برابر ٿيو پوي“

لطيف سائين به ائين ئي فرمايو ته:-

پرينءَ پاسي ويهه، آيل! ساموندين جي
تون ويسري و ڪ ڪڻبن، هو پورڻيندا پر ڏيهه
سمنڊ جن سانڍيهه، ڪوهه نه وٺين تن سين.

هينئر جڏهن ته ساموندي سڄڻ ڪي سامهون پنهنجو ساڙهه ڪنڊ نظر ۾ آهي ته هو اهي رهندا ته ڪڏهن به نه، پوءِ به پرينءَ پاسي نه پڇجي، ڪيڏي نه عاقبت نااندیشي آهي. ٻيءَ صورت ۾ ’من ۾ ميڄ‘ باري پيڙيون ڇوڙي نه اسرن. هتي طالب کي سختيءَ سان تنبيهه ڪيل ٿي ڏسجي ته، هو غفلت ۾ گسر

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڇڏي ڏئي، ٻيءَ صورت ۾ هي اهو مساڪ مرض آهي، جيڪو طالب کي نهوڙي نبندو آهي.

هينئر سامونڊي سيڻ سفر سڌارڻ وارا آهن، ان ڪري ويچاري وڻجاري (طالب) جي دلي ڪفيت ۽ جذبات جنهن نموني لطيف سائين ٻڌائي ٿو، ان جو اندازو انهن کي هوندو، جن هنن پرڏيهي ٻرين ۽ اهل دل عارفن جي پرت جا ڍهيڙا پيتا هوندا ۽ سلوڪ جي صحبت اختيار ڪئي هوندي. بس! ويچاري کي هائي سختي ۽ سورن جون گهڙيون ٿي گهارڻيون آهن. چاڪاڻ ته اتر هير، سر نسرڻ، لوهيڙا ڳچهه ۽ ڏياري ڏسڻ جون مهلون ۽ موقعا، انهن جي اسهڻ جا اڏڪا ۽ اهڃاڻ پيا محسوس ٿين. اهوئي سبب جو اها گهڙي به ڪيس پگهه پاسي ويهڻ ۽ پڇڻ جي مت ملي ٿي. ٻيءَ صورت ۾ ويسري وڃڻ سبب هو پرڏيهه ٿي پوريندا.

هينئر طالب جو مطلوب پنهنجي منزل طرف راهي ٿي چڪو آهي. پوءِ ته طالب وري فراق جي فڪر ۾ داخل ٿي چڪو آهي. هيءَ ئي اها منزل آهي، جنهن کي موت سان مشابهت ڏئي سگهجي ٿي ”الفراق اشد من الموت“ ويچاري وڻجاري (طالب) جي دل سورن سان سڙي پئي آهي ۽ فراق جي گهڙي گهڙي کيس بيتاب مڇي جيان ڦتڪائي رهي آهي. شاه صاحب فرمايو آهي ته:-

سامونڊيڪو سڳ، آهي گندر گاڏون
انگن چاڙهي آگ، ويو وڻجاري اوهري.

هتي طالب کي سامونڊي شين جي اچڻ جو ئي اوسيڙو وڃي رهيو آهي، ٻيءَ حالت ۾ هو اهو به سمجهي ٿو ته هو اهڙي راهه وڃي رسيا آهن جت نهايت ناهه ڪا. پوءِ ته ويچاري وڻجاري جو سامونڊي سڄڻ کي سارڻ کان سواءِ ٻيو ڪو ڪم ئي نه رهيو آهي. ڪڏهن ڪانگ ٿي اڏاري ته ڪڏهن وري ڳر لڳي ڳالهيون ڪرڻ جون حڪايتون پئي ڪري. ڪڏهن گهڻن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏينهن لائڻ جون شڪايتون ته ڪڏهن ڍولئي سان ڇڙڻ جي جهل اٿس. نه فقط ايترو بلڪ (طالب) پنهنجي مطلوب ۽ محبوب جي محبت ۾ اهڙو ته جهجي ۽ جهري پيو آهي، جو سي سرڻ ۽ سيڪارا پرڻ جڙن سختيون پيو بيان ڪري ۽ آخر سڄڻن جي ماڳن ۽ مڪانن جي چانئٺ چمڻ جي حسرت پيو ظاهر ڪري. جيئن لطيف سائين چيو ته:-

واءُ وڃي وائٺ، هيڙا ماڳ پرين جو
چمنو چم چائٺ، هوءَ جا سندي سڄڻين.

ڪڏهن ڪڏهن ته طالب (وڻجاري) اهڙو جذبات ۾ اچي وڃي ٿو ته پنهنجي هيٺي حال تي ويٺو روئي، ته جي ڪيس پاڻ سان وني وڃن ها ته ڪهڙو نه چڱو ٿئي ها. پرين! هتي هوءَ قبول ٿي ڪري ته شايد هن جي محبت ۾ ڪو اچا مٺ رهجي ويو آهي، جنهن ڪري هن هيڪاندو ڪيس پرين ڪان پري ڪري ڇڏيو. اي حالت ۾ هو ته منهنجا سپاجها سبق هٿا. شاهه صاحب فرمايو آهي ته:-

مون اپي تڙ جهل، پرين پکهه چوڙئا
ڪا موئين ۾ آل، نه ته سڄڻ سپاجها گهٽو .

يا وري هيئن پئي چئي ته هن جو وکر (عمل) هڙ ۽ هنج ۾ وهائڻ جهڙو نه هو. جيئن شاه صاحب فرمايو ته:

نه مون هڙ نه هنج ڪين، جو اڌون چئي چڙهان

مطلب ته ويچاري وڻجاري طالب کي اهل دل عارفن جي موتين مٺ سچي صحبت مان ميڙائي ۽ محبت جي ضرورت پيش ٿي. پوءِ جي طالب، پنهنجي صحبت و سڪ کي هتان نه ڇڏيو ته پڪ آهي ته هو ساموندي سبق (اهل دل عارف) واهوندن ورئي، موتي ماڳ اچن. ۽ ساڪ کي سلوڪ جي راهه سر ڪرڻ ۾ ساٿ ڏين.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جناب محمد عمر معمور يوسفاڻي

سر سامونڊي ۾
صرفي ۽ نحوي ترڪيبون

اسان جا عالم ۽ اديب گرامر ۽ ٻوليءَ جي بحث ۾، چوندا آهن ته ”گرامر ٻوليءَ لاءِ آهي، نه ٻولي گرامر لاءِ“ پر ٻئي طرف سندن عملي روش ۽ گرامر جي موجوده ڪتابن ڪي ڏسجي ٿو ته قصوئي ٻيو آهي!

اهو ان ڪري جو اسان جا گرامر ۽ صرف ۽ نحو جا ڪتاب اسان جي ٻوليءَ جي خاصيتن کي سامهون رکي نه لکيا ويا آهن، بلڪ اهي سڀ ٻين ٻولين جي گرامرن جو لفظي ترجمو آهن. جنهن ڪري سڀئي اڌا اڻپورا آهن.

جڏهن ته هر ٻوليءَ کي پنهنجي ٻيهڪ ۽ پنهنجون سٽاءُ آهن، تڏهن سڀني ٻولين جي گرامر کي هڪ لڙهه ۾ شمار ڪرڻ يا سندن وچ گهڙ ۽ ميلاپ لاءِ ساڳيا اصول ۽ قاعدا مقرر ڪرڻ صحيح نٿا ٿيهن.

ان لاءِ سنڌ جي تعليم کاتي، سنڌ يونيورسٽي، سنڌي ادبي بورڊ ۽ ڀٽ شاهه ڪلچرل ڪاميٽيءَ وارن جو فرض آهي ته اهي سنڌي جي چاڙهو عالمن ۽ اديبن جي هڪ معتبر ڪاميٽي ناهي، ان جي هٿان، شاهه جي ڪلام جي روشني ۾ سنڌي زبان جو گرامر تيار ڪرائين.

اسان جي پياري مٺڙي سنڌي زبان، جيڪا پنهنجين پاڙيسري ٻولين کان گهڻو اڳڀاتي آهي، سا سٽاءَ، سهڻائين توڙي ٻيهڪ ۾ به سڀني کان نرالي ۽ اتاهين آهي ۽ منجهس جيڪو ميٺاج، سلوڻائي، رنگيني، رس، چس، سادگي، اتاهين ۽ نواڻ آهي، سا سڀ ڪان ڀرين اسان کي شاعرن جي شهنشاهه، ۽ سنڌ جي شاهه، حضرت ڀٽ ڌڻيءَ جي بيتن مان ملي ٿي. سندس ڪلام نه

رڳو فڪري ۽ معنوي منزل کان مٿاهون ۽ ممتاز آهي، پر ٻيهڪ جي لحاظ کان به منجهس جيڪي ڪاريگريون، جوڙون، جڙاوتون، پيتون، سَجون، چؤساليون، پيچ گهرڙون، گهاڙيتا، واڌارا ۽ گهٽايون وغيره آهن، سي سڀ لاجواب ۽ پنهنجو مٽ پاڻ آهن.

شاه صاحب جو ڪلام، جيڪو ٻولي ۽ ادب جو اٿاهه سمونڊ آهي. تنهن ۾ ٽيهون هٽ ۽ منجهانئس ماڻڪ، موتي ۽ هيرا ميڙڻ ۽ انهن کي پرکڻ ۽ پروڙڻ وڏن وينجهارن ۽ صرافن جو ڪم آهي.

مون جهڙو سڌڙيو ۽ شاگرد قسم جو ليکڪ، شاه جي ڪلام تي ڪجهه لکي ۽ سو به سنڌ جي برک اديبن ۽ عالمن جي آڏو ٻيهي پڙهي، اهو ايئن آهي جيئن ڪو ابتدائي شاگرد استادن جي ميڙ ۾ پنهنجو شروعاتي سبق ٻڌائيندو هجي.

اهو سڀ محسوس ڪندي به بزرگن جي صحبت مان ڪجهه حاصل ڪرڻ، پرائڻ ۽ پروڙڻ لاءِ پنهنجو هي اٿپ رو ۽ ننڍڙو مضمون عرض رکان ٿو، جنهن جو عنوان آهي ”سر ساموندي ۾ صرفي ۽ نحوي ترڪيبون“

رسالي جي سرن مان سر ساموندي، جيتوڻيڪ هڪ ننڍڙو سر آهي ته به منجهس ڪافي اهڙيون ڳالهيون ۽ نڪتا آهن، جن تي گهڻو ڪجهه لکي سگهجي ٿو.

پٺ ڏيءَ جي ڪلام لاءِ اسان مان گهڻن جي پرک اها، آهي جو جيڪڏهن ڪن لفظن جي معنيٰ نه سمجهندا سون ته چونداسون ته اهي لفظ متروڪ ٿي ويل آهن. پر ان لاءِ جيڪڏهن ٿورو پريرو وڃي ڏسبو ته معلوم ٿيندو ته شاه جي ڪلام جو ڪو به لفظ متروڪ ٿي ويل ڪونهي. رڳو اسان جي ذهنن کي متروڪيت جي وبا وڪوڙي ويئي آهي، جو اسين ”جي تون فارسي سکيو. توءِ گولن سندو غلام“ جي تشريح ڪندي به ڌارين ٻولين جي انڌي عشق ۽ ڌاري تهذيب جي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

انڌي تقليد ۾ ٻنهيجو سڀ ڪجهه وساري ويٺا آهيون. نه ته ڏسجي پيو ته پٽ ڏٺي جي ٻوليءَ وارا لفظ، لس، لاڙ ۽ ٽر جا سانگي ۽ جهانگي جيئن جو تيئن پيا ڳالهائين.

لفظ ڇا آهن؟ اهي ڪيئن جڙن ٿا ۽ ڪيئن ڦرن ٿا تنهن جي ڇاڻ جو نالو آهي 'علم صرف'. صرف جي معنيٰ آهي ڦيرو يا ڦيرائڻ، جنهن موجب لفظن کي جنس، عدد ۽ ضمير وغيره ۾ ڦيرائي، انهن مان ٻيا لفظ جوڙبا آهن.

ٻئن لفظن ۾ هيئن چئجي ته "صرف اهو علم آهي، جيڪو مادي مان اشتقاق ۽ لفظن جي ڦيري جا قانون سمجهائي ٿو"

هن سر ۾ لفظن جي ٺاهه ٺوهه جا هيٺيان نمونا ملن ٿا، جن کي اسين صرفي ترڪيبون چئي سگهون ٿا.

اسمن مان صفتون ٺاهڻ

الف:- اسم جي پويان 'آرو' لفظ ملائڻ سان صفت ٺهندي آهي.
جيئن:- وڻج + آرو = وڻجارو — ويو 'وڻجارو' نڪري، مون کي ڇاڙهي ڇيئن.
ٺاٺ + آرو = ٺاٺارو — ڀلي ڪري آيو، 'ٺاٺارو' ڏيهان.
پوچا + آرو = پوچارو — جنين ڪارڻ مون، ٿي ٽڙ 'پوچارا' پوڇيا.

ب:- اسم جي پويان آئتي يا ئتي لفظ ملائڻ سان صفت ٺهندي آهي.
جيئن:- آسا + ائتي = آسائتي — 'آسائتي آهيان، الا ڪانڌ اچي.
منڊ + ائتي = منڊائتي — 'منڊائتي' ميهون جيئن ويرو ٺار وسو.

ج:- جن اسمن جي پڇاڙي 'ڙو' آهي، تن کي 'ڙي' ۾ بدلائي پويان 'چو' ملائڻ سان صفت ٺهندي آهي. جيئن:-
ڏاڙو = ڏاڙي + چو = ڏاڙيچو — ڇهڪيون ڇوڏاري، ڏچون 'ڏاڙيچن جون.
ٻاڙو = ٻاڙي + چو = ٻاڙيچو — مارينم فراق، 'ٻاڙيچون' پرين جا،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڊ:- اسم جي پويان 'اَؤ' حرف يا 'واءُ' معروفي ملائڻ سان صفت ٺهندي آهي.

جيئن:

ساءُ + اَؤ = سائو ـــ ساموندي 'سائو' لنڪا لوٽي آئيا.

طمع + اَؤ = طمعو ـــ موتي جي مهراڻ جا، تن جا 'طامائو'

هتي طاماءو، طمعو جي بدليل شڪل آهي.

ه:- اسم جي پويان 'اِي' يا 'ي' معروفي ملائڻ سان صفت ٺهندي آهي. جيئن:-

ويسر + اِي = ويسري ـــ تون 'ويسري' وڪ ڪٿين، هو پورينديءَ پرڏيهه

پٽڻ + اِي = پٽڻي ـــ پکيهه ڪڻ مَ 'پاٽڻي' جاني مون لئي جٽ.

هتي پاٽڻي، پٽڻي جي بدليل شڪل آهي.

و:- اسم جي پويان 'اِيڪو' ملائڻ سان صفت ٺهندي آهي. جيئن:-

ساموند+ اِيڪو = ساموندِيڪو ـــ 'ساموندِيڪو' ڏنجهه، ماءِ مارينديم ڪڍهن.

ظرف مان صفت ٺاهڻ

ظرف جي پويان 'اوَڪي' ملائڻ سان صفت ٺهندي آهي. جيئن:-

اڄ + اوَڪي = اڄوڪي:- اڄوڪي راتڙي رهه لالڻ مون لائي.

صفتن مان اسم ٺاهڻ

الف:- ڪن صفتن جي پويان 'اوَ' يعني واؤ مجهولي آڻڻ سان اسم ٺهي ٿو. جيئن:-

سرس + او = سرسو ـــ ڏيٺي وڏا ڏيهه ڪيِ، سورن جو سرسو

ب:- ڪن صفتن جو آخري 'واو' ڪيرائڻ سان اسم ٺهندو آهي.

مٺو - و = مٺ ـــ مون سان ڪري 'ميٺ' سڄڻ ـفر هليا.

هتي ميٺ، مٺ جي بدليل صورت آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

فعلن مان اسم ٺاهڻ

الف:- امر واحد جي پويان ’اِي‘ يعني ’ي‘ معروفي ملائڻ سان اسم ٺهندو آهي. جيئن:-

سانباه + اِي = سانڀهي ـــ اڳي واءِ سواءِ، سڙه ’سانباهي‘ نہ سهي

ب:- جنهن امر واحد جي پڇاڙي زير (اِ) آهي، تہ ان تي زبر (آ) ڏيڻ سان اسم ٺهندو آهي. جيئن:-

جهَلِ مان جهَلَ ـــ روئان رهن سپرين، جهليا ’جهل‘ نہ ڏين

چِٽِ مان چِٽَ ـــ مکيو پنهنجون ڪريون، چيٽيو چڱيءَ ’چِٽَ‘

ج:- جنهن امر واحد جي پڇاڙيءَ ۾ پيش (اُ) هجي تہ ان تي زبر (آ) ڏيڻ سان اسم ٺهندو آهي ۽ ڪڏهن ڪڏهن امر واري ساڳي شڪل بہ اسم تي ڪم ايندي آهي. جيئن:-

وَهُہ مان وَهَہ ـــ ڏيندا مون ڏکن، ’وهہ‘ وجهندا جندڙو.

وِهُہ مان وهُہ ـــ ڪارو تنين تي، جيڪس ’وهہ‘ وري ويو

د:- ڪڏهن ڪڏهن ماضي مطلق واحد غائب جي صيغي جو آخري ’واو‘ ڪيرائڻ سان بہ اسم ٺهي پوندو آهي. جيئن:-

ڏٺو ـ و = ڏٺ ـــ تي ڏياريءَ ’ڏيٺ‘ ڍوءِ هلڻ جي ڪري هتي ڏيٺ، ڏٺ جي بدليل شڪل آهي.

اسمن مان فعل ٺاهڻ

(١) ’ڦوڙائو‘ اسم آهي، جنهن جي معنيٰ آهي وڇوڙو. شاهه صاحب انهيءَ ڦوڙائي اسم مان فعل ٺاهي، مضارع واحد غائب جي روپ ۾ ڪم آندو آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جيئن:- ”وچ ۾ ’قوڙائي‘ ايڏي سفر سپرين“

(۲) ’جهيڙو‘ اسم آهي جنهن مان فعل ناهي، مضارع واحد متڪلم جي شڪل ۾ استعمال ڪيو آهي. جيئن:-

”آيل ڏولي ساڻ، اچي ته ’جهيڙيان‘“

(۳) ’سونو‘ اسم آهي، جنهن مان فعل ناهي، ماضي مطلق جمع غائب جي صيغي ۾ اسم ڪيو اٿس. جيئن:-

”سٽڙ ’سونائون‘ اوتڙ ڪنهن نه اوليا“

اسمن جي تصغير يا ننڍڙائي

الف:- اسم جي پويان ’ڙو‘ ملائڻ سان، ان جي ننڍڙائي ٿيندي آهي. جيئن:-

هٿ + ڙو = هٿڙو — ”ڳرو جهليو روءِ، مٿي مهري ’هٿڙا‘“

ڏينهن + ڙو = ڏينهڙو — ”بندر ويچاري، وڃي ٿا ’ڏينهڙا‘“

جند + ڙو = جندڙو — ”ساونديساري، ماءُ منهنجو ’جندڙو‘“

ب:- جن اسمن جي پڇاڙيءَ ۾ حرف علت (و-ا-ي) هجي ته اهو ڪيترائي، ان جي جاءِ تي لام (ل) ملائڻ سان اسم جي ننڍڙائي ٿيندي آهي. جيئن:-

ڪرهو مان ڪرهل — ”ڪرهل پاڻي ليچ، ڪوه نه وبين ان سان“

پوريءَ مان پورل — ”متان وهين ويسري، اٿي ’پورل‘ پيچ“

آئي مان آيل — ”پکهه پاسي گهار، ’آيل‘ ساوندين جي“

ج:- ڪنهن اسم جي پويان ’اوُ‘ يعني واو مجهولي ملائڻ سان ان جي تصغير ٿيندي آهي. جيئن:-

ڍول + اوُ = ڍولو — ”تي ڏياري ڏينهن، ’ڍولو‘ هلڻ جي ڪري“

اهڙي اسم جي اجا به وڌيڪ تصغير لاءِ اسم جي پويان ’ڙو‘ ملائبو آهي. جيئن:-

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏيل + يو = ڏوليو ـــ ”ڏواليو ويو ڏور سي تي ڏينهن گذاريان“
اهڙي طرح سا ڳئي اسم جي تصغير جا ڪيترا روپ آهن، پر جيئن ته انهن جو هن سر جي بحث ۾ واسطو ڪونه آهي، ان ڪري انهن تي بحث ڪرڻ کان پرهيز ڪجي ٿي.

ڊ:- ڪنهن اسم جي پڇاڙيءَ ’ڻ‘ ملائڻ سان به سنڌس ننڍڙائي ٿيندي آهي. جيئن:-
لال + ڻ = لالڻ ـــ ”اچوڪي راتڙي رهه، ’لالڻ‘ مون لائي“

فعلن جي تصغير

اسمن جي تصغير سان گڏ هن سر جي بيتن ۾ فعل جي تصغير جا مثال به مليا ٿا. جيئن:-
پيا مان پئڙا ـــ ”اوليون پسي ان جون ’پئڙم‘ ڳچ ڳري.“
وٺا مان وٺڙا ـــ ”جي ’وٺڙم‘ اڄ، سي ڪڏهن ايندا مان گهرين“

اسم فاعل جا نمونا

هن سر ۾ اسم فاعل جا ٻه روپ آهن:
(١) امر واحد جي پڇاڙيءَ ’اڏو‘ ملائڻ سان فاعل ٺهندو آهي. جيئن:-
ڪيڙ + اڏو = ڪيڙائو ـــ ”ڪاري ’ڪيڙائو‘ مٺي مور نه موٽيا.“
وهاء + ائو = وهائو ـــ ”سودو ڪن نه سون جو، وڏا ’وهائو‘“
(٢) امر واحد جي پڇاڙيءَ ’آئو‘ يا واو معروفي ملائڻ سان فاعل ٺهندو آهي. جيئن:-
لهه + آئو = لهو. جيڪو لساني تبديل ڪري لهو مان لاهو تي ويو ۽ شاه وٽ اجهو هيئن استعمال ٿيل آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

"ڇڇيو تان نه پريان، 'ڪرلاهو' تي ڪڏهن"

اسم مفعول جا روپ

هن سر ۾ اسم مفعول جون ٽي شڪليون آهن، جيڪي هيٺين آهن:

(۱) امر واحد جي پويان 'يوُ' ملائڻ سان اسم مفعول ٺهندو آهي. جيئن:-

مار + يو = ماريو، مونث 'ماري'

"مارينديءَ 'ماري' پره سور پرين جو"

ڏم + يو = ڏميو، بدليل شڪل اٿس 'ڏنو'

"ڏنو اڄ اڏيوءَ، هينڙو ڪوت- برج جيئن"

(۲) امر واحد جي پويان 'آڻي' ملائڻ سان، اسم مفعول ٺهندو آهي. جيئن:-

ست + آڻي = ستاڻي - "ڪنهن 'ستاڻي' سانگ پرين پرڏيهي ڪيا"

(۳) امر واحد جي پويان 'ڏون' ملائڻ سان اسم مفعول ٺهندو آهي. جيئن:-

گڏ + ڏون = 'گڏڏون' جيڪو پوءِ تبديل جي ترقيءَ ۾ اچي 'گاڏڏون' ٿي ويو آهي.

"ساموندبڪو سگ، آهي گوندر 'گاڏڏون'"

فعل بالواسطو

هن سر جي بيتن ۾، فعل متعدي معروف مان فعل متعدي معروف بالواسطو، ناهڻ جو هڪ مثال ملي ٿو، جيڪو آهي 'ٽمٽاڏون' مان 'ڏٽاريائون'

"'اجاريائون اوليون، 'ڏٽاريائون' ڏڄ"

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اسم عام مان خاص

جيئن:-

ڏيا + آري = ڏياري.

”ڏني ’ڏياري‘ ساموندين سڙهه سنباهيا“

نحو جي اصلي معنيٰ آهي طرف يا پاسو، جنهن مان مطلب آهي ته لفظ هڪ ٻئي جي پاسن ۾ بيهي، هڪ لڙهيءَ ۾ پوئجي، هڪ ٻئي تي ڪهڙو اثر ۽ عمل ڪن ٿا ۽ ڪهڙيون حالتون پيدا ڪن ٿا. ٻئن لفظن ۾ هيئن چئجي ته ”نحو اهو علم آهي جيڪو اسان کي لفظن جي ترڪيبي جوڙ جڪ جا صحيح قانون پڙهائي ٿو“

هن سر جي بيتن ۾ هيٺيان نمونا، نحوي ترڪيبن ۾ شمار ڪري سگهجن ٿا.

مهمل يا بي معنيٰ لفظ

ڪن اسمن جي پرتيءَ لاءِ سندن اڳ ۾ يا پويان ڪي هموزن، هم آواز يا مناسب لفظ ملائبا آهن، جن مان ڪيترا بي معنيٰ هوندا آهن، اهڙن لفظن کي زائد، مهمل يا بي معنيٰ چئبو آهي.

شاهه جي هن سر ۾، اهڙن لفظن جو هڪ مثال ملي ٿو، جيڪو آهي وڻ ڏڻ. هتي وڻ جي پويان ’ڏڻ‘ لفظ بي معنيٰ آهي.

”جر تڙ ڏيا ڏي، وڻ ’ڏڻ‘ پڏي وانئيون“

تڪراري لفظ

ڪنهن جملي ۾ جيڪڏهن ڪنهن اسم کي يا فعل وغيره کي ٻئو يا ٻه دفعا ڪم آڻجي ته اهڙي تڪرار کي تاڪيد چوندا آهن. هن سر ۾ لفظن جي اهڙي تڪرار ۽ تاڪيد جا اجهي هي مثال ملن ٿا.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪيڙي ڪيڙي۔	”ڪيڙي ڪيڙي‘ ڪندي، ماء سامونڊي آئيا“
لنڪا لنڪا۔	”لنڪا لنڪا‘ ڪن، لنڪا موتي آئيا“
جڳن جاجڳ۔	”جڳن جا جڳ تيا، تيان نہ موتيو ڪوء“
ديسان ديس۔	”بندر ’ديسان ديس‘ ملھہ نہ ملي وارئين“

مرڪب اسم

ڪي بہ اسم پاڻ ۾ ائين ملي وڃن جو جدا جدا شڪليون بہ هڪ معنيٰ ڏيکارين تہ انهن کي مرڪب اسم چئبو. جيئن: جوين ڏينهن‘ ۽ اترمند‘. جن جي معنيٰ ٿيندي ’جواني‘ ۽ ’سيارو‘ سي ٿي ’جوين ڏينهن‘ جڏهن سڄ سفر هليا.

—

آئـي ’اتـرمند‘ هيين اڄ ڪـونہ لـهـي.

متا ستا يا تبديل

ڪن اديبن جو رايو آهي تہ متا ستا يا تبديل جو قانون ’صرف‘ سان واسطو رکي ٿو. پر گهڻن جي راء آهي تہ اهو قانون ’نحوي‘ آهي، پوء اهو ڪٿي لساني لهجن جي ڪري هجي يا شعري ضرورت جي هجي. بهرحال تبدبل جو قانون اڻ ٽر آهي ۽ ان جي تحت آوازن، اکرن، حرفن، لفظن ۽ معنيٰ جي متا ستا ٿيندي رهندي آهي ۽ هميشہ لاء جاري بہ رهندي.

هن سر ۾ تبديل جا هيٺيان روپ ملن ٿا.

الف:۔ ’اکرن جي تبديل:۔

جيئن:۔

’لايا‘ مان ’لاتا‘ (ي کي ت سان متايل) بندر ويچاري وجي ’لاتا‘ ڏينهڙا

’ڌهيو مان ’ڌنو‘ (ھہ ۽ ي کي ت سان متايل) ’ڌڻو‘ اڄ اڏيو، هينڙو ڪوٽ برج جيئن.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

'وارا' مان 'هارا' (وڪي هه سان مثايل) هلڻ هارا سپرين،
روئان تان نه رهن

ب:- 'آوازن جي تبديل'.

ڪنهن به معروفي حرف علت کي مجهولي ڪرڻ سان يا مجهوليءَ کي معروفي ڪرڻ سان آواز تبديل ٿي ويندو آهي، هن سر ۾ اهڙي تبديل جا هيٺيان مثال آهن.

لفظ، 'مجهولي واو' سان.

ويا اوهري 'اوءِ'، مون کي ڇڏي ماڳهين
جڳن جا جڳ ٿيا، تيان نه موٽيو ڪوءِ

ساڳيو لفظ، 'معروفي واو' سان.

اولاڪڻي 'آوءِ'، پکهه ڇوڙي پند پيا
آيل سامونڊين جي، آهه اڙاتڪي جوءِ

ج:- 'معنوي تبديل'

ڪنهن لفظ کي شعري ضرورت خاطر اصل معنيٰ جي بدران ٻي معنيٰ ۾ ڪم آڻڻ جو نالو معنوي تبديل. هن سر جي بيتن ۾ معنوي تبديل جا اجهي هي مثال آهن.

(١) 'ماضي مطلق جو صيغو ماضي شرطيه جي معنيٰ ۾.

"جي تون وڻجارو ڪاندِ، ته مون هڏ نه لائون 'لڏيون'"

هن مصرع جو مطلب آهي ته "مون کي خبر هجي ها ته تون منهنجو ٿيڻ وارو ڪاندِ، وڻجارو آهين، ته آءٌ توسان ڪڏهن به لائون نه 'لهان ها'"

(٢) 'ماضي مطلق جو صيغو مضارع جي معنيٰ ۾'

"ڪوءِ سودو سندوءِ، جو تون ڍولو 'سڪيو'"

هتي 'سڪيو'، ماضي مطلق واحد غائب جو صيغو، 'سڪئين' جي معنيٰ ۾ ڪم آيو آهي، جڏهن مضارع واحد حاضر جو صيغو آهي.

(٣) مضارع جو صيغو ماضي مطلق جي معنيٰ ۾.

"پنهنجي 'پوءِ' پچار، آن کي سڙه ويندا گڏيا"

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هتي 'پوءِ' مضارع واحد غائب جو صيغو آهي، جيڪو 'پئي' ماضي مطلق واحد غائب مونث جي معنيٰ لاءِ ڪم آيو آهي.

(٤) 'مستقبل جو صيغو مضارع جي معنيٰ ۾'.

”جان 'ايندين' تان آءُ، هٿين هٿ پڪيهين“

هتي 'ايندين' مستقبل واحد حاضر جو صيغو، 'اچين' مضارع واحد حاضر جي معنيٰ ۾ ڪم آيو آهي.

(٥) فعل جا مختلف روپ مصدرن جي معنيٰ ۾.

جهليندي، 'جهلڻ سان' جي معنيٰ ۾. ”مون 'جهليندي' نه رهيا، جيڪس نيرنيهن سندوم“

لاهيندا، لاهڻ سان جي معنيٰ ۾. ”لاهيندا ٿي ڪن، ڪالهيون هلڻ سنديون“

جهليا، جهلڻ سان جي معنيٰ ۾. ”روئان، رهن نه لڪ، سيئن 'جهليا، جهل نه ڏين“

لڳي، لڳڻ سان جي معنيٰ ۾. ”اتر 'لڳي' اوهريا، واهوندي ورن“

(٦) 'هڪ فعل جون ڪيئن معنائون.

اهو شاعر جو ڪمال آهي جو ڪڏهن ڪو سادو لفظ اهڙي نموني ڪم آڻي ڇڏيندو آهي، جو ان جون ڪيئن معنائون ٿي سگهنديون آهن، جيئن هن مصرع جون آهن.

”مون 'بيٺي' هليا، بندر جن ٽڙن“

۾ ستدس معنائون ٿينديون ته.

(١) آءٌ 'بيٺي هيس' ته هو، بندر جي ٽڙن تان هليا.
(٢) آءٌ 'بيٺس اچي' ته هو، بندر جي ٽڙن تان هليا.
(٣) منهنجي 'بيهڻ سان' هو، بندر جي ٽڙن تان هليا.
(٤) مون 'بيٺي ڏٺو' ته هو، بندر جي ٽڙن تان هليا.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

”ترخيم يا گهٽائي“

شعري ضرورت لاءِ جيڪڏهن ڪن لفظن جي پڇاڙي مان يا وچ مان ڪي اکر ڪيرائي، لفظن کي ننڍو ڪري پيش ڪجي ته ان کي ترخيم يا گهٽائي چئبو آهي. هن سر ۾ گهٽائي جا مثال اجهي هي آهن.

الف:- ’اسم جي گهٽائي.

پاسي جي ’ي‘ ڪيرائي ’پاس‘ ڪري ڪم آڻي. ”مون اپي تڙ ’پاس‘ پرين پکهه چوڙيا“

’ويڙن‘ جو ’ن‘ ڪيرائي ’ويڙ‘ ڪري ڪم آڻي. ”وره ’ويڙ‘ ڪرين، آيل ساموندين جا“

ب:- ضميرن جي گهٽائي.

’جيڪي جي ’ڪي‘ ڪيرائي ’جي‘ ڪري استعمال ڪرڻ ’تيڪي جي ’ڪي‘ ڪيرائي ’تي‘ ڪري ڪم آڻي.
”منهنجا بندر وڻڙا ’جي‘ تڙ نهاريان ’تي‘“

ج فعل جي گهٽائي.

’چوئي فعل جي ’ي‘ ڪيرائي ’چوءِ‘ ڪري ڪم آڻي- ”سڙهه سچاڻيو ’چوءِ‘ ماءُ ساموندي آئيا“

هوئي فعل جي ’ي، ڪيرائي ’هوءِ‘ ڪري ڪم آڻي. ”مان منهنجو ’هوءِ‘ جاني هن جهان ۾“

روئي فعل جي ’ي‘ ڪيرائي ’روءِ‘ ڪري ڪم آڻي. ”ڳرو جهليو ’روءِ‘ متي مُهري هٿڙا

’ڪرين‘ جي ’ر‘ ۽ ’ي‘ ڪيرائي ’ڪن‘ ڪري ڪم آڻي. ”اڄ ٻه وايون ’ڪن‘ وڻجارا وچ جون“

ڏسين جي ’ي‘ ڪيرائي ’ڏسن‘ ڪري ڪم آڻي ”ايا ڏنب ’ڏسن‘ جهه سڙهه ڏيئي سير ٿيا“

د:- ’طرف جي گهٽائي.

’روبرو‘ جو ’برو‘ ڪيرائي ’روءِ‘ ڪم آڻي. ”ڪڏهن ڏسنديس ’روءِ‘ وري هن اکين سين“

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

’جتي‘ ۽ ’تتي‘جي ’ي‘ ڪيرائي ’جت‘ ۽’تت‘ ڪري ڪم آڻڻ.
”وڃي ’تت‘ پيا، ’جت‘ نهايت ناهه ڪا“
هه:- ’صفت جي گهٽائي.
’سوائيو‘ جو ’يو‘ ڪيرائي ’سواءِ‘ ڪري ڪم آڻڻ.
”اڳي واءِ ’سواءِ‘ سڙهه سانباهي نه سهي“

واڌارا

شعري ضرورت خاطر، ڪن لفظن ۾ هڪ يا ٻه اکر وڌائي ان لفظ کي اڳوڻي شڪل کان وڏو ڪم ڪري آڻجي ته ان کي چئجي ’واڌارو‘. هن سر ۾ واڌاري جا هيٺيان مثال آهن.

الف:- ’اسم‘ ۾ ’الف‘ جو واڌارو‘
’ڏکڙا‘ مان ’ڏاکڙا‘ ايندم جان پيهي، سڀ لاهيندم ’ڏاکڙا‘
’پرين‘ مان ’پريان‘ - ”پڇيو تان نه ’پريان‘ ڪرلاهو ڏي ڪڏهن“

ب ’فعل ۾ ’الف‘ جو واڌارو‘
’وٺ‘ مان ’واٺ‘ - ونءِ وڃي ’واٺ‘ هينئڙا ماڳ پرين جا
’لاهونديس‘ مان ’لاهينديياس‘ - آهه نه ’لاهينديياس‘ موڏي ايندا مان گهرين
’ڪنديس‘ مان ’ڪنديياس‘ - هو الله آهر اوهريا، آءٌ دم دم دعا ’ڪنديياس‘

ج:- ’حرف جملي ۾ ’الف‘ جو واڌارو‘
’نه ته‘ مان ’نات‘ - مادر مون ته چور ’نات‘ پڌر پوندي پرينءَ ري

د:- حرف جر ۾ ’ي‘ جو واڌارو‘
لاءِ مان لائي. - اچوڙڪي راتڙي رهه، لالڻ مون ’لاي‘

ياد رهي ته، اڪثر ٻولين جا ’حرف‘ جيئن جو تيئن رهندا آهن. انهن ۾ گهٽايون يا واڌارا هڪ جوت آهي، جيڪا سنڌي ٻوليءَ کي شاهه جي معرفت ڏي سونهي ٿي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

صفت ۽ موصوف

هن سر ۾ جيڪي صفت ۽ موصوف جون جيڪي ساديون ۽ عام ترڪيبون آيون آهن انهن ڪي ڇڏي، هتي فقط انهن ترڪيبن تي بحث ڪجي ٿو، جن ۾ نواڻ ۽ نرالائي آهي.

الف:- 'صفت جي تصغير' صفت جي تصغير جا مثال، سنڌي زبان ۾ ڪافي موجود آهن، پر هن سر جي هڪ بيت ۾ جيڪا صفت جي تصغير ملي آهي، اها لاجواب آهي.

مصرع آهي ته:- 'اڇوٽڪي' راتڙي رهه، لالڻ مون لائي

هتي اڇوڪي لفظ، اصل ۾ اڇوڪي هو، جيڪو شاعر سنڌس موصوف راتڙي جي وڏيڪ تصغير ڪرڻ لاءِ اڇوڪيءَ مان اڇوٽڪي ڪري ڪم آندو آهي. هاڻي جڏهن صفت ۽ موصوف ٻنهي تصغير ٿي ڪم آيا ته 'رات' جيڪا موصوف آهي سا اهڙي ته ننڍڙي ٿي پئي آهي جا چئجي ته اها ٻهر سواءِ آهي.

جيئن:-   اڇوڪي رات = مڪمل رات
اڇوڪي راتڙي= ننڍي رات
اڇوٽڪي راتڙي= بلڪل ننڍڙي راتڙي.

ب:- 'صفاتي حرف'. هن سر ۾ صفت جي ترڪيب جو ٻيو روپ آهن. 'صفاتي حرف' اهي آهن جيڪي ٻئي ڄڻجن موصوف اسمن جي اڳ ۾ اچي ڪن صفتن جي معنيٰ ڏيکارين ٿا. هن سر جي بيتن ۾ اهڙا صفاتي حرف آهن، 'س، ڏ، ڪ، آ' ۽ 'پر' وغيره.

س معنيٰ آهي سٺو
ڏ معنيٰ آهي خراب
ڪ معنيٰ آهي ڪنو
آو معنيٰ آهي خراب
پر معنيٰ آهي پراهون

سپريز = سٺا پرين. روئان رهن نه 'سپرين' آيل ڪريان ڪيئن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سپاجھا = سٺي پاڄھہ وارا. ڪا مون ۾ گھٽ نہ تہ سچي 'سپاجھا' گھٽو

سٿڙ = سٺو تڙ. 'سٿڙ' سونياڻون، 'اوتڙ' ڪنھن نہ اوليا.

ڏتڙ = خراب تڙ. هينئڙو پيڙيءَ جان، 'ڏتڙ' پئي ڏينھن ٿيا.

ڪُسَر = ڪنا سَر. سر لوھيڙا ڪپيا، 'ڪسر' نسريا.

پرڏيھہ = پراھون ڏيھہ. 'پرڏيھہ' مٺي سانگ، انٺي پهر جنھن ڪيو

حرفي پڇاڙيون

سنڌي زبان ۾ اھڙا ڪافي حرف موجود آهن، جيڪي اسمن جي پڇاڙين ۾ اچي، انهن جي ڪا حالت بنائين ٿا. هن جي بيتن ۾ اھڙا حرف هن طرح آهن.

ڻون

ننگرڻون = ننگر ڪان. "ننگرڻون نيٺن، مناوليءَ نہ اوھري"

ترازڻون = تراز ڪان. "اونهي ويا اوھري، 'ترازڻون' تاري"

ئين

وارئين = واري سان. بندر ديسان ديس، ملھہ نہ ملي 'وارئين'

ئي

سنجهيئي = سنجهي ڪان. "ڪيڙائڻ ڪارو، 'سنجهيئي' ساريو"

ھين

ماڳھين = ماڳ تي. مري رهنديس 'ماڳھين'، سامونڊي ساري

پڳھين = پڳھہ تي. جان ايندين تان آءُ، ھٿي ھٿ 'پڳھين'

اين

سيٽين = سيٽن سان. سپاجھين 'سيٽين' پائي ڳڻ ڳھيو هيون

گوندرين = گوندرن ۾. ماءُ تن مارياڻون، پاڏان وجھي 'گوندرين'

تڙين = تڙن تي. 'تڙين' تنوارين، ماءُ سامونڊي آئيا.

گهرين = گهر ڏي. جي وڻڙ م اڄ، سي ڪڏھن ايندا مان 'گهرين'

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آن

هنڌان = هنڌ ڪان. سرتين سور پرائيا، هاڻي هن هنڌان.
پنڌان = پنڌ ڪان. پرين جي ’پنڌان‘، مونکي جي جهاڳينديون.
ڏيهان = ڏيهه ڪان. پلي ڪري آيو ناڻارو ’ڏيهان‘.
چتان = چت تان. ’چتان‘ جي نه چون، الا ان ٿم وسران.

آء

ڪانڌا =ڪانڌ سان. وڻجاري ’ڪانڌا‘، مون گهر ويٺي گهاريو

اوُ

وڻجارو = وڻجاري ڪي. وڻجاري جي ماء، ’وڻجارو‘ نه پليين.
ڪارو = ڪاري ڪي. ڪيڙائن ڪارو، سنجهيئي ساريو.

اي

ڪاري = ڪاري ۾. پرهه پڳهه چوڙيا، ’ڪاري‘ ڪيڙائن.
وڻجاري = وڻجاري ڪي. ’وڻجاري‘ واڻي، سوا آهي سفر جي.
پاسي = پاسي ۾. پڳهه ’پاسي‘ ويهه، آيل سامونڊين جي.

پيش (اُ)

ڏيلُ = ڏيل ڪي. ڏاڍي ذات جتن جي وٺي ’ڏيلُ‘ ڏهي

زبر (اَ)

تڙَ = تڙ ڪي. ايهون ’تڙ‘ پوچين، وهون وڻجارن جون.
پڳهَ = پڳهه جي. ’پڳهه‘ پاسي ويهه، آيل سامونڊين جي
اترَ = اتر جي. لڳي ’اتر‘ هير، سامونڊين سڙهه سانباها

زير (اِ)

سرنِ = سرن جا. ’سرن‘ سڙيا پانڌ اتر لڳا، آء پرين!
سفر = سفر تي. آيو بارهين ماهه، پڻ تو سفير سنبهي
انگهنِ = انگهن تي. ’انگهن‘ چاڙهي انگ، ويو وڻجارو اوهري
سامونڊين = سامونڊين ڪي. ’سامونڊين‘ سعيو، سدائين سفر جو

حرف جر جو اسم جي اڳ ۾ استعمال

گرامر جو قانون آهي ته حرف جر هميشه اسم جي پويان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪم ايندو آهي ۽ اهو اسم جي پويان لڳي، ان جي حالت جري بڻائيندو آهي. پر هتي به اهڙا مثال مليا آهن، جو حرف جر، اسم جي اڳ ۾ ڪم آيو آهي ۽ سندس پٺيان واري اسم جي حالت جري بڻائي اٿس.

جيئن:- ”ڪاري ڪيڙائو، ’متي مٽي‘ موتيا.“

”گوندر ’متي جندڙيءَ‘ وريا ولين جيئن“

مٿين مصرعن ۾ ’متي مٽي‘ آهي ’مٽي تي‘ ۽ ’متي جندڙيءَ‘ آهي ’جندڙي تي‘.

حالت ندا

هن سر جي بيتن ۾ ندا جي حالت پيدا ڪرڻ لاءِ، ندا جا حرف به ڪم آيل آهن، جيئن نه ”الا! ڪانڌ اچي، آسائتي آهيان“ پر گهڻو ڪري ندائي حرف ڪن اسمن جي اچارن ۽ آوازن پويان لڪل آهن. جيئن :-

آيل = او آيل! روئان، رهن نه سپرين، ’آيل‘! ڪريان ڪيئن.

سائين =او سائين! ساموندين ’سائين‘! واءِ سٺاڻو وارين.

ضميري پڇاڙيون

هن سر جي بيتن ۾ اهڙيون ڪافي ضميري نشانيون آهن جيڪي فعلن ۽ حرفن جي پويان اچي ڪي حالتون پيدا ڪن ٿيون:

’ءِ‘ ضمير حاضر واحد لاءِ

جياريوءِ = تو جياريو. مونکي ’جياريوءِ‘ پرين جي ڳالهه ڪري

اڏيوءِ = تو اڏيو. ڏنو اڄ ’اڏيوءِ‘ هينئڙو ڪوٽ برج جيئن

سندوءِ = تو سندو. ڪوءِ سودو ’سندوءِ‘ جو تون ڏولا سڪيو.

’ئي‘ ضمير حاضر واحد لاءِ

لائيئي = تو لايا } ’لائيئي‘ ڏينهن گهڻا، مون سين ’ڪيئي‘ ٿورڙا
ڪيئي = تو ڪيا }

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سبايئي = تو سبايو } ڪالهه 'سبايئي' ڪنجرو، انگهون 'پاتئي' اڄ
پاتئي = تو پاتيون }

وڃيئي=تو کي وڃي : 'وڃيئي' وسري شال، جو تون سودو سکيو.

'ئي' ضمير غائب جمع لاءِ

وڃنئي = هو وڃن: وڃهي جيءُ جنجار، جم 'وڃنئي' اوهري

'ئون' ضمير غائب جمع لاءِ

سبياڻون = هنن سبيو — سڙهه تي 'سبياڻون' بندر جن تڙن تي

سونياڻون = هنن سونيو — ستڙ 'سوناڻون'، اوتڙ ڪنهن نه اوليا.

اجارياڻون = هنن اجاريو. } 'اجارياڻون' اوليون، 'ڏٺارياڻون' ڏڄ
ڏٺارياڻون = هنن ڏٺاريا. }

'م' ضمير متڪلم واحد لاءِ

ڪيو م = مون ڪيو — سعيو ساموندين سين' اڳهين تان نه 'ڪيوم'

ڪندوم = مون کي ڪندو — قادر شال 'ڪندوم'، ويجهي وڻجارن سين

مارينم = مون کي مارين — 'مارينم' فراق، پاڙيچيون پرين جا

سندوم = مون سندو — جيڪس نيرنيهن 'سندوم' جيئن مون بيٺي هن ٽيبلو

پنيم = منهنجون پنيون — 'پنيم' اميدون، سي ڏي سڄڻ آئيا

وڏڙم = مون ڪان ويا — جي 'وڏڙم' اڄ، سي ڪڏهن ايندا مان گهرين

پڻڙم = مونکي پيا — اوليون پسي ان جون، 'پڻڙم' گچ گري.

'ن' ضمير غائب جمع لاءِ

هونِ = هنن کي هئو — هڙ ۾ ڪين 'هونِ' هئين هن نه چاڙهيا.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ويونِ = هنن کي ويو — سارو ڏينهن سموند تي، لهي سج 'ويون'

ڪيونِ = هنن سان ڪيو — جڏهن سائين سڀ 'ڪيون' تڏهن ستڙ ٿيا سڀ ڇٽي

'سِ' ضمير متڪلم واحد لاءِ

ڪيس = مون کي ڪيو — 'ڪيس' نماڻي نينهن، ڪاري ڪيڙائن جي

وينديس = آءٌ وينداس — 'ويند يس' ماءِ مري ، ساري ساموندين کي

●

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جناب نجف علي شاهہ ’ڪمتر‘ نقوي

سر ساموئيل ۾ لغت

جناب صدر ۽ معزز حضرات!

اوهان سڀني کان اها ڳالهہ پوشيده ڪانهي تہ هن زماني ۾ سنڌي ٻولي هڪ اهڙي موڙ تي پهچي چڪي آهي، جتي پراڻي ۽ اصل سنڌي ٻوليءَ جي جاءِ تي هڪ نئين قسم جي جديد سنڌي زبان جو استعمال عام جام ٿيندو پيو وڃي. انهيءَ جديد سنڌي زبان ۾ ڌارين ٻولين جي لفظن جي ايتري تہ ڀرمار ٿي وئي آهي، جو هاڻي پراڻي سنڌي ٻوليءَ جي گرامر ۽ حرف جر کان سواءِ ٻيو ڪجهہ بہ ڪونہ رهيو آهي. افسوس صرف ان ڳالهہ جو آهي تہ اسان جي مٺڙي سنڌي ٻوليءَ سان اهو ويل وهائڻ وارا بہ سنڌي صاحب آهن، ۽ انهيءَ ڪُڌي ڪم ۾ گهڻي کان گهڻو ٻهرو سنڌي اخبارن، رسالن ۽ ريڊيو پاڪستان جي سنڌي پروگرام مرتب ڪرڻ وارن ورتو آهي.

سنڌي روزانين اخبارن ۾ خاص طرح سان ۽ ٻين سنڌي رسالن ۽ ريڊيو پاڪستان ۾ عام طرح سان جيڪا ’جديد‘ سنڌي ٻولي ڪم آندي پئي وڃي، تنهن کي صرف شهري طبقو ئي سمجهي سگهي ٿو. جيڪڏهن خوشي آهي تہ صرف اها، جو سنڌ جي ٻهراڙين ۽ ڳوٺن ۾ هڪ عام اڻ پڙهيل سنڌي ماڻهو اها زبان بلڪل سمجهي ڪونہ ٿو سگهي، ۽ هو پنهنجي پراڻي سنڌي زبان کي اڃا تائين پنهنجن سينن ۾ سانڍيو پيو اچي. جيئن تہ اڻ پڙهيل سنڌي عوام اخبار پڙهڻ کان تہ لاچار آهي، تنهڪري هو پنهنجي عام معلومات جو سڄو دارومدار ريڊيو جي سنڌي نشريات تي ٿو رکي. ليڪن افسوس جو سنڌ جي ڳوٺاڻن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي فلاح ۽ بهبود لاءِ جيڪي پروگرام پيش ڪيا ٿا وڃن، تن کي هو بلڪل سمجهي ڪونه ٿو سگهي. ان باري ۾ انيڪ مثال پيش ڪري ٿا سگهجن، پر مضمون جي ڊگهي ٿي وڃڻ جي ڊپ کان صرف هڪ ٻن معمولي مثالن ڏيڻ کان پوءِ آءٌ پنهنجي اصل مضمون تي اچان ٿو.

ريڊيو پاڪستان تان هن وقت سنڌي ڳوٺاڻن لاءِ جيڪي پروگرام پيش ٿي رهيا آهن، تن مان ٻه پروگرام قابلِ ذڪر آهن: هڪ "جمهور جو آواز" ۽ ٻيو "زراعتي پروگرام". هاڻي اوهان انهيءَ ڳالهه جو خود فيصلو ڪريو ته "زراعتي پروگرام" ۾ سنڌي زبان جو ڪهڙو لفظ استعمال ٿيل آهي؟ ظاهر آهي ته جنهن پروگرام جو نالو ئي اهڙو عجيب و غريب آهي، جنهن جو سنڌي زبان سان ڪنهن به قسم جو واسطو نه آهي، ته اهڙي پروگرام ۾ اڳتي هلي ڪهڙي قسم جي سنڌي ٻولي ڳالهائي ويندي هوندي. ان جو اوهين خود ئي اندازو لڳائي سگهو ٿا. اوهين يقين ڪريو ته آءٌ انهيءَ پروگرام هلندي اڀوجهه هارين کان پڇندو آهيان ته 'اوهين سمجهو ٿا ته هي ڇا چون؟' ته ان جو جواب يا ته بلڪل نفي ۾ ملندو آهي يا چوندا آهن ته 'ڪجهه ڪجهه سمجهون ٿا پر گهڻو سمجهه ۾ نٿو اچي'.

هاڻي ٻڌايو ته جيڪڏهن هڪ انگريز کان بلوچي زبان ۾ ويهي حساب سيکاربا ته هو ڪيئن سکي سگهندو؟ اصل حقيقت هيءَ آهي ته جيتوڻيڪ حڪومت جي پاليسي اها آهي تہ سنڌ جي اڀوجهه هارين کي ٻني پوکڻ جي باري ۾ ڪي نيون ڳالهيون سيکارجن، جيئن هو اڳتي هلي ملڪ ۽ قوم جي لاءِ ڪو مفيد ڪم ڪري، سنڌ جي اقتصادي حالت کي سڌاري سگهن. پر پلو ٿئي ويچارن ريڊيو پاڪستان جي ڪارپردازن جو، جيڪي پروگرام پيش ڪرڻ وقت اڻ پڙهيل هاري کي معلومات مهيا ڪرڻ جو ته ڪوبه خيال ڪونه ٿا رکن. هنن کي ته اڻ پڙهيل هارين جي اڳيان صرف اهو ثابت ڪرڻو آهي ته پروگرام پيش

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪرڻ وارو صاحب برابر بي. اي. پاس ڪيل آهي، ۽ اهڙو قابل آهي جو سندن زبان ئي سمجهڻ مشڪل آهي. ڳوٺائي ڪچهري ڪي بنا ڪنهن سبب جي جمهوري بنائي ان تي نالو رکيو ويو "جمهور جو آواز". آءٌ اوهان صاحبن کي عرض ڪندس ته اڄ ئي هيتي ڀٽائي گهوٽ عليه رحمة جي عرس تي جيڪي هزارها ڳوٺاڻا ۽ هاري آيل آهن، انهن مان هرهڪ ماڻهو کان وڃي پڇيو ته 'جمهور' جي معنيٰ ڇا آهي؟ جيڪڏهن هڪڙو اڻ پڙهيل ڳوٺاڻو يا هاري اوهان کي 'جمهور' جي صحيح معنيٰ ٻڌائي وڃي ته مونکي موت جي سزا قبول آهي.

انهي مختصر تمهيد بيان ڪرڻ مان منهنجو مقصد اهو آهي ته هڙيون ڪچهريون، جتي سنڌ جي چوٽي جا اديب اچيو ٿا گڏ ٿين، اتي امان کي انهيءَ ڳالهه تي ويچار ڪرڻ گهرجي ته آيا اسين شاه عبداللطيف رحه ڀٽائي گهوٽ جي سنڌي ٻولي، جيڪا سنڌ جي اسي سيڪڙو هارين ۽ ڳوٺاڻن جي زبان آهي، تنهن کي هڪدم ختم ڪري انهن ماڻهن تي جديد سنڌي زبان زوري مڙهيون؟ يا ڀٽ جي گهوٽ جي سنڌيءَ کي ايندڙ نسلن لاءِ محفوظ ڪرڻ جي ڪوشش ڪريون؟ جيئن لطيف جي هيءَ بي مثال محنت رائيگان نه ٿي وڃي، ۽ هن کان پوءِ جيڪي نسل اچڻ وارا آهن، سي به لطيف جي هن نينهن جي نياپي کي پوريءَ طرح سمجهي ۽ ان تي عمل ڪري سگهن؛ ۽ ظاهر آهي ته 'ڀٽ شاه ثقافتي مرڪز' جي هنن ڪوششن، خرچ ۽ سيمينار ڪرائڻ ۽ ثقافتي محفلون هتي درگاه ڀٽ شاه تي ڪرائڻ جو اڪيلو مقصد اهوئي آهي ته لطيف جي پيغام کي زنده رکڻ جي لاءِ جدوجهد ڪئي وڃي ۽ انهيءَ پيغام کي فوت ٿيڻ نه ڏجي.

آءٌ به انهيءَ ضرورت کي محسوس ڪندي ڀٽائيءَ جي رسالي جي هرهڪ لفظ جي فهرست يعني ته اهو لفظ رسالي ۾ ڪيترا دفعا ۽ ڪهڙن ڪهڙن بيتن ۾ ڪم آيل آهي؛ ۽

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پوءِ انهن سڀني بيتن جي تقابلي مطالعي کان پوءِ انهيءَ لفظ جي معنيٰ، جنهن مان خبر پوندي ته اهو لفظ شاهه عبداللطيف ڀٽائي ڪهڙي مفهوم ۾ استعمال ڪيو آهي؛ لکي رهيو آهيان. جيتوڻيڪ مونکي اهو معلوم آهي ته منهنجي انهيءَ ٽيهن چاليهن سالن جي محنت جو منهنجي زندگيءَ ۾ ڪوبه قدر ڪونه ڪيو ويندو، ڇو جو اهو مشرق وارن جو پراڻو دستور آهي. پر تنهن هوندي به لطيف جي مٺڙي ٻوليءَ سان پنهنجي محبت جو اظهار انهيءَ نموني ڪري رهيو آهيان. اڄوڪي محفل ۾ آءٌ پنهنجي ڪتاب 'ٻاروچي ٻوليءَ' مان هڪ اهڙي لفظ جو مطالعو ڪجهه اضافي سان پيش ڪريان ٿو، جيڪو اڄوڪي زماني ۾ بلڪل متروڪ ٿي ويو آهي. اهو لفظ آهي ”آوَنْگَ“. سر ساموندِيءَ ۾ شاهه صاحب فرمايو آهي ته:

اسان آڏارا، آڏي 'آونگ' چاڙهئا
منهن ڏيئي مون آئيا، سمهان سيارا
اپرن شيڪارا، پَسئو وَرَ ٻين جا.

پهرين اچو ته لغت جي باري ۾ ڇپيل ڪتابن جو مطالعو ڪري ڏسون، ته سنڌي لغت لکڻ وارن صاحبن انهيءَ لفظ جي ڪهڙي معنيٰ ڪئي آهي. هن لفظ جي باري ۾ مرحوم شمس العلماءَ ميرزا قليچ بيگ صاحب، ”ديگڙا، ٻرتن، ٿانوَ ۽ ڪُنا“ وغيره لکي آهي. ڊاڪٽر گربخشاڻيءَ ۽ مرحوم شاهواڻيءَ به ميرزا صاحب واري ساڳي معنيٰ اختيار ڪئي آهي. ڪاڪي ڀيرومل مهرچند آڏواڻيءَ پنهنجي نامڪمل لغت 'فيروز اللغات' ۾ هن لفظ جي باري ۾ لکيو آهي ته ”دريا جي ٻنهي ڪپن تي ٻڌل رسو، جنهن جي مدد سان سياري ۾، دريا ۾ گهٽ پاڻي هئڻ جي حالت ۾ ٻيڙي تي نديءَ ٻيڙي هلائبي آهي. ڊاڪٽر نبي بخش صاحب بلوچ پنهنجي ”جامع اللغات سنڌي“ ۾ مٿين ٻئي معنائون ۽ ٽين معنيٰ ”ڪَڙَل“ به لکي آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هاڻي جي مٽي ٻڌايل ٻهريءَ معنيٰ يعني ’ديگڙا، برتن، ٿانو ۽ ڪُنا‘ وغيره جو تجزيو ڪبو ته اها معنيٰ غلط ۽ قياسي ثابت ٿيندي. ڇو جو هڪ ته انهيءَ زماني جي سنڌ ۾ ٽامي، ڪُٽ يا ڪَنجهي جا ٿانوَ صرف اميرن جي گهرن ۾ استعمال ٿيندا هئا. غريب ۽ عام ماڻهو گهڻو ڪري رڌي پڪي ڪرڻ لاءِ ٺڪر جا ٿانوَ ڪم ۾ آڻيندا هئا. هاڻي جي وڻجاري جي زال شاهوڪار هئي ته ان کي اهڙا ٿانوَ گهر ۾ پنهنجا هئڻ گهرجن، پر جي فرض ڪجي ته وڻجاري جي زال غريب هئي، ته پوءِ ان کي ٺڪر جا ٿانوَ ڪنهن ٻئي وٽان اُڌارا وٺڻ جي ڪابه ضرورت نه هئي. ڇو جو ان وقت ۾ عام استعمال جون اهڙيون شيون، جيڪي مقامي ڪاريگر ٺاهيندا هئا، سي روڪڙن پئسن سان نه، پر مٽاسٽا يا آهَت تي ملي سگهنديون هيون. سنڌ ۾ اڄ به اهو رواج آهي ته جڏهن ٻاهراڙيءَ جي ڪنڀار جي آوي لهندي آهي، ته پوءِ هو اهي پڪل ٿانوَ گڏهه تي ڪٽي وڃي پنهنجن آهتين کي ضرورت آهر مفت ۾ ڏيئي ايندو آهي، ۽ ڪنڀار جي اها ڪار سڄو سال مسلسل پئي هلندي آهي. پوءِ جڏهن سنڌس آهتين جو فصل لهندو هو، يا واپاري جڏهن واپار ڪري واپس ايندو هو، تڏهن ڪنڀار ۽ ٻين ڪاسبين کي ڏنل سامان جي اجوري ۾ مقرر ٿيل مقدار ۾ اَنُ يا سندس ضرورت جي ٻي ڪا جنس ڏيندو هو. اهڙيءَ طرح رڌ پچاءَ جي ٿانون جو مسئلو ڪو مشڪل مسئلو ڪونه هو، ۽ جڏهن به جنهن آهتيءَ کي ڪنهن ٿانوَ جي ضرورت پوندي هئي ته هو بروقت ڳوٺ جي ڪنڀار کان اهو ٿانوَ مفت حاصل ڪري سگهندو هو، تنهنڪري غريبي يا مفلسي جي ڪري رڌڻ پچائڻ جا ٿانوَ ڪنهن ٻئي کان اُڌارا وٺڻ جو ڪو سوال ئي پيدا ڪونه ٿو ٿئي. انهيءَ معنيٰ ڪرڻ وارن کي اهو اشتباه شايد ”چاڙهئا“ فعل جي استعمال ٿيڻ جي ڪري ٿيو هجي.

ان لفظ جي ٻي معنيٰ، جيڪا اسان ڪئي ويئي آهي ته

درياءَ جي پنهي ڪپر تي آرپار پڌل رسو، جنهن جي مدد سان سياري ۾ ٿورو پاڻي هئڻ جي حالت ۾ پتڻ جي ٻيڙي هلائبي آهي. سا ڪجهه قرين قياس پئي لڳي. ڇو جو انهيءَ لفظ سان ملندڙ جُلندڙ هڪڙو لفظ 'وَنَڱُڻُ' اڃا تائين به سنڌي زبان ۾ رائج آهي، جنهن جي معنيٰ آهي ''ڳٺون يا مينهن کي ڏهڻ وقت سندس پوين پنهي ٽنگن کي ٻڌڻ لاءِ ڪم ايندڙ رسو''.

اهو ته واضح آهي ته شاه صاحب 'سر سامونڊي' ۾ سنڌ جي جنهن علائقي جي تمدن جو بيان ڪيو آهي، اهو سنڌ جي بلڪل ڏاکڻين حصي يعني شاهبندر، ڪيٽيبندر ۽ ڪاريچاڻ وارو علائقو آهي. جاگرافيدانن کي اها خبر آهي ته هي موجن پريو مهراڻ جيڪو اسان وٽان پنهنجي پوري شان ۽ شوڪت سان لنگهي ٿو وڃي، اهو سمنڊ ۾ ڇوڙ ڪرڻ کان اڳ ۾ مختلف ننڍين ننڍين شاخن ۾ ورهائجي پوءِ ٿو وڃي سمنڊ ۾ پوي. انهن ننڍن ننڍن ڇاڙهن جي پنهي ڪپر تي وسندڙ آباديءَ جو هڪٻئي سان ميل ميلاپ صرف پتڻ جي ئي وسيلي ممڪن آهي. ساوڻ ۾ جڏهن درياءُ پنهنجي قوه جواني ۾ هوندو آهي، ان وقت پتڻ جي ٻيڙي ناکئي جي مدد کان سواءِ درياءُ پار ڪري ڪانه سگهندي. اهو وقت اُهو آهي، جنهن وقت ۾ ونجارا پنهنجن پنهنجن گهرن ۾ موجود هوندا آهن، ۽ سياري جي سفر تي سنبرڻ کان اڳ ۾، لاڇوبند وٽڻ، مڪرين مکڻ ۽ سڙه سبڻ ۾ مشغول هوندا آهن. انهيءَ وقت ۾ پتڻ پار اُڪارڻ جي ذميواري انهن تي هوندي آهي. پر جڏهن 'لڳي اُتر هير، سامونڊين سڙهه سنباهيا'، ۽ پوءِ سياري جي موسم ۾ 'اولا ڪٽي اوءِ، ٻگهه ڇوڙي پنڌ ٿيا' ته ان وقت درياءَ ۾ پاڻي گهٽجي ويندو ۽ گهڻيون ڇاڙهون ته سڪي ونديون آهن، ۽ باقي جن ڇاڙهن ۾ ٿورو ٿورو پاڻي موجود هوندو آهي، تن انهن جي پنهي ڪپر تي به ڏگهيون ڪاٺيون کوڙي انهن ۾ هڪ ڏگهو رسو ٻڌي ڇڏيندا آهن. ۽ ان رسي جي هيٺان ڪا ننڍڙي ٻونڊي يا هڙهو ٻڌي ڇڏيندا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آهن. پوءِ جڏهن ڪنهن به ماڻهو ڪي، چاهي اهو ڊراڙ ڇوڪرو هجي يا زال زائفان، ان کي صرف اٺين ڪرٽو پونڊو جو انهي هُڙهي تي چڙهي، پٺي ڪپ ڏانهن منهن ڪري، ان پٽل رسي کي ڇڪيندو ويندو ته اها ننڍڙي ٻيڙي ٻنان ڪنهن به تڪليف جي ۽ نهايت آسانيءَ سان وڃي پٺي ڪپ سان لڳندي. انهن ڪاٺين کي ڪوڙي، انهن ۾ رسو ٻڌي ڇڏڻ واري سڄي ڪم کي هڪ ٻئي نالو ڏنو ويندو آهي ”آونگ چاڙهڻ“.

انهيءَ بحث مان اهو به معلوم ٿي ويو ته شاه صاحب بيت جي ٻهريزءَ سٽ ۾ ’چاڙهيا‘ جو جيڪو فعل استعمال ڪيو آهي، اهو پنهنجي جاءِ تي بلڪل صحيح ۽ بيت جي مضمون سان نهڪندڙ آهي. انهيءَ دعويٰ جي دليل ۾ بيت جي ٻي سٽ به پيش ڪري سگهجي ٿي، جنهن ۾ شاه صاحب سياري جي موسم جو ذڪر هنن لفظن ۾ ڪيو آهي: ’منهن ڏيئي مون آئيا سمهان سيارا‘. انهيءَ معنيٰ کي هن ڳالهه مان به تقويت ٿي پهچي ته جديد فارسي زبان ۾ به ’آونگ‘ جو لفظ استعمال ٿيندڙ آهي، جنهن جي معنيٰ آهي پينڊيولم (Pendulum)، يعني هڪ اهڙي تشڪيل شيءِ جنهن کي جيڪڏهن لوڏو ڏيئي ڇڏجي، ته اها ٻن مختلف جاين جي وچ ۾ پٺي ايندي ۽ ويندي.

جيڪڏهن ڪوبه لفظ رسالي ۾ هڪ کان وڌيڪ دفعا استعمال ٿيو آهي، ته پوءِ ان جي معنيٰ ته خود شاه صاحب کان حاصل ڪري سگهجي ٿي. پر جيئن ته هي لفظ شاه جي رسالي ۾ صرف هڪڙو دفعو ڪم آيل آهي، تنهنڪري ان جي معنيٰ جي تعين ڪرڻ ۾ روايتن کان به مدد وٺڻ ضروري ٿيندي. تنهنڪري هن باري ۾ جيڪڏهن ڪا روايت ڪنهن معتبر راوي کان معلوم ٿي هجي ته ان کي به نظرانداز نٿو ڪري سگهجي. ان لفظ جي باري ۾ هڪ دفعو استاد محترم ڊاڪٽر نبي بخش صاحب بلوچ جن سان تبادلہ خيالات ڪري رهيو هوس، ته پاڻ فرمايائون ته ڪين ڪاري جي سفر ۾ هڪ نهايت پيرسن ميربحر

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪان معلوم ٿيو ته ان وقت ۾ مڇيءَ جي ننڍڙين سڪايل ڪُرڙين کي 'آونـگ' چيو ويندو هو، اِن معنيٰ کي بہ غلط قرار ڏيئي نٿو سگهجي. ڇو جو اِن لفظ 'آونـگ' جو اطلاق 'اُڏارا' سان ڪيو ويو آهي. اهو اڏارڻ وارو مفهوم نظر ۾ رکي جيڪڏهن شاهه صاحب جي رسالي جو مطالعو ڪبو، ته شاهديءَ ۾ سر گهاتوءَ ۾ هڪ بيت اهڙو ٿو ملي، جيڪو نہ صرف اِن مطلب جي شاهدي ڏي ٿو، پر انهيءَ بيت جو مطلب ۽ مفهوم بہ بلڪل هن بيت سان ملندڙ جلندڙ آهي. اهو بيت هي آهي:

مـون اُڏارئـا مڇڙا، الله گهاتـو آڻ،
ميان مُدارن سين، مونکي قادر وجهہ م ڪاڻ،
هٿ مهنجي هاڻ، قـدر لـڌو جـن ري.

تنهنڪري جي 'آونگ' جي معنيٰ 'ننڍي سڪل مڇي' ونبي ته ان لاءِ بہ 'چاڙهيا' وارو فعل صحيح لڳندو. آخر ۾ آءٌ پنهنجي راءِ پيش ڪندي ايترو چوندس، ته هن بيت جي سياق ۽ سباق تي نظر ڪرڻ سان ۽ لطيف جي شاهدي وٺڻ کان پوءِ اهو يقين ٿي ويو ته 'آونگ' جي هن بيت ۾ معنيٰ ٿيندي 'ننڍي سڪل مڇي'. ٿي سگهي ٿو تہ انهيءَ لفظ جي اڳ ۾ ٻڌايل معنيٰ يعني 'پٽڻ وارو رستو' بہ هجي، ڇو جو سنڌي ٻوليءَ ۾ ڪيترا اهڙا ساڳئي هڪڙي ئي آچار وارا لفظ موجود آهن، جن جون ساڳئي تلفظ هوندي بہ مختلف معنائون آهن.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جناب نجم عباسي

سر ساموندي جي بيتن جو سنڌي نثر

داستان پهريون

١

لطيف سائين، (ونجاريءَ کي): ٻيڙيءَ جي پاسي ۾ ڏسي ويھ، نہ تہ ونجارو توکي اڪيلو ڇڏي ٻيڙي هاڪاري هليو ويندو. ۽ پوءِ تون ڪُٽين ۾ پئي ڳرنديءَ.

٢

لطيف سائين، (ونجاريءَ کي): ڏکي سڪي ٻہ ٻيڙيءَ وٽ ويٺي رھ، متان ائين نہ ٿئي تہ ونجارو، جنهن تنهنجي اندر ۾ پيار جي چڻنگ دُکائي آهي، سو توکي هيڪلو ڇڏي ٻيڙي هاڪاري هليو وڃي.

٣

لطيف سائين، (ونجاريءَ کي): جي تون اڳواٽ ٻيڙيءَ وٽ نہ ويٺينءَ ۽ خيال ڪيئي تہ ٻيڙي هاڪارڻ وقت اچي رسنديس، تہ پوءِ تون پهچي ڪونہ سگهندينءَ؛ ڇو تہ تون ايترو تکو هلي ڪونہ سگهندينءَ، ۽ هو تڪڙو تڪڙو ٻيڙي هاڪاري پرڏيھ هليا ويندا. پوءِ تون افسوس چا هٿ مهٽيندينءَ تہ جن جو گهڻو وقت سمنڊ تي سفر ۾ ٿو گذري، آءٌ انهن سان گڏجي ڇو نہ ويس!

٤

لطيف سائين، (ونجاريءَ کي): جيڪڏهن اڇڙو اٿئي تہ لنگر واري رسيءَ ۾ هٿ وجهي چڙهي اچ، نہ تہ ٻيڙي اهڙي تيار بيٺي آهي، جو تنهنجي سنيرڻ جي دير نہ سهي سگهندي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

٥

لطيف سائين، (وڻجاريءَ کي): انهيءَ ڪان اڳ جو ناڪٺا نوڙيون ويڙهي، لنگر ڪڻي، سمنڊ ڏي روانا ٿين، تون ٻيڙيءَ تي وڃي چڙهه.

٦

لطيف سائين: لنگر ڪڻي ٻيڙيون هليون ويون. وڻجارن ڪان سواءِ بندر ۽ بازاريون ويران ۽ سنسان ٿي لڳيون.

٧

وڻجاري: منهنجو تہ سارو ساهہ انهيءَ ٻيڙيءَ ۾ اٽڪيل آهي، انهيءَ ۾ ئي تہ منهنجو اهو سهڻو سڄڻ آهي، جنهن جي گڻن منهنجو من قابو ڪري ڇڏيو آهي.

٨

وڻجاري: منهنجي وَهيي آهي ۽ سڄڻ سفر تي آسهيو. مون هنجون هاريون، تڏهن بہ ڪين مڙيو. اي سَکي! هاڻي تون ئي ٻڌاءِ تہ مان ڇا ڪريان؟ وڻجارو تہ منهنجا جوانيءَ جا جذبا ۽ امنگ مون ۾ جاڳائي پاڻ ٻيڙي هاڪاري هليو ويو.

٩

وڻجاري: اي سرتيون! پتڻ تي نہ اهي ٻيڙيون آهن ۽ نہ وڻجارن جي ڳالهائڻ جا اهي آواز. اڄ بہ وڻجاري پرينءَ جا لڳايل وڻ تازا آهن ۽ وڇوڙي هڻي مونکي اڌمئو ڪري وڌو آهي.

١٠

وڻجاري، (وسوسا): ائين تہ نہ آهي تہ هو مون ڪان هميشه لاءِ هليو ويو، ڇو تہ اهڙن سفرن تي ڪيترا حادثن جو شڪار ٿيندا آهن ۽ ڪڏهن بہ ڪين موٽندا آهن. ويلن لاءِ اهڙي قسم جا ويچار ڪري مان غمن ۾ ئي مري ويندس.

١١

وڻجاري، (وسوسا): متان ائين ٿيو هجي جو هو اونهي سمنڊ ۾ هاڪاريندي، وچ سير ۾ ڦاسي پيا هجن ۽ لهرن جو ٻـَـڪ ٻنجي ويا هجن.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

١٢

وڻجاري: امڙ! مونکي تہ وهم ٿي پيو آهي تہ جي ساموندي اونهي سمنڊ ۾ وڃن ٿا، سي موٽي ماڳ نٿا پهچن، ڇو تہ هو تيز لهرن ۾ لڙهيو وڃن.

١٣

وڻجاري: منهنجي تہ اهو انديشو هيردو ڪنبائي ٿو ڇڏي، تہ جي اونهي سمنڊ ۾ وڃن ٿا، سي سلامت واپس نٿا ورن. بس، سامونديءَ سان پلئہ اٽڪائي، ڏکن سان ڏينهن ويٺي آهيان.

١٤

وڻجاري: جيڪي اڄ ويا آهن، سي خبر ناهي تہ مون وٽ وري ڪڏهن ايندا؟ حالي تہ پٽي پار، پرينءَ جي ٻيڙيءَ جي جهنڊي پٺي جهولندي هوندي. امڙ! انهن ساموندين سندو غم ڪڏهن مون کي نهوڙي نيندو.

١٥

وڻجاري، (دعا): اي منهنجا خدا! تون سڻائو واءُ وار، جيئن وڻجارا، جن پتڻن تان اُسهيا هئا، تن پتڻن تي وري سک ۽ سلامتيءَ سان اچي پهچن.

١٦

وڻجاري: وڻجارن کي ياد ڪري آءُ پتڻ تي پٽي ڏينهن گذاريان. انهن جي جهوريءَ مونکي جهوري ڇڏيو آهي.

١٧

وڻجاري: امڙ! منهنجي جيءَ ۽ جان ۾ تہ رڳو وڻجاري جي پچار آهي. هن پرڏيهہ وڃي ڏاڍا ڏينهن لاتا آهن.

١٨

وڻجاري: ساموندين سان پلئہ اٽڪائڻ ۾ غم گڏيل آهن. مون ۾ برهہ جي باهہ ٻاري، مون کي جاڳيل جذبن جي تاندن تي ڇڏي، وڻجارو پاڻ ٻيڙي هاڪاري هليو ويو.

١٩

وڻجاري، (خيال ۾، وڻجاري کي): شل اهڙو واءُ ر تو ڪان وسري

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

وڃي؛ حد آهي، اڇا ڪالهه آيو آهين ته اڄ وري ٿو وڃڻ جي تياري ڪرين.

٣٠

لطيف سائين: وڻجاري ٻيڙي کي رواني ٿيڻ کان روڪڻ لاءِ، ان جي ڪِناري تي هٿ وجهي روئي رڙيون ڪري ٿي: ’اي ڍولڻ! تو جو اهو واپار سکيو آهي سو ٻن وڃي پوي‘.

٣١

لطيف سائين: وڻجاري ٻيڙيءَ کي ڌڪڻ نٿي ڏئي ۽ ونجهه کي ڇنبڙي چوي ٿي: ’منهنجا پيارا! اڄوڪي رات مون لاءِ رهي پئه ۽ مون سان گڏ گذار. ايڏي وڏي سفر تي مون کي ڇڏي نه وڃ‘.

٣٢

وڻجاري: شايد اها منهنجي ٿي پيار جي ڪمزوري هئي، جو هو منهنجي ٻيٺي ٿي ٻيڙيءَ کي ڌڪي هلائي ويو. مونکي اڳ ۾ ٿي پرديت جا پيچ پختا ڪرڻ کپندا هئا ۽ هن حالت ۾ رسيءَ جي وراڪن ۾ ويڙهجي، پاڻ ڪٽي ٻيڙيءَ ۾ وجهان ها.

٢٣

وڻجاري: جن واپارين جو ڪاروبار ٻيڙيءَ رستي ٿئي ٿو، تن سان ناتو اصل نه رکجي. توهين ڪناري تي ٻيٺيون سور ڪائينديون ۽ درد کان تڙڦنديون رهنديون ۽ هو توهان کي ڇڏي سمنڊ جي سفر تي روانا ٿي ويندا.

٢٤

وڻجاري: جيئن ٻيڙي خراب ٿڙ تي پهچڻ ڪري لوڏن لمن ۽ مصيبت ۾ اچي ويندي آهي، تيئن منهنجي دل به ڪيترن ڏينهن کان ڏولائن ۾ آهي. ۽ وڏو غم اهو اٿم ته منهنجي پرينءَ ان دوران منهنجي ڪا سار ڪانه لڌي.

٢٥

وڻجاري: اي ڪانگ! ٻولي ٻڌاءِ ته اهي، جن جي منهنجي تن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪي ٽانگهه آهي ۽ جي سفر تي هليا ويا آهن، سي ڪڏهن ايندا؟ هو ضرور ڪنهن ضروري ڪم جي ڪري پرڏيهه ۾ ٽڪي پيا آهن.

٢٦

ونجاري: اي ڪانگ! ٻڌاءِ ته منهنجو پرين مون وٽ ڪڏهن ايندو؟ مون ته هن کي موٽائڻ لاءِ گهڻيئي حيلا بهانا ڪيا آهن.

٢٧

ونجاري: سرَ نسريا آهن ۽ اتر جو واءُ شروع ٿي ويو آهي، هاڻي ته مهنجا پرين تون موٽي اچ! مون تنهنجي واپسيءَ واسطي سوين باسون باسيون آهن.

٢٨

ونجاري: سرَ، لوهيڙا ۽ ڪانهن جا ٻوٽا ٻوڪيا آهن ۽ گوُنچ ۽ گل ڪڍيا اٿن، پر منهنجا سڄڻ! سڌ ناهي ته تو اچا موٽڻ جي چو نه وائي واري؟

٢٩

ونجاري: سکي! جي منهنجو پرين اچي وڃي ته آءٌ جيڪر هن جي سيني سان لڳي راتين جون راتيون سک ۽ پيار جون رهاڻيون ڪندي رهان.

٣٠

ونجاري: سکي! منهنجو ڍولڻ اچي ته آءٌ هن سان جهيڙو ڪنديس ته تون مون وٽ ٿورو وقت گذارين ٿو، ۽ مون کان پري پرڏيهه ۾ وڏيڪ وقت رهين ٿو.

٣١

ونجاري: منهنجو دلدار مون وٽ ڪونهي، ان ڪري اڪيلو سمجهڻ ڪري وڏيڪ سيءُ ٿي محسوس ڪريان. اي امڙ! منهنجا سٽا سور نه جاڳاءِ، نه ته منهنجي روح راڙي ڪري، ٻاڙي وارن کي به منهنجي درد جي به خبر پئجي ويندي.

٣٢

ونجاري: ٻيڙيءَ مان سامان لاهيندي ئي ونجارا واپس ورڻ جون

ڳالهيون ڪن ٿا. اهي ٻڌي منهنجي جند جان غمن ۾ غرق ٿي وڃي ٿي.

٣٣

ونجاري: اي سهيليون! پرين جي ٻچار ڪري، منهنجي تن کي تسلي ڏيو، ان ۾ ئي منهنجو جياپو آهي. منهنجو هينيون جو وڇوڙي ڪري، ڪوٽ جي ڪنگرن وانگر ڍهي پيو آهي، تنهن کي آٿت ڏيئي، سڌير ڪريو.

٣٤

ونجاري: اي منهنجي داڙي! تون وڃ ۽ وڃي پرينءَ جي جاءِ ڳولي لهه ۽ انهن جي چائنٺ چم.

٣٥

ونجاري: آءٌ جن جي آسري ۾ پتڻ تي پيئي گذاريان، سي شال مونکي وساري هاڪاري هليا نه وڃن.

٣٦

ونجاري: اي ملاحو! ڪالهه توهان منهنجي سڄڻ کي ته هتان ڪونه اُڪاريو هو؟ هن جا پار پٽا هي آهن ته هن جي چيلهه سنهي، نڪ سنئون ۽ اکين ۾ سرمون پيل هو.

٣٧

ونجاري: هي منهنجو اهو سڄڻ آهي، جنهن ڏي مون سڪ ۽ سنيهه مان نهاريو هو. جيئن ئي هو ايندو منهنجا سڀ غم ۽ ڏک لهي ويندا.

٣٨

ونجاري: سوداگرن جون جهنڊيون چمڪيون ۽ ڦڙڪيون. آئي امڙ! ونجارا ڏهي نڪي، هار سينگار ڪري اڇي پهتا آهن. ڪالهه ڪان ڪانوَن پڻ انهن جي ٻچار پئي ڪئي.

داستان ٻيو

١

ونجاري: اڄ ٻه ونجارا وڃڻ جون ٻچارون پيا ڪن. هنن کي ته انئي پهر سفر تي اسهڻ جو اونو آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

٢

وڻجاري: اڄ ٻہ وڻجارن وچڙ جون ٻچارون ٻڌي ڪيون. ٻوءِ منهنجي ٻيٺي ٻيٺي هو پتڻ تان روانا ٿي ويا. اي سرتيون! هنن جي وڇوڙي جو سور مون کي نهوڙي ٿو ڇڏي.

٣

وڻجاري: اڄ بہ وڻجارا وچڙ جون ٻچارون پيا ڪن. هنن سفر جو پهہ ٻچايو آهي ۽ منهنجي روئڻ تي بہ نٿا مڙن. هاڻي تہ هنن لنگر ڪٽي ٻيڙي سمنڊ ۾ هاڪاري آهي، سو اي منهنجي سکي! مان هنن کي ڪيئن روڪي سگهنديس.

٤

وڻجاري: جن کي مان پنهنجي دل جي پٽيءَ تان ميساري نٿي سگهان، جيڪي منهنجي جيءَ سان جڪڙيل آهن، تن کان آءٌ شل وسري نہ وڃان.

٥

وڻجاري: جيڪي هردم منهنجي دل ۾ موجود آهن ۽ جن کي مون پنهنجو من ارپي ڇڏيو، تن کي شل مان ياد رهان.

٦

وڻجاري: پتڻ تي ڳالهيون پيون ٻڌجن تہ سوداگر واپس اچڻ وارا آهن. امڙ! منهنجي لاءِ تہ وڻجارن جي اهڙين خبرن ۾ ئي جياپو آهي.

٧

وڻجاري: سکي! ساموندي لنگر ڪٽي سفر تي آسهيا. هنن جي منزل ڏاڍي اڻانگي آهي. پتو نہ آهي تہ وري اهي مُهاندا ڪڏهن ڏسنديس؟

٨

وڻجاري: اتر جي هوا لڳڻ سان ناکئن سڙهہ تيار ڪيا ۽ لنگر ڪٽي سڪ سان ساگر ۾ روانا ٿيا آهن. هاڻي آءٌ انهن سمنڊ جي مسافرن جي آڪيرِ ۾ اوسيڙي ۾ ويٺي رهنديس.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

٩

وڻجاري: اتر لڳڻ سان اُسهيا ۽ بهار ۾ موٽي ايندا. آءٌ وڻجارن جي واپار ڪي ٻن وجهان. جن جي اڱڻ ۾ پرين ٿا اچن، تن لاءِ چڱي بهار ٿيو وڃي.

١٠

وڻجاري: سرتيون! جيئن ٿي پرينءَ منهنجي پدر ۾ پير پاتو، ته مون لاءِ چڱي سک جو ساگر وري آيو. آءٌ هن تان قيمتيءَ ۾ قيمتي شيءِ قربان ڪري ڏيئي ڇڏيان.

١١

وڻجاري: اتر لڳڻ جي منڊ آئي ته منهنجي ٻُٽي وڃڻ لڳي. نوڙيون وٽيون ٿي ويون ۽ ٻيڙين ڪي تيل جا مَـڪَ پئي ڏنا ويا، يعني سفر جون تياريون پئي ٿيون.

١٢

وڻجاري: آءٌ پنهنجي پرينءَ جي واٽ ويٺي نهاريان. پري ڪان لڏندڙ رسا ۽ ڪليل سڙهه ڏسي اميد پئي جاڳي.

١٣

وڻجاري: سڙهه سڃاڻي چيم ”اما، سامونڊي اچي ويا، شل منهنجو جاني ان جهاز ۾ هجي“.

١٤

لطيف سائين: ناکئن پتڻ تي ويهي سڙهه سبي پختا ڪري، سکان ڪنيا. جڏهن ٻيڙي سمنڊ ۾ اڳيرو هلي ته جهنڊيون کولي ڇڏيائون، جيڪي هوا ۾ ڦڙ ڦڙ ڪرڻ لڳيون ۽ هو سلامتيءَ سان لهرون لنگهي پار پيا.

١٥

لطيف سائين: جن پتڻن تي سڙهه ٿي سبيائون، اتي سونهن ڪان سمنڊ جون سموريون خبرون چارون پڇي، ناکئن خراب تڙن کان پاسو ڪري وڃي سٺا تڙ ڏوري لڌا.

١٦

لطيف سائين: وڻجارا پرڏيهه ۾ جدا جدا بندرن تي واپار ڪن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٿا. ڪٿي هنن کي پنهنجي سوديءَ جو من گهريو ملهه ڪونه ٿو ملي، ڪٿي تہ وري معمولي ويس وارا ماڻهو هنن جو مال وٺن ۽ بنا تورڻ جي ئي پيسا ڏيو ڇڏين.

١٧

وڻجاري: پتو ڏان پئي پڇان تہ توهان کي وات تي ڪي پيڙيون گڏيون؟ مون کي وڻجاري جي بيحد ڪ آهي، شل سڀ کهو ئي موٽي اچي.

١٨

لطيف سائين: واپارين جون زالون سمنڊ کي پيون پوڄين. هو مشڪ ۽ عطر پيتا طور ان ۾ اڇلي رهيون آهن.

١٩

وڻجاري: جنهن ڪارڻ مون سمنڊ جي پوڄا ڪئي، باس پاسي ۽ مشڪ عطر جي پيتا ڏني، سو وڻجارو واپس آيو ۽ منهنجي مراد پڄي.

٢٠

وڻجاري: بري ڪان سمنڊ تي جهنڊيون پيون ڦڙڪن، پر اڃا سڙهہ نظر ڪونہ آيا آهن. نيٺ جهاز پهچي ويا. جن جا سپرين اچي سنڙيا سي مرڪن پيون.

٢١

وڻجاري: سڪان تي جهنڊيون آهن، جن ۾ ڪلنگيون لڳل آهن. اڄ! ساموندي سمنڊ جو سير سفر ڪري هاڻي خير سان واپس وريا آهن.

٢٢

وڻجاري: مون چوواٽن تي ۽ پاڻيءَ ۾ اتي جا ڏيا ٻاري، ۽ وڻن ۾ ڳاٽ مون اڳڙيون ٻڌي دعائون پيئيون تہ "آءٌ اوسيڙي ۾ ويٺي آهيان، منهنجو پرين واپس اچي!"

٢٣

وڻجاري: جيڪا پاڻيءَ ۾ اکا وجهي ۽ ڏيا ٻاري ٻاڏائي ٿي، تنهن کي پرينءَ جي سڌ ڪرڻ نہ کپي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

داستان ڏهون

١

وڻجاري: پتڻ پري آهي. آءٌ ٻه وک وڌايان ته وقت اندر وڃي اتي پهچان. پر مون کي ته هڙ ۾ پيسو پائي ڪونهي جو پاڙو ڏئي ٻيڙيءَ چڙهان. ان ڪري آءٌ ملاح کي منٿ ڪنديس ته ڪنهن به نموني مون کي پنهنجي سڄڻ وٽ پهچائي.

٢

لطيف سائين: هن جو کيسو خالي هو ۽ مفت ۾ ڪنهن نه چاڙهيس. ان ڪري سارو ڏينهن ڪناري تي پتڻ وٽ اوسيڙي ۽ اميد ۾ پئي ڪندي رهي. اتفاق اهڙو ٿيو جو، منهن اونداهيءَ جو وڻجاري جي ٻيڙي پتڻ تي اچي پهتي.

٣

وڻجاري: ڪاڏي پيٽي جي تنگي آهي ۽ سياري ۾ اڪيلو سمهڻ ڪري سيءُ ڏنگ هڻي ٿو. پنهنجي سهيلين کي، پنهنجي مڙسن جي سنگت ۾ ڏسي مون کان ٿڌا شوڪارا نڪريو وڃن.

٤

وڻجاري: مون کي پتڻ تي سامهون بيٺل ڏسي به پرينءَ ٻيڙي هاڪاري. ضرور ڪا مون ۾ گهٽتائي هئي، جو پرينءَ منهنجي پرواهه نه ڪئي ۽ ساڻ وٺي نه ويو، نه ته منهنجو سڄڻ ڏاڍو مهربان سڀاءَ وارو آهي.

٥

وڻجاري: منهنجي بيٺي ڏي هن ٻيڙي سنمڊ طرف وڌائي. شايد مون ۾ ڏي ڪو ظاهر ظهور عيب آهي، نه. ته مون وارو سڄڻ اهڙي وڻندڙ سڀاءَ جو آهي، سو ائين ڪين ڪري ها.

٦

وڻجاري: مون کي ڪناري تي بيٺل ڏسي به هن ٻيڙي هاڪاري. ضرور ڪا مون ۾ اوڻائي آهي، نه ته منهنجو نرم دل سڄڻ اهڙو بي محابو ڪونه ٿئي ها.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

٧

ونجاري: منهنجي ڀيڻي ڏي ونجاري الله تـوهـار ڪري ٻيڙي هاڪاري. هاڻي آءٌ هر گهڙيءَ هن جي خيريت جي دعا گهرندي رهيس، ۽ هن جي مون وٽ واپس اچڻ جي ڪڏهن به اميد ڪونه لاهينديس.

٨

ونجاري: سکي! سامونڊين کي پار وڃڻ جي سنبت آهي، ۽ هنن سنجهي کان ئي ان سفر لاءِ سوچڻ شروع ڪيو آهي.

٩

لطيف سائين: سمنڊ لتاڙي هاڏي هـو درياءَ ۾ گهڙيا آهن. هي وڏا واپاري آهن. هو لنڪا ويا هئا. اتي هنن سون جو واپار نه ڪيو، ڇو ته ان ۾ ايترو نفعو ڪونهي. اتي هنن موتين جو واپار ڪيو ۽ گهڻو ئي ڪٿي ڪمائي آيا.

١٠

لطيف سائين: ونجارن لنڪا ۾ واپـار مـان ايترو ڪمايو آهي، جو واپس اچڻ تي هو پنهنجي ديس ۾ سک سان ويهي ننا سگهن ۽ وري سگهو ئي لنڪا ڏي واپار سانگي وڃڻ لاءِ آتا آهن.
هنن پرهه ڦٽيءَ جو لنگر کنيا آهن، پر سمنڊ ۾ تيزي ۽ ڪارونيار آهي، ۽ اهڙيءَ حالت ۾ قسمت وارا ئي سلامتيءَ سان سفر ڪري پار پهچندا آهن.

١١

ونجاري: ونجارن ٻيڙيڪي جو ئي ٻيڙيون هاڪاريون. انهن کي ڏسي منهنجو هينيون ڇڄي پيو. امڙ! آءٌ انهن سامونڊين کان سواءِ جيي ڪونه سگهنديس.

١٢

لطيف سائين: سامونڊين پرهه ڦٽيءَ جو ئي سمنڊ جي سفر جي تياري ڪئي ۽ ٻيڙيون هاڪاري هليا ويا.

١٣

ونجاري (سس کي): امڙ! تون ونجاري کي وڃڻ کان ڇو نه

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٿي روڪين؟ ٻارهن مهنن کان پوءِ مس مس آيو آهي، تہ وري ٿو سفر آسهڻ جي سنبت ڪري.

۱۴

ونجاري: واپاريءَ سان شادي ڪرڻ کان بهتر هو، تہ آءٌ شادي نہ ڪريان ها. ڏسو تہ ڪيڏي نہ عذاب جي ڳالهہ آهي، تہ اجا اتر جو واءُ مس لڳي ۽ سردي شروع ٿئي، تہ هي سچڻ مون کي اڪيلو ڇڏي سفر تي وڃڻ جون تياريون پيو ڪري.

۱۵

ونجاري (واپاريءَ کي): تو جهڙي واپاريءَ سان تہ مون کي ڪنهن بہ صورت ۾ لائون لهڻ نہ ڪپنديون هيون. تون تہ اهڙو ماڻهو آهين، جنهن کي اڻ ڏٺي پهر پرڏيهہ وڃڻ جي لوري لڳل آهي.

۱٦

ونجاري: سڙهہ کولي، سامونڊي پرڏيهہ هليا، ۽ ڇاڻي واڻي منهنجو جسم آجايل ڇڏي ويا.

۱٧

لطيف سائين: ڏياريءَ جو ڏينهن ٿيو ۽ سامونڊين ٻيڙين جا سڙهہ کوليا. ونجاري ونجهہ کي ڀاڪر وجهو ويٺي روئي ۽ ليلائي.

اي ونجاري! مونکي تہ نظر اچي ٿو، تہ تو کي ونجاري جو غم نهوڙي نيندو.

۱٨

لطيف سائين: ڏياري آئي. سامونڊين سڙهہ کوليا. ونجاريءَ لاءِ اتر لڳڻ جي مند ڇڻ ارچتي اچي پرگهٽ ٿي، ۽ ونجارا پرئين پار وڃڻ جون ڀچارون ڪرڻ لڳا.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سر سامونڊيءَ جو متن

’شاهه جي رسالي‘ جي معياري متن کي مرتب ڪرڻ تي تحقيق هلندڙ آهي، ۽ ’سر سامونڊي جو متن‘، انهيءَ تحقيق جي روشنيءَ ۾، مثال طور هڪ مسودي جي صورت ۾ ڏنو ويو آهي، جنهن تي آخري طور نظرثاني ٿيڻي آهي.

هن کان اڳ مڪالمي ۾ معياري متن جي سلسلي ۾ مثال طور ’سر ڪنڀات‘ ڏنو ويو هو، جنهن ۾ سمجهاڻي طور تفصيلي مهاڳ ۽ آخر ۾ مختلف پڙهڻيون پڻ ڏنيون ويون هيون*.

’سر سامونڊي‘ بابت تحقيق ۽ ترتيب پڻ ساڳين اصولن تي ٻڌل آهي، جيڪي ’سر ڪنڀات‘ جي سلسلي ۾ بيان ڪيا ويا هئا.

رسالي جي مختلف قلمي ۽ ڇاپي نسخن جي مطالعي مان اِها حقيقت واضح ٿئي ٿي ته ’سر سريراڳ‘ ۽ ’سر سامونڊي‘ ۾ ساڳئي مضمون وارا بيت گڏيل آهن. هن متن ۾ ڪافي غور ويچار کان پوءِ سر سامونڊي جي داستانن کي سندن مستقل مضمونن مطابق بيهاريو ويو آهي. ’سر سريراڳ‘ ۾ اَيل اهي بيت، جيڪي ’سر سامونڊي‘ جي مضمونن سان تعلق رکن ٿا، تن کي سر سامونڊي هيٺ رکيو ويو آهي. مثلاً ’سر سريراڳ‘ جو هڪ داستان هيٺين بيتن سان شروع ٿئي ٿو ته:

”ڪوهه ڪاڻ ڪئي، وڏائون اُتر آسري“ــ الخ

مگر مضمون جي لحاظ سان هن بيت جو تعلق ’سر سامونڊي‘ سان آهي.

---

* ڏسو ’سر ڪنڀات جو مطالعو‘، مطبوعه ’ڀٽ شاهه ثقافتي مرڪز‘، ۱۹۷۳ع ص ص ۱۰۹-۱۶۲.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سر ساموندي جو تعلق ساموندي واپارين ۽ وڻجارن سان آهي، جنهن هيٺ پيا هيٺيان مضمون سمايل آهن:

* وڻجاري جي گهر واريءَ جي بيحالي: ور کان سندس وڇوڙو ۽ ور لاءِ سندس سِڪ.
* اتر منڊ جو اچڻ ۽ وڻجارن جي ولايت وڃڻ لاءِ سنبت.
* وڻجاري جي پرڏيهه روانگي، سمنڊ جو سفر ۽ سختي: سندن واسطي وريتين جا ورلاپ.
* ولايت مان وڻج ڪري، وڻجارن جو وطن ورڻ.

انهن مکيه مضمونن مطابق سر ساموند ۾ ڪي چڱن داستانن ۾ مرتب ڪيو ويو آهي. متن جي آخر ۾ ضميمي طور اهي بيت ناڏ ويا آهن، جيڪي غور طلب آهن.

سر ساموندي

داستان پهريون

[١]

پکيڙه پاسي گهارِ، آيل! سامونڊين جي
وڇڻي جي جنجار، جيءَ وڃني اوهري.

[٢]

پکيڙهه پاسي پيچ، آيل! سامونڊين جي
من ۾ باري مچ، جيءَ وڃني اوهري.

[٣]

پکيڙه پاسي ويڙه، آيل! سامونڊين جي
تن وسري وک ڪڻي، هو پورينديءَ
پرڏيه
سمنڊ جن ساٿيه، ڪوه نه وڃين تن سين.

[٤]

اينديون تان آءٌ، هٿي هت پکيڙه ۾
لڳي واءُ سواءِ، سڙه ساڻباهي نه سهي.

[٥]

وانءُ وڃي وانڍيمِ، هينئڙا ماک پيري جو
ڇميو ڇم چانڍيمِ، هوءِ جا سنڌي سچهين.

[٦]

وانءُ وهلي نيڪري، ننگر جان نه ڪٽن
مڇن ڏيه وڃن، ناريون پوري ناڪئا.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

[٧]

نَنگرَ ناتاريون، پنگهه ڪٽي پنڌ ٽيا
بندرَ بازاريون، سڄڻ سامونڊين ري.

[٨]

ننگرڙو نيٽين، مَنَ اوليي نه اوهري
سڀا جهين سيٽين، پاڻي گڏ پنگهيو هنيون.

[٩]

سيڻي جوين ڏينهن، سڄڻ سفرَ هليا
روئان رهن نه سپرين، آيل ڪريان ڪيئن
مونکي ڇاڙهي ڇيئن، وڻو وڻجارو اوهري.

[١٠]

نه سهي تڙ خوراڪ، نه وايون وڻجارن جيون
ستيون سامونڊين جا، آج پڻ چڪيم چاڪ
ماريندهون فراق، پاڙيچيون! پرين جا.

[١١]

آونهين م اوهري، جڏهن جي ويا
ساندار سمونڊ جي، نهوڙي نيا
وڃي تيت پيا، جت نهايت ناه ڪا.

[١٢]

آونهين م اوهري، جڏهن ويا جي
موٽي ماڳ نه آئيا، ماءُ! سامونڊي سي
ڪارو تني ڪي، جهڪس وه وري ويو.

[١٣]

جي آونهين ويا اوهري، الله سي واري
آن آن اماري، تڙ پوڇاري آهيان.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

[١٤]

اوڙاهه وڙيا نه وَرِيا، آءُ تَنهِن ماريءَ وِيئَ
ڪَري سامُونڊِيءَ سڀ، جنسي جارُ پِرائيو.

[١٥]

جي اوهَرِ ٿَمِ آجُ، سي ڪَڏِهن ايندا مانءَ ڳَري
پِريانءَ جيءَ هُن پارَ ڏي، وَڃِيءَ ڏَنڌڪِيءَ ڏَڄُ
سامُونڊِيڪو ڏَنجُ، ماءِ! مارِينڊُم ڪَڏِهين.

[١٦]

اهڙِئا جيئائِينءَ، ڏُڪَن تَنِ تَڙائِيهِنءَ
سامُونڊِيَنِ سائِينءَ! واءُ سَمائو وارِيئِينءَ.

[١٧]

سامونڊِرِي سارِي، مَٿي تَڙَ گُذارِيانءَ
مونکي ٿي مارِي، اُنِيءَ سَنڌِي ڳالهڙِيءَ.

[١٨]

سامُونڊرِيءَ سارِي، ماءِ، مُنهِنجو جِنڌَڙو
بَنڌَرِ وَڻِجارِي، وَڃِيءَ لايا ڏِينهڙا.

[١٩]

سامُونڊري سارِي، ماءُ مُنهِنجو جِنڌَڙو
ڪارَڻِ وَڻِجارِي، گهڻو اُڪَنڊِيءَ آهِيان.

[٢٠]

سامُونڊِيِنِ سَعيو، سَدائِينءَ سَفَرَ جو
ڪو ڏِينهُ ڇِتايو، اُونِهي وَڃَنِ اوهَرِئا.

[٢١]

سامُونڊِينِ سَعيو، آئَي ڍَهَرَ عَميقَ جو
تَنِ لالَنَ لَنگهايو، سانڊارو سَمُونڊَرَ جو.

[٢٢]

سامُونڊِينِ جي سُورَ، ڪيمِ جِيءُ جَنڊارَ ٿُونءَ
پُونِ ڏِيهاڙِيءَ پُورَ، وِرِهَه جا وُجُودَ ۾.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

[٢٣]

جهڙي وِئا ڀِڄي رِڙين پُور، آهيان گهوريي اُنِ جيئي

سامونڊيڪو سور، ماءُ! ماريندم ڪيڏهين.

[٢٤]

سامونڊيڪو سڱُ، آهي گونڌر گاڏئون

آنگهڻ چاڙهي آڳُ، وِئو وڻجارو اوهري.

[٢٥]

نيهَڙ نيڻهُ سَندوم، جئن مون اُڀي هُنِ ٿيليئو

سَعيو سامونڊرين سين، آڳهن تان نه ڪيئوم

و جهڻ منجهه هئوم، ٻاڻ وراڪي رس سين.

[٢٦]

نيهڙ نيڻهُ سندوم، مون جهليندي نه رهيا

قادر شال ڪندوم، وِيجهي وڻجارن سين.

[٢٧]

ٻيڙي جي ٻوڙن، نيڻهُ نه ڪيجي اُنِ سين

اُيا ڏنڀ ڏسن، جه سڙهه ڏيئي سير تيئا.

[٢٨]

هنيئڙو ٻيڙي جان، ڏُتڙ ٻيي ڏينهڙ تئا

پُڇيئو تان نه پريان، ڪر لاهو ٿيي ڪڏهين.

[٢٩]

مونکي جيارِيو، پِرين جيي ڪا ڳالهه ڪري

ڏنو آج آڌيو، هنيئڙو ڪوٽ بُرج جئن.

[٣٠]

لاهيا جي نه چِتاءِ، اللهُ! اُنِ م وِسران

مَڙِهئو منجهاراءِ، جيِ منهنجو جَنِ سان.

[٣١]

چِتان جي نه چُرن، اللهُ! اُنِ م وِسران

مون مَن آهي تن، مڙهئو منجهارا هنيين.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

وائي — ١

تَڙَ نيهاريان ۾، مهنجا بَنْدَرِ وِنڙا جي
مانَ سڙهم سڄاڻان سَجڻين

١. اُڀي اوسه پائيان، ڪارڻ وڻجاري
٢. گهڻو اُڪَنْدِي آهيان، پِرِيَ پَنْهِنجي ڪي
٣. وَڻ ٽِڻ پِڇي وانْجِيُون، جَرِ تَڙِ ڏِيا ڏِي
٤. ڪَسْتوري سَمَنْدَ ڪي، آڻيو آڪا ڏِي
٥. آسائِتي آهيان، اَلله ڪانْدُ آڇي

وائي — ٢

آيَلِ! ڪَرِيان ڪيئَن، جيجَلِ! ڪَرِيان ڪيئَن،
منهنجو نيهُن پَليو نَه رَهي

١. سامونڊي جي سَنگ کي، روئان راتو ڏينهَن
٢. مادَرِ! پائي مُنْڊِيُون، وَڃان ساجن سِيئَن
٣. وڙو وڻجارو اوهَري، مونکي چاڙهي چِيئَن
٤. گَوندَرَ مَتّان جِنْدَڙي، وَرِئا وَلِنِ جِيئَن
٥. اُڏوهي جِئَن ڏکڙا، چَڙهئا چوٽي سِيئَن

داستان پهريون

[١]

آئي اَنَرَ مُنْدَ، هِينئين اُڌَڪو نَه لَهي
وَڻِنِ لاڇو بَنْدَ، پِيُهَرَ مَڪِيُنِ پَڙِيُونَ.

[٢]

وَڻجاري ڪانْدَاءُ، مون وَرَ وِيٺي گهارڻو
لَگِي اَنَرَ واءُ، ڏولڻو هلَنَ جون ڪَري.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

[٣]

جانَ وَڏِجارو ڪانڊُ، تانَ مون هَڏِ لاتُونَ
لَتَڙِيُونَ
پَرَ ڏيهَ مَٿي سانگَ، آنئي پَهَرَ اَنِ جو.

[٤]

پَرَ ڏيهَ پُورِيائُونَ، سامُنڊِينِ سِيڙهه سَنباهِيا
مانَ تِه ماريائُونَ، پاڻان وِڄهِيَ گونڊرِينَ.

[٥]

ڏِنِيَ ڏِياريَ، سامُونڊِيِنِ سِيڙهه سَنباهيا
وِڄهِيو وَرُ وَنڄهه ڪي، روئي وَڏِجاريَ
مارِينڊَمِ ماريَ، پِرِهه سُوَرَ پِرِينِ جا.

[٦]

ٿِيا ڏِياريَ ڏِينهَن، سامُوندِينِ سَفَرَ جيَ
مُونُ سِرِ اُنا جهِڏِيُونَ! سندا محبت مِينهَن
ڪيمَسِ نِماڻيَ نِينهَن، ڪاريَ ڪپڙاڻِنِ جي.

[٧]

ڏِنِيَ ڏِياريَ، سامُونڊِيِنِ سِيڙهه سَنباهيا
اَنِ ڪي مُنڊَ اَتَرَ جيَ، اوچِتِيَ آئيَ
وَڏِجارَنِ وائيَ، آهي پَريِنَ پارَ جيَ.

[٨]

ٿِيَ ڏِياريَ ڏِيٺِ، ڏولڙو هَلَڻَ جي ڪَريِ
مَڪِيُو پَنهِنجيَ مَڪَريَ، چِمِٺي چَنگِيَ
چِمِٺِ
رَٿانَ رَهَنِ نه سُپِرِينَ، جانَ ڪينَ جهَلِيانَ
بِيِٺِ
مُونَ سِينَ ڪَري مِيٺِ، سَچُوَ سَفَرَ هَلِيا.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

[٩]

ڏِنِي ڏِيارِي، سَچَن سَفَرِ هَلِيئا
پايو پانڌُ ڳِچِيءَ ۾، زورِ ڪَرِيانِ زارِي
ڪانُ هَڻِي ڪارِي، وِڌو وَڻجارو اوهِرِي.

[١٠]

مون آئِي تَڙَ وَتِ، پيرين پَڳَهَ چوڙِئا
ڪا مُونڌِهِين ۾ گهَٽِ، نا تَہ سَچَنَ سَڀاجها گهٽو.

[١١]

مُون آئِي تَڙَ هيٺِ، پيرين پَڳَهَ چوڙِئا
ڪا مُونڌِهين ۾ ڏيٺِ، نا تَہ سَچَنَ سَڀاجها گهٽو.

[١٢]

مُون آئِي تَڙَ جهَلِّ، پيرين پَڳَهَ چوڙِئا
ڪا مُونڌِهِين ۾ آلِّ، نا تَہ سَچَنَ سَڀاجها گهٽو.

[١٣]

مون آئِي تَڙَ پاسِ، پيرين پَڳَهَ چوڙِئا
هو اللهَ هارَ آهَرِئا، آءٌ دَمِ دَمِ دُعا ڪَندِ ياسِ
آهَ نَہ لاهِينڌِ پاسِ، موتِي اينڌا مانَ ڳَرِي.

[١٤]

ڳِيرِيو جهَلِئو روءِ، مَٿي مُهِري هَٿَڙا
ڪُوءِ سؤدو سَنڌِءِ، جو تون ڍولئا سِکِئو.

[١٥]

ڳِيرِيي جهَلِئو روءِ، وِيٺِي وَنِي وَنجهَہ
گهورِي ڳَنڍِي ڳُونڌَرِين، هَڏِ نہ وِسائِي هَنجهَہ
ڀَڳِي ڀِهڙ ي مَنجهَہ، آکِيُون تَنهِ آتِيمَ جُون.

[١٦]

وَرُ وِڌائِين وَنجهَہ ڪِي، آڀِڙَنُ نہ ڏِي

رَهُ اچوڪيُ راتيڙي، لالَنَ! مُون لائي
وَجُ مَ ڦوڙائي، ايڏي سفر سُپرين!

[١٧]

جَن لَءِ جهيڄن نيهن، تني پَرَڏيهه پُورئو
ڪاري ڪيڙائُن ري ڪارا ٽيئم ڪيئن
ورِ دَ ٽيڙم ويئن، سرتيون ساموندين جا.

[١٨]

جَن لَءِ نيهن جهيڄن، سي آءٌ ڪيٽ نهاريان
آيل! ساريو اُن کي، اڇنگارُون آڇن
تَن ڪاري ڪيڙائن، واحدَ واري آڻيينُ.

[١٩]

ڪارو جي ڪيڙين، سيئي منهنجا سُپرين
رُئان رهن نه ليڪ سيئن، جهليان جهل
نه ڏين

ورَهَ ويڌ ڪريُن، آيل! ساموندين جا.

[٢٠]

[آيل!] ساموندين جي، آءٌ سُورن سڃهائي
جيڏيون جُدائي، سهان نه سُپرين جي.

[٢١]

تَن جَني جي تانگ، سي سڄڻ سفر هليا
لَئيج لاتِ، لطيفُ چئي، ڪڏهن ايندم،
ڪانگ!

ڪنهن ستائي سانگ، پيرين پَرڏيهي ڪيا.

[٢٢]

تانُ ڪين لئيجُ ڪانگ! ڪڏهن ايندا
مان ڪري

سيڻن ڪارڻ سانگ، مون تان گهڻيئي ڪيا.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

[٢٣]

جهڪر آچي هاڻ، تہ ڪريان روح رچنديون
آيل، ڍولهي ساڻ، هنڌ ڪر لڳي ڳالهيون
ڪريان .

[٢٤]

جي آچي تہ جهڙيان، آيل! ڍولهي سان
لائيندين ڏينهن گهڻان، مون سين ڪيئين تورڙا .

[٢٥]

سر، لوهيڙا ڳپيا، ڪسر نيسرئا
تو ڪيئن وسرئا، ڍولئا! ڏينهن اچي جا .

[٢٦]

سر نيسرئا پاند، اتر لڳا، آءٌ پرين!
مون تو ڪارڻ ڪاند! سهسين سڪائيون
ڪيون .

[٢٧]

آسان اڏارا، آٿي آونگ چاڙهئا
منهن ڏيئي مون آئيا، سمهان سيارا
آيرن سيڪارا، پسيو ورن پئن جا .

[٢٨]

لڪ سنهين، نڪ سئين، ڪجل پينا نيڻ
سامونڊي مون سيڻ، ڪِ تو ڪالهہ لنگهائيا .

[٢٩]

هي سچ سهڻي، جي مون ڪوڙ نهارئا
ايندم جان پهڻي، تان سڀ لاهيندم ڏڪڙا .

وائي - ١

آئين مونکي زور نہ جهاڻو واري، جيڏيون وو!
آءٌ هلندي هوت ڏي، هاء هاء!

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اونهين وڏا اوهري، تارزون تاري
مري ر هنديس، ماڳهين، سامونڊي ماري
سور تنهنجو سهرين! مون مڱڙ ڪي ماري
هاڻ نه جيان جهڙيون، آءٌ جاڳنديس ڪوهياري

وائي – ٢

ونڊي آءٌ هوتن وٽ، مون وه وڻجارن سين.
پڳهه ڪنءُ م پاتڻي! جاني! مون لاءِ جٽ
وايون وڻجارن جون، اديون! اڄ نه هٽ
ڪٽي سڙهه سڀر ٽڳا، پير نه لايئون پٽ
پوريندي سيد پرين ڏي، ڪانه ڪريندي سگهٽ
ڳر هيان سور سفر جو، هاي پنهنجي هٽ
ساري ساموندين کي، گهٽي پيٽر گهٽ
آيل! وڻجارن جي، سير پڄ ڏينديس سٽ

داستان ٻيو

[١]

ڪڏهن ڪالهه ڪٽي، وڏڙن اُتر آسري
الله! جهري م آن جي، اولهي جي آڻي
وڻجارن وڻي، وڪر وڏو ٻيڙين.

[٢]

ڪڏهن ڪالهه ڪٽي، آن وڏا اُتر آسري
مرڪ محمد چام جي، آن کي وم وڻي
جنهين ڏوڄ ڏٺي، سي پراڙ صبحي
پورينديون.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

[٣]

ڪَرَ قُلَ، قوتا، پارچا، پاٽيمَتَ پاتائُون
ڪونيون قِيمَتَ سَنْدِيُونَ، تَرَ ۾ تاڪيائُون
لاچُنِ مَنْجهِه، لطيفُ چَئي، پيڙا پَدائُون
نَظَرُ نَبِيَّ چامَ جو، چڙهنديءَ چيائُون
ڄاءِ چوهي چوڙيائُون، سي پيڙا رَڪين پاڇهِه سين.

[٤]

ڪَرَ قُلَ، قوتا، پارچا، اوتيئائُون عَبِيرُ
مَهندَ ٿُون مُهِرِي مُصطفيءِ، اولي ويهُ آميرُ
لَنگهائين، لطيف چئي، سَنْدِي سَمُنْدَ سيرُ
بَرڪَتَ مُحمّدَ ميرُ، جو ڪو ٿئي ۾ جَهاز ڪي.

[٥]

سيڙهَ سَوانِ، لاچُو نَوانِ، اولا جَنْبِي عاجَ
سانئِي سَفَرِ هَليئا، پَري جِنْگَ جَهاجَ
حاصُلُ ڪَرِيين حاجَ، واحِدَ وَڻجارَنِ جِي.

[٦]

ڪوها تا ڪَچِنَ، وَرَڪَنِ آييون وانُٽيئُون
سانْباهِي سَمُونْدَر جِي، ڪالَهِئُون پوءِ تا ڪَنَ
ٿُون پَچَنْدِيِنءِ تَنَ، جُهَ ڏِيئِي سيڙهَ
سيڙُ تيئا.

[٧]

پُران مانَ پَچانَ، بَنْدَرَ مون ڏور ٿئا
نه مُونَ هَڙَ نه هَنج ڪين، چَئِي جو چڙهان
تيهين ڪچ پاتيئي! جِنْهَ پَرِ پيرينءِ ميڙانَ
ڪارُونَ تي ڪَريانَ، تو دَرِ آئِي ناڪَئا!

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

[٨]

كارُون^ جيئَن^ كَجَنِ، تيئَن^ تو آيَلِ
نہ كيون
ٻيهَرَ وَڻجارَنِ، موٽي^ وَرَڻُ نہ ٿيئي!

[٩]

وِڏڙا كالهہ كَري، ٻارهن^ ماهِ نہ موٽيا
لَڳي^ تَنِ ڳَري، كيهڙيون هَنجهُون^ هاريان^.

[١٠]

سامونڊينِ سِڙهہ سَنْباهيا، اُتَر واءُ وَريونِ
ٻارَهن^ ماهِ نہ موٽيا، سَمُنْڊِ كاجُ سَريونِ
ٻَرِ ٻَرِ سُورُ سَنْڊُونِ، اڄُ كَنهين^ سين^
اوريان^.

[١١]

سامونڊينِ سِڙهہ سَنْباهيا، اُتَرَ وَرينِ واءُ
ٻارَهين ماهِ نہ موٽيا، سَمُنْڊَ آيَنِ ساءُ
جهيڪُسِ لَكا كانءُ، اوڏَهين^ آسودا ٿيا.

[١٢]

سامونڊينِ سِڙهہ سَنْباهيا، وَرين واءُ اُتَرَ
ٻارَهين^ ماهِ نہ موٽيا، ويا پَروكيءَ پَرَ
سُجان^ سامُونڊينِ ري، ٻازارِيون ٻَنْدَرَ
كٿيو سورَ ٿَمَرَ، اڄُ كَنْهين^ سين^ اوريان^.

[١٣]

اولا كَٿي^ اوءِ، پَکَکَ چوڙي پَنْڌَ ٿئا
آيَلِ! سامونڊينِ جي، آهِ آڙانگي^ جوءِ
كَڏَهين^ ڏِسَنْديَسِ روءِ، وَري^ هينِ
آكينِ سين^.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

[١٤]

لَڳِيءَ اُتَرَ هِيرَ، سامُونڊِين سِڙهَه سَنباهِيا
نَنگَرَ ڪنڍِيءَ نا ڪِيا، تنا سَٽائِيَ سِيرَ
هونيَڙي نِتَ اُڪِيرَ، ڪاري ڪيڙائِنِ جِيءَ.

[١٥]

لَڳِيءَ اُتَرَ اوهَرَ ڏِنا، واهُونديءَ وَرَنِ
آءَ گهَٽو ڏِيءَ گهوريان، سودو سامُونڊِينِ
اَڱَڻِ جَنِ آچَنِ، عِيدَ وَرُ تِيئي اُنِ ڪي.

[١٦]

پَڳَهَ پَنڌَ پَرُوڙِ، آيَلِ سامُونڊِينِءَ جا
سانڍارو سَمُونڊَرِ جو، آهي دُورانءَ دُورِ
ڪي لَنگهيا پهرِينءَ پُورِ، ڪَنيءَ وِيئي وَرُهيِ ڏِيا.

[١٧]

ڪيڙائُنِ ڪارو، سَنجهي ساڙِئو
آيَلِ! اَمارو، اُتَنِ پَرينءَ پارَ جو.

[١٨]

ڪاري ڪيڙائُو، مِيئي مُورِ نه مونيا
سؤدو ڪَنِ نه سونَ جو، وَڏا وِهائُو
موتيءَ جي مِهرانَ جا، تَنِ ۾ طامائُو
سامُونڊيءَ سائُو، لَڪا لُوئي آئيا.

[١٩]

لَڪا لَڪا ڪَنِ، لَهه لَڪا جي اُهِرِ ڏِنا
سَڻيءَ سونُ لڪاءَ جو، سُڪ نه سامُونڊِينِ
پيرَهَ پَڳَهَ ڇوڙِيا، ڪاري ڪيڙائُنِ
وَڏِي ڀاڳِ پيڙَنِ، جي ڪَهيا ڪارُونڀارَ ڏِي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

[٢٠]

وَڏِجاري وَرِيُ، پيرهَ پَڳَهَ چوڙِئا
اوليُونُ پَسيُ آنِ جون، پِٽَرِمِ ڳَچَ ڳَريُ
وينديَسِ ماءِ! مَريُ، ساري ساموندين کي.

[٢١]

وَڏِجاري واري، پيرهَ پَڳَهَ چوڙِئا
کِٻِڙائُو کاري، سَنِيُوڙا، سَيَدُ چئي.

[٢٢]

وَڏِجاري وائيُ، سَدا آهِ سَفَرَ جيُ
آيَلِ! اِهائيُ، مونکي ماري ڪاهِڙيُ.

[٢٣]

آجُ پُڻ وايُونُ کَنِ، وَڏِجارا وَچَڻَ جُونُ
مُونُ آيِنٖهي هَلِئا، بَنْدَرَ جَنِ تَڙَنِ
سَرَتيُونُ سُورُ سَنْدَنِ، مون مارِينْدو
جِنْدَڙي.

[٢٤]

آجُ پُڻ وايون کَنِ، وَڏِجارا وَچَڻَ جُونُ
هَلَڻِ هارا سُپِريِنُ، رُئانُ تانُ نَه رَهَنِ
آءُ جهَلِينْدِيُ کيتَرو، آيَلِ! ساموندِينِ
پَڳَهَ چوڙِي جَنِ، وِڌا پيڙا پارِ ۾.

[٢٥]

وَڏِجاري کانڌا، ڪُوُرِيُ کانڌُ نه ڪَريِنُ
اُتيو آڏائيا، تو ڳَرِ ڏيندو پانڌِڙِيُ.

[٢٦]

وَڏِجاري جيِ وِيرَ، سَوَ سيِنُ گهوري گهوريانُ
وَکَرُ وِلاتَنِ مان، آئي کندو ڏيرُ
تو جِهِڙِيُونُ تَنهِ وِيرَ، [آتِ] آڏارَڻَ اِينْدِيُونُ.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

[٢٧]

وَڄِهِئَي وِسَرِيءَ شالَ! جو تون سؤدو سِيڪئو
آڄان آئين ڪالَ، پَڻِ تو سَفَرِ سَنْڀَهِينءَ.

[٢٨]

وَڻِجارِي جي ماءِ، وَڻِجارو نه پَلِيهين
آيو ٻارهين ماهِ، پَڻِ تو سَفَرِ سَنْڀَهِيو.

[٢٩]

جَرِ تَرُ ڏِٺا ڏِيِي، وَڻِ تِڻِ ٻَڌِي وانْئَتِيُون
اللهَ! ڪانْدَ آچِي، آسائِتِي آهِيان.

[٣٠]

جا جَرِ جاتِرُون نَه مَڻِي، ڏِيئا نه موهِي
سَدُونُ ڪوهُ ڪَرِي، سا پَنْهِنجِي ڪانْدَ جُونِ.

[٣١]

آءٌ جَنِ آسارِي، مَنِي تَتُرَ گُذارِيان
مُونکي وِسارِي، شالَ مَر وَڄَنِ اوهَرِي.

[٣٢]

آهِين آسارِي، مَنِي تَتُرَ گُذارڻِين
تو ڪِينءَ وِسارِي، سَنْگَتَ سامُونْدِيِنِ جِيِءَ.

وائي — ١

آئِين آچِي پَسو، جيڏيون وءِ!

هِيءُ جو وَهُ مُنهِنجِي جِنْدَ تِي
هِيءُ جو حالُ مُنهِنجِي جِنْدَ تِي

١. ٻاڻِي وِنَڙا ٻِهَرَ ۾، مَنْجِهان ڪَرِس ڪسو
٢. ڏِيئِي وِنَڙا ڏاهِ ڪِي، سُورَنِ جو سَرَسو
٣. آئُون ڏورِينْدِيءَ اَنِ ڪِي، ڏِيئِي تَنَ تَسو
٤. ساءَ نه آيا سُورَ جو، هارِيُونِ! تِيون هَسو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

٥. مٿان ويهو ويسريون! رڙهو تانءِ رسو
٦. منڊائي ٻيڻا جيئن، ويرو تار وسو

وائي - ٢

هوءِ جا وڻيا هٿڙي، آءٌ تنهن جڙ جڏي ڪيءِ

١. وڏائون اُترِ آسري، ڪوها ڪالهه ڪٿي
آءٌ تنهن جڙ جڏي ڪي
٢. سڙهه ڏيئي سيڙَ تما، چني تندَ تٽي
آءٌ تنهن جڙ جڏي ڪي
٣. وڙ چاڙهيو ٻيڙيين، وڻجاري وٽي
آءٌ تنهن جڙ جڏي ڪي
٤. الله ڏيج مَ آنِ جي، اولهي جي آٽي
آءٌ تنهن جڙ جڏي ڪي
٥. سامونڊيَ جي سنگ جي، هنيين حُبّ گهٽي
آءٌ تنهن جڙ جڏي ڪي
٦. آنِ سيئن، عبداللطيف چئي، مهڙينڌوم ڏٽي
آءٌ تنهن جڙ جڏي ڪي

داستان چوٿون

[١]

لاڄو تا لنوڻِ، آچنِ سڙهه اُپڙ ڏا
ڪارڻ تنِ پيرينِ، وهٽي وات نهاريان.

[٢]

اُڀيون تڙ پوچِيڻِ، وهون وڻجارنِ جون
آڏيو آڪا ڏينِ، ڪتو ري سمونڊ ڪري.

[٣]

ٻَنَوِ ٻوء ٻَچارَ، آنءِ ڪي سِڙهَہ وِينْدا ڳَنڍِئا
آڪَنْدَ مُون آپارَ، شالَ مُنهنجا موٽئا.

[٤]

آڳَٽَ آيا جانءِ، تہ سَرتِيُون مون سُکَ ٿِئا
آمُلَ پيرينءِ مَٽانءِ، ٻَرَڪِئو پِئَنِ ڏِيانءِ.

[٥]

وِڏو ڪانگُ لَٿيءِ، واڌائي وِصالَ جيءِ
اڄهي سَڄَڻَ آئِيا، وَڏي ٿاهِ ٿِيءِ
وَيَتَ سي وَئيءِ، سِپِرَ سَلامَتَ آئِيا.

[٦]

آچَنِ اُهيئيءِ، جَنِ لَئِہ ڪانگَ اُڏائِيانءِ
ٻِهَرِياتا ٻِيهڙَ ٻِنِ ۾، ٻِيا پُٺَنِ سَيِئيءِ
سامُونڊِيءُ سِيئيءِ، جَنِ واهَڻَ ڪَٿوريَ واسِيا.

[٧]

چِمَڪِيُون چَوڌارَ، ڏَچُونءِ ڏاڙيچَنِ جُونءِ
ماء! سامُونڊِيءِ آئِيا، سَهُسَ ڪَرِي سِينگارَ
تَنيءِ جيءِ تَوارَ، ڪالهُونڪَرَ ڪانگَ ڪَري.

[٨]

سِڙهَہ سَوانءِ، لاڄُو نَوانءِ، مَٿِنِ مُهاڙا مِيرُ
ساٿِيءِ سَفَرِ هَلِئا، ٿِئا سَڻاوا سِيرُ
جي آچَنِ ساڻُ اُڪِيرَ، سي ٻيڙا رَکين ٻاجهہ سين.

[٩]

آچَنِ سِڙهَہ اُپَٽِئا، مَٿِنِ مُهاڙا مَلّ
جي آچَنِ آبَ اُڇَلَ، سي ٻيڙا رَکينءِ ٻاجهہ سين.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

[١٠]

آچَنِ سيڙهَه اَپَڙِدا، مَٽِن مُهاڙا مِيرَ
جي سَرَنِ تَنهنجي سيِرَ، سي پارِ لَنگهايئين
پَهيرَا.

[١١]

سيڙهَه تي سيپائُون، بَنْدَرَ جَنِ تَرَّنِ تي
سَرتيُون سامُونڊين جُون، ڏَکيُون ڏَچائُون
آيَل! تَنِ آڏُون، موتيئو ڪيِنَ وِسَهان.

[١٢]

سيڙهَه تي سيپائُون، بَنْدَرَ جَنِ تَرَّنِ تي
ڪُوها سيڙهَه اوليُون، قَليِيُون ڪَپائُون
پَنيُون مَدائُون، ڪَنْدَ کَپڙائُو آئيا.

[١٣]

سيڙهَه تي سيپائُون، بَنْدَرَ جَنِ تَرَّنِ تي
سيڙهَه سيِي ساچا ڪَرِي، ڪُوها ڪَنيائون
بَيِرَقُون بَحرَنِ ۾، چوڙي ڇَڏيائون
لَهيريُون لَنگهيائون، لُطفَ ساڻ لطيفُ چئي.

[١٤]

سيڙهَه تي سيپائُون، بَنْدَرَ جَنِ تَرَّنِ تي
مَلا مُعَلِمَ خَبَرُون، پُڇِي پُوريائُون
سَتَرُ سُونَٽائُون، آوَتَرِ ڪنه نه اوليا.

[١٥]

اوريان تي آئينِ، ميڙِئو مُعلِمَ خَبَرُون
سا تانَ سُدِ نه ڏِينِ، جيتي وَهَه وِيدَ ڪَرِي.

[١٦]

هَڙَ ۾ ڪينَ هُئونِ، هُونْهين هَنِ نه چاڙِهيا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ترسندي تڙن تي، لهي سج وڏون
جنهن سائين سبب ڪيئون، سڀ تڙ ٿيا
سيد چئي.

[١٧]

بندر بارو بار، مل نه مليباريين
فقيراڻي پار، امل ڏين آتوريا.

[١٨]

سفر سڪيرون، هون سلامت سپيرين
چڙهيا جو چت ڪري، پنو سو ڪاچون
تيئان م پاڳون، جيئان مون ڏٺي هليا.

[١٩]

وڏو ڀاڳ سندون، جن مڪو پهتي موٽيا
وڃي سو ڏٺون، روضو پاڪ رسول جو.

[٢٠]

اڄن سيڙهه اپڙيا، متين ڪپڙ ڪوٽ
سامونڊي مون گهوٽ، سڀ سلامت آئيا.

[٢١]

سيڙهه سڄاڻيو چوءِ، ماءُ! سامونڊي آئيا
مان منهنجو هوءِ، جاني هن جهاز ۾.

[٢٢]

وانڍيئون تيئون وڪن، آچان سيڙهه
نه پڌرا
آئيئون سي مرڪن، جني سندا آئيا.

[٢٣]

ڪوهن سر وانڍيئون، وانڍيين سر گهندا
ڪهڙي ڪندا، ماءُ سامونڊي آئيا.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

[٢٤]

ماءِ وِلاتيءَ موٽيا، تڙ ٿا تَوارِيُنِ
وايُون وَڌِجارَنِ جُون، جي کي جِيارِيُنِ
کيليو ڪيڪارِيُنِ، سيئي سَلامَتَ آئيا.

[٢٥]

تَڙ ڀِنَ تَوارِيُنِ، ماءُ سامُونڊِي آئيا
مَٿي کَي جِيارِيُنِ، وايُون وَڌِجارَنِ جُون.

[٢٦]

جَنِي ڪارَڻِ مُون، تَڙ پُونجارا پُڇيا
پُنِيمَ اُميدُون، سيئي سَچَوَ آئيا.

وائي – ١

سِڙهَ سَجاڳُو ڇوءِ، ماءُ سامونڊي آئيا

١. بَرڪَتَ مُحمّد ميرَ جي، آڳَرِ آيو سو
٢. سِڪَنڊي مون سالَ ٿيا، وَڌِجارو آيو
٣. ماڻهو ڏِيُنِ مُبارَڪُون، اَڄُ پِرِ ڏينهن ٿيو
٤. اَنِ جو عبداللطيف چئي، سَفَرُ سابُ پيو

وائي – ٢

وَڌِجارو آيو، ماءُ مُرادُون پُنِيُون

١. مُعَلِمُ ڪَرِي مُوڙهَنِ جو، هادِيءَ هَلايو
٢. سامُونڊِينِ سَفَرَ جو، سَدائين سَعيو
٣. اُونهِينَ وَچَنِ اوهَرِي، ڪو ڏِيهُ ڇَتايو
٤. اَنِ جو، عبداللطيف چئي، تيو سَفَرُ سَجايو

ضميمو

(الف) هي بيت آڳاٽن قلمي نسخن ۾ پڻ موجود آهي، مگر مضمون ۽ معنيٰ جي لحاظ سان انوکو ۽ غور طلب آهي.

سَوداگَرَ سَمُونڊَر جا! لاڇو لالَ وَٺيج.
سِڙهَه سِڀيئي سَقَلاتَ جا، ڪُوها خُوبُ ڪَڻيج.
آچا اولا عاجَ جا، چَڱا چِتائيج،
سَتَ سُڪاڻيون سَنَباهِه تون، چَه چَڇَهريُون آڏيج.
ٻارَهَن، تيرَهَن، پَنڌَرَهَن، سَترَهَن سِڱارِيج.
ساڍيون سَٺِ، سَيَّدُ چَئي، ٻُوريون ٻَڌائيج،
مُلا مُعَلِمَ خَبَرُون، ٻُڌِيُون ٻَرُوڙيج.
وَ سَقَاهُم رَبّهُم شَرَاباً طَهُوراً، ٻاڌِيون پاڪُ پِڙهيج.
جِنهِين ڪي سِڪي سَپُڪو، پِرِين سو پَسيج.
لُڙَ ۾ ڪِيم لَڏيج، تہ سَمَرَ سامُونڊِيون ٿئين

—

(ب) اهي بيت، رسالن ۾ جيڪي موجود پر غير فصيح آهن.

[١]

ڏولئو وڏڙو ڏُورِ، تهي تَيئُون سيئُون گُذاريون
مادَرِ! مُئُون مَ چُورِ، نا تہ پَڌَرِ پَنڌَ پَسِ،
ٻيري رِيءَ.

[٢]

تــوڙي تَــوائــي، تَـــوءِ نَنهَڃو آسَرو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جيئن وڏيجاري سِين، وڪري، تيئن مُون گهر سرهائي
سڄڻ ڪُرلائي، ڪيرُون ڏينديس جهڏيهين۔

(ج) پٽائي صاحب ڏانهن منسوب بيت ۽ وايون، جيڪي فقط پوئين دور ۾ لکايل رسالن ۾ آهن، مگر آڳاٽن مستند رسالن ۾ ڪين آهن. فصاحت، بلاغت ۽ معاني جي لحاظ سان اهو ڪلام معياري نه آهي.

[١]

آچن سڙهه اپڙندا، سٽين مٺاڻا موڙ
جانيي اهڙيءَ جوڙ، سيڻ سلامت آئيا.

وائي – ١

سامونڊيءِ سردار، ماءُ ميلندا ڪڏهين
١. سڄڻن تا سيد چئي، بندر بارو بار
٢. ڏورهو چئو تار ۾، آچج تون آڌار
٣. آئي عبداللطيف چئي، لهه تون سيد سار

وائي – ٢

وڏيجاري وار ۾، پورهه پڳه چوڙيا
١. وڏا پيتا پار ۾، ڪيڙائن ڪاري
٢. آسائيتي آهيان، اِيندم اوتاري
٣. آچن سڙهه اپڙيا، لاچيءَ جي لاري
٤. آن ڪي، عبداللطيف چئي، ساهه سدا ساري

(د) ٻين شاعرن جو ڪلام:

تمر فقير (؟)

سعيو سامونڊين، سنجهيئي سان ڪيئو
ڏيئي منهُ ڏڪن، اونهين وٺا عميق ڏي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تمر فقير (؟)

آءُ نِهين وِڌا عَميق ڏي، سِڙهَه لاڄُو سوري
وِجهان جِنڊ گهوري، تَن سَرتيُون سامُونڊين تان.

خليفو نبي بخش *

وائي

جَرِ نارِيلَ پيا، ماءُ سَنڀُوڙا سڀرين

١. اللهَ تَنهِنجي آسَري، کُوها جَن کَنيا
٢. پَڳَهَ مَٿي هٿڙا، رُوئندي مون نہ رَهيا
٣. ڪارِيُ ڪارُونڀارَ جِي، ڏَسِجي ڏُور ڏَيا
٤. اَنِ لَئہ، عبداللطيفُ چئي، ڏُورَنَ ڏيهہ ٿيا

* هيءَ وائي ١٢٠٠هہ ڌاري لکيل رسالن ۾ موجود آهي، آڳاٽن مستند رسالن ۾ شامل نہ آهي. خليفي نبي بخش ١٢٩٦هہ ۾ وفات ڪئي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

A STUDY OF SUR SAMOONDI

Proceedings of the Seminar
Held on the occasion of the 221th Anniversary
Celebrasions, 1973

Edited by

Dr. N. A. BALOCH

Shah Abdul Latif Bhitshah Cultural Centre Committee
Bhitshah, Distt: Hyderabad

1974

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

1st Edition MARCH 1974 Copies 1000

Price Rs. 4.00

To be had from:
The Hon: Secretary
S. A. L. Bhitshah Cultural Centre Committee
Bhitshah, Dist: Hyderabad, Sind,
Pakistan.

Printed at Sind Printing Press, Hyderabad Sind,
and Published by A. M. Nizamani, Hon: Secretary,
S. A. L. Bhitshah Cultural Centre Committee, Bhitshah.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

THE IMMORTAL BEAUTY OF LATIF'S

SEA POETRY

Prof. **Md. Akram Ansari**

I

"It was no mean or low-born creature which nature chose when she brought man into the mighty assemblage of life and all the order of the universe, and ordained us to be the spectators of the cosmic show and most eager competitors; from the first she poured into our souls a deathless longing for all that is great and diviner than ourselves." The immortal words of Longinus, the first transcendental critic, uttered about two thousand years ago, remind us of our vital importance in the cosmic scheme, the role we have to play as observers and the keen competition in which we have to participate for dear life, for survival, for advancement. They also reveal to us that the grandeur and nobleness of human soul lies in aspiring after all that is greater and diviner than ourselves. We see, we think, we act, we become: that appears to be the primrose path we have been pursuing to reach a higher end.

Sea appeals to us because it is sublime, because it is vast, because it is limitless, because it is unfathomable, because it is immortal. It also appeals to us on account of its capacity to devour, to hold, to possess and to assimilate. We sometimes feel not only a perfect communion between ourselves and the sea but also an absolute identification. There are waves in the atmosphere in which we breathe, there are waves in the sky we perceive, there are waves in the matter we use. Above

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

all there are waves that rise and fall within us. Is the whole universe not a sea of telepathic communication and inter-relationship?

Before we come to our poet let us quote from some of the British Sea-lovers. Byron addresses the sea thus:

> Thou glorious mirror, where the Almighty's form
> Glasses itself in tempests; in all time,—
> Calm or convulsed, in breeze, or gale or storm
> Icing the pole, or in torrid clime
> Dark-heaving, boundless, endless and sublime,
> The image of eternity, the throne
> Of the Invisible; even from out thy slime
> The monsters of the deep are made, each zone
> Obeys thee; thou goest forth, dread, fathomless, alone.

All the attributes of the sea as a symbol of the Divine Power are brought out with such a vigour that we conceive of it as a Preserver, as a Creator and as a Destroyer, All in One.

Wordsworth in his famous immortality ode emphasizes that it is impossible to forget the sea:

> Hence in a season of calm weather,
> Though inland far we be,
> Our souls have sight of that immortal sea
> Which brought us hither,
> Can in a moment travel thither,
> And see the children sport upon the shore
> And hear the mighty waters rolling evermore.

Only a mystic vision will enable us to conceive how we are brought here by the immortal sea, why we constantly remember the place whence we came hither, how we can, through imagination, travel thither in a moment, why children like to play on the sea-shore and how do we educate ourselves by listening to the mighty waters, rolling evermore.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

In a prophetic vision Shelley had a premonition how his ife would pass away:

My spirits bark is driven
Far from the shore, far from the trembling throng
Whose sails were never to the tempest given;
The massy earth and sphered sky are riven!
I am borne darkly, fearfully afar.

This is indeed the way some travel far from the trembling throng of people busy in their mundane activity, never equipped and experienced to walk on the path; this is exactly how the earth and the sky make way for the chosen few to move in the dear direction of the Divine Beloved.

An American poet Walt Whitman identifies the Book, his soul's record, with the sailing bark and speaks thus:

Then falter not O book, fulfil your destiny,
You not a reminiscence of the land alone,
You too as a lone bark cleaving the ether,
Purposed I know not wither, yet ever full of faith,
Consort to every ship that sails, sail you!

Little wonder, we, our books, are all sailing like lone barks, cleaving the ether, to an unknowable, unattainable goal, ever full of faith.

II

Samoondi is not merely such other poem; it anticipates all such feeling and thought; it rises above all that is commonplace to the level of true sublimity. Latif is the greatest lover of the sea and is in silent sympathy with her moods. His observation is characterized by accuracy and precision. His sketches are alluring and picturesque. His expression is clear, vivid, lucid and incomparable. A keen sense of beauty, whether of landscape, or of rhythmic motion in nature, or of human relationship, lurks throughout the gentle effusion of his delicate spirit.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

The subject matter is of universal interest and applicability: it is a common sight of mariners leaving their home and hearth, their wives praying silently for their safe return and waiting patiently and piously till their masters join them temporarily after coming back from their mission of exploring the deep with which they have spiritual relationship. In which spot of the universe is there no union, separation and re-union? Which soul does not feel the lure of the unknown, infinite, sublime, unattainable? Who does not want to break the worldly bondages so as to assert the most fundamental and prime relationship with the Cosmic Spirit? Shadows deceive: barriers block the vision; earthly beauties betray; so sail on and on to your ever-receding Destiny.

No two souls have walked exactly on the same path and exactly with the same speed. So it is not the act of betrayal if some leave others far behind, however dear the latter be to the former:

ٻگهه پاسي ويهه، آيل سامونڊين جي،
تون ويسري و ڪ ڪٿين، هو پورينڊا پرڏيهه،
سمنڊ جن ساڙيهه، ڪوهه نه ويئين تن سين.
(1)

"Sit by the side of seafarers; you take negligent theps, they shall sail to the distant land. Why did you not go along with those who have no other homeland but the sea?"

Who is to be blamed if you do not keep pace with the one whom you love?

So he poor woman is left behind to weep and sigh:

سيئي جو ڏينهن، جڏهن سڄڻ سفر هليا
روئان رهن نه سپرين، آيل ڪربان ڪيئن
مون ڪي چاڙهي چيئن، ڙيو وڻجارو اوهري.
(2)

"Same were the days of my prime youth, when my love prepared to sail away. My tears do not stop

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

them. What shall I do? Soon after kindling a flame and setting me on fire, they are thinking of sailing away."

Fear, that they have gone for good, agitates the innocent mind of the poor girl:

ويا اوهري اوءِ، مون کي ڇڏي ماڳهين
جڳن جا جڳ ٿيا، تن نہ موٽيو ڪوءِ
گوندر مارينديوءِ، ويڄاري وڻن جو.
(3)

"They sailed away, forsaking me for ever at this place. Ages have passed, no one returned from that place. The sad thought of complete isolation will destroy the helpless damsel."

What is that land of no return which has brought untold misery to millions of guiltless girls? Is inner suffering the law of life? Why have relations with those who bring nothing but suffering? Note what the poet says:

اوڙاهہ ويا نہ وريا، آءُ تنهن ماري ويئي
ڪري ساموندي سين جسي جار پرائيو.
(4)

"They went to the Deep; they never returned; I am killed by the ill-treatment. My relationship with the sailors brought affliction to my soul."

Inspite of the unity of theme, there is a vast variety of thought and feeling which few poets can grasp and which is a clear evidence of the range of our poet. Sometimes the woman blames the trade that the sailor has learnt:

ڳريو جهليو روءِ، مٿي مهري هنڙا
ڪوءِ سود و سندوءِ، جو تون ڍوليا سکيو.
(5)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

"Seizing the rope she cries; her hands are on the prow, she says, 'cursed be the trade that you learnt, my dear!' "

Sometimes she compares her heart with the boat:

هينڙو ٻيڙيءَ جان، ڏتڙ پئي ڏينهن ٿيا
پڇيو تان نہ پريان، ڪر لاهو ٿي ڪڏهن.
(6)

"My heart, like a boat, suffered long from rough seas; my love never came to enquire about my wellbeing."

Sometimes she thinks fondly how she would speak out her heart when her love comes to her:

جيڪر اچي هاڻ تہ ڪريان روح رچنديون
آيل ڍولئي ساڻ هوند ڳو لڳي ڳالهيون ڪريان
(7)

"If now he comes I would embrace him and speak heart to heart with him."

Sometimes she thinks of arguing with him:

آيل ڍولئي ساڻ، اچي تہ جهيڙيان
"لايئي ڏينهن گهڻا، مون سين ڪي ٿورڙا."
(8)

"If only he comes, I shall argue with him. I shall say, 'Many days you have spent abroad; to your beloved you have alloted but few'."

Sometimes she tells her mother:

ڍوليو ويڙو ڏور، تـي ٿـي سيءَ گذاريان
مادر مون نہ چور، نا تہ پڏر پوندي پرينءَ ري.
(9)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

"My love went away to distant lands, I live here in cold isolation. O mother! do not taunt me, otherwise I will break through my confinement, mad after my love."

Sometimes she advises herself thus:

وانءُ وڃـي وائِٽ، هينڙا ماڳ پرينءَ جو
چميو چم چانئٺ، هوءَ جـــا سندي سڄڻين.
(10)

"Go and explore my heart, the high plane where your love resides. Kiss again and again the threshold of your love's elevated mansion."

All this is after all inner yearning of a soul who feels as if it has been cut off from all that is noble and sublime; it is an inner suffering and repentance; it is a longing and an aspiration; it is a struggle whose goal is union, as indicated below :

چمڪيون چوڌار ڏچيون ڏاڙيچن جون
ماءُ ساموندي آئيا، سهسين ڪري سينگار
انهين جي پچار، ڪالهونڪر ڪانگ ڪري.
(11)

"The banners of seafarers sparkled all-round. Mother! They have come with hundredfold decorations. The crow has been giving the good news of their arrival since yesterday."

Or

هي سڄڻ سيئي، جـي مـون ڪوڏ نهاريا
ايندم جان پيهي، تـ سڀ لاهندم ڏڪڙا.
(12)

"This is the self-same love for whom I was looking forward with hope, pride and joy. As soon as they enter my house, all my sorrows will disappear."

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

III

Every-where Latif's poetry stimulates us to struggle against inertia. It is our moral duty to make an effort to reach our goal inspite of meagre resources. Peace cannot be obtained in this world. By sitting silent we equate ourselves with dead matter. It is the inner impulse and sincerity which enable you to move on and on towards your cherished goal:

ٻر ان مـــان پڄان، بندر مـــون ڏور ٿيا
نه مون هڙ نه هنج ڪين، جو آئون ڇڄي ڇڙهان
ايهين ڪج پاتڻي، جنهن ٻـــر ٻرين مڙان
ڪارون ٿـــي ڪريان، تـو در ايي نـا ڪئا.
(13)

"Let me move; I may reach; the shore is far, far away. I have nothing of the material resources, no worldly influence to recommend me. O ferryman! I entreat you, pray take me in your boat to my love. O Captain! I stand upright before you; I do my best to prove myself worthy. Sail me away from this sinful world to the side of my love."

The seeker should always be conscious of this inner draw-backs and deficiencies. How can one move towards better life, better society, better world if one believes that no perfection exists outside one's self. The best course is to look within and find out why one has been isolated:

مون ايي تـــڙ وٽ، ٻرين ٻگه ڇوڙيا
ڪا منهين ۾ گهٽ نات سڄڻ سپاجها گهڻون.
(14)

"I stand by the sea sighing in wilderness; my love sailed away. Surely there must have been some defect in me, otherwise my love is kind enough not to have left me behind."

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

Even if they have left you pray for their safe return and do not lose hope:

مون اڀي تڙ پاس، پرين پڳهه ڇوڙيا
هو الله هارا اهريا، آءٌ د مدم دعا ڪندياس
آهه نه لاهينديس، موٽي ايندا مون گهرين.

(15)

"I stand near the sea, they sailed away. Depending Lord's Mercy they departed. I will pray for them every moment. I will never cease to sigh for them. I will never cease to entertain hope that they would return and live with me."

The reason for their leaving is that they aspire after higher things; mere trash will not keep them home; surface has no attraction for them; home, wife and children are only a trial for them:

ڪاري ڪيڙائو، مٽي مٺي موٽيا
سودو ڪن نه سون جو، وڏا وهائو
موتي جي مهراڻ جا، تن جا طماعو
سامونڊي سائو، لنڪا لوڙي آئيا.

(16)

"The explorers of the salt-water, now returned to the sweet-water. They are not content with the trading of gold; they aspire often the pearls of the deep-sea. The brave sailors came back after enriching their minds with the picturesque beauties of Lanka (Ceylon)."

What a peep into the mind of a woman do the following lines give us?

جي تون وڻجارو ڪاند، ته مون هڏ نه لائون لڏيون
پر ڏيهه مٿي سانگ، انٿي ٻهر جنهن ڪيو.

(17)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

"O love! if you are a trader-husband, I feel I never did join in permanent union with you. All the twenty-four hours your mind is bent upon embarking the sea and sailing away to distant lands."

No use weeping and crying: no use cunning and craft; no use hypocrisy and snobbery; no use appeals and entreaties; they shall sail away quietly. Note the beauty lurking in the following lines:

ڏٺي ڏياري، سامونڊين سڙه سنباهيا
وڃهيو ور ونجهه کي، روئي ونجاري
ماريندءِ ماري، پره سور پرين جاءِ

(18)

"Devali approached, the seafarers trimmed their sails. The trademan's wife curled round the oar and sighed. O poor lady! the painful separation will kill you early." Again:

ٿي ڏياري ڏيٺ، ڏوليو هلڻ جي ڪري
مکيو پنهنجي مڪري، چيني چڱيءَ ريت
روئان رهن نه سپرين، جانڪين ڀهليان ٻيٺ
مون سين ڪري ميٺ، سڄڻ سفر هليا.

(19)

"Devali approached. My love is making preparations for a sea-voyage. He oils his skiff and examines it whether it is sea-worthy. I stagger, trying to hold fast my love's waist, I cry, but they do not stay. After a sweet rendezvous, they sailed quietly away."

So she advises all of us:

منان وهو وڃسردين، رڙهو تي رسو
ووءِ هيءُ جو وهم منهنجي جندڙي.
منداڻتي مينهن جيئن ويرو تار وسو
ووءِ هيءُ جو وهم منهنجي جندڙي.

(20)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

> "Mind! do not sit in utter forgetfulness, neglecting your duty towards your love; move, so that you may reach. See the flow that love has given to my existence. Like seasonal rain let tears of kind love fall heavily upon the universe. Let your soul's showers make the earth properous once again. See the stimulation that my love has given to my life."

The mission of your life is to transform the stiff stone into tender tears under the melting influence of love. Melt and start flowing! Melt and penetrate the subtlest pores of matter. Melt and identify your existence with the toiling and suffering millions. Melt and embrace every vibrating beauty of the universe. Melt and inter-relate your existence with every pulsating, scintilating fabric of the stellar cosmos.

IV

Constant remembrance, constant vigilance, patient waiting, sincere prayers, silent sacrifices, modesty and gracefulness: these are the virtues which will bring back the lost lord.

حر تر ڏيا ڏي، وڻ ٽڻ ٻڌي وانئڻيون
”الاڪانڌ اچي، آساٿي آهيان.“
(21)

> "Over sea and land she kindles a lamp. On every branch she fastens a flag. Silently she sighs: 'May the lord arrive! I long for him, I long for him'."

Observation of certain ceremonies and rituals near the sea constantly reminds her of her relationship with the vastness of the physical universe and assures her that her dear husband will ultimately return:

ايبون تڙ پوڄين، وهون وڻجارن جيون
آٽيو اڪا ڏين، ڪٽوري سمونڊ ڪي.
(22)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

"Standing, the wives of the traders worship and show their allegiance. They offer fragrant rice and coconut to the sea."

The poet warns:

جا جر جاڳون نہ ڏيئي، ڏيـــا نہ موهي
سڏون ڪوھہ ڪري، سا پنهنجي ڪانڌ جون.
(23)

"The woman who does not not keep vigils, who does not trim the earthen lamps near the sea, how can she expect the home-coming of her lord?"

Note the inner significance of the following lines :

بندر ديسان ديس، مل نہ ملي وارين
فقيراڻــي ويس، امل ڏين اتــوريـا.
(24)

"There are ports in every country. There are trading centres everywhere in this wide world. There are centres of wisdom allround the world. But you can't get according to your turn, according to your expectation, according to your outward, external merit. Wealth cannot purchase for you spiritual peace and happiness. Only when you appear as a penniless beggar, only when you renounce your greed for worldly goods, do they give away valueless pearls without measure."

Spiritualism is no supersitition, it is no reactionary force for keeping the workers backward; it is no opium. On the other hand it consists in controlling human passions so that material prosperity should be shared by all. You can unite with the Lord and enjoy eternal bliss only through control of desire, only through sacrifice.

Finally you recognize the divine symbols and see your

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

Lord through them. The last chorus is a piece of unique beauty and simplicity:

تڙ نهاريان تي، منهنجا بندر وڏڙا جي
مان سڃاڻان سپرين
اڀي اوسيئڙا پائيان، ڪارڻ وڻجاري
مان سڃاڻان سڄڻ.
گهڻون اڪنڊي آهيان، پرديس پنهنجي کي
مان سڃاڻان سڄڻ
آسائتي آهيان، الاڪاند اچي
مان سڃاڻان سڄڻ.

"Alone, on the shore I look and seek my love,
My love, who has gone to the distant port,
I recognize my love by the sails.
I look forward and see a good omen
Which will bring my love near to me,
I can recognize the sails of my love.
How fondly do I look for my love!
The sails indicate my love's approach
I am hopeful. I wish my love may come,
By the sails I do recognize my love."

The reader may, if he so desire, draw out purely secular, sensual and materialistic interpretation. After all, only little minds distinguish between matter and mind, nature and God, secular and spiritual, In actual life, in the living universe, the one is so deeply interspersed, interfused with the other that it is a heresy to discriminate. There is no duality but unity in the space-time continum. Only you should see the infra-red and the ultra-violet beyond the visible spectrum. Acquire a whole vision. See your love.

VI

Don't you see the signs spread everywhere in nature?

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

There is an old book with us which has kept up its freshness because it contains a universal message for all of us. It is the fountain of all the beauty, light and wisdom which only a few rich souls can comprehend. In the third section of the thirty-sixth chapter named Ya-Sin some of the signs are indicated on whose understanding depends our life and death as individuals and as nations. Recognize the signs and you live; ignore the signs and you are wiped out.

See the earth that is dead during winter. Who quickens it to life and produces grain? Who produces orchards with a variety of fruit which we eat? Who causes springs to gush forth from the rocks? Can you make any such fruit with your own hands? Is this not a sufficient reason to be grateful to the mighty Power who produces it for your sustenance? Is it also not your duty to help the earth's fertility as soon as the first sign of spring appears? "When winter comes, can spring be far behind?"

Glory to the Power who created in pairs all things that the earth produces! They may be plants, they may be animals, they may be human beings, they may be things you know not: they are all in pairs. See the system of checks and balances nature has provided. Nay, even within your body and soul are kept pairs, delicate balances. Don't you see why wife loves the husband and husband loves the wife? Don't you see why the tradesman returns to his home and hearth after all the wandering?

Another sign is that this very earth is plunged in darkness during night. Who strips it of its light? When the light is removed from our soul what remains behind? When a body is deprived of its life, what remains behind? When a nation is deprived of its moral wisdom, vision and imagination, nothing is left behind but a horrifying picture of decomposing, stinking corpses.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

Move on and see other signs. The sun runs his course for a period determined; he also seeks his ultimate rest. The moon has also his phases or stages till he turns like an old dry branch of a palm-tree. It is not permitted to the sun to catch up with the moon nor can the Night outstrip the Day. And then the magnificent truth:

Each swims in its own Orbit. Do individual souls not swim in their own orbits inspite of their obediencce to the Universal Law. Do we not enjoy sufficient freedom to follow our own aptitude within the universal framework? When nature gives free-will even to an electron to move in its orbit and sometimes to jump from an inner orbit to an outer orbit, why un-necessary interference in human freedom? Can't we learn a lesson from nature? How can a sailor's wife stop her husband from sailing away?

Let us not stop with the natural phenomena; let us also think of human race and human destiny. In the following verses Quran conceives of the whole human race as sailing in an ark, living precariously for determined period, depending on the mercy of the Lord:

و اية لهم انا حملنا ذريتهم في الفلک المشحونo
و خلقنا لهم من مثله مايركبونo
و إن نشا نغرقهم فلا صريخ لهم ولاهم ينقذونo
إلا رحمت منا و متاعا الي حينo

"And a sign for them is that we bore their race in the loaded Ark; and we have created for them similar vessels on which they ride. If it were our will we could drown them; then would there be no helper, nor could they be delivered, except by way of mercy from us and by way of convenience for a time."

Yes, we are riding on this earth too, swimming through a sea of ether, dangerously, precariously, for an appointed

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

time, to an unknown destiny. We have to learn a lesson from what has passed on before us and to fear the coming events. But foolishy we think that the piece of land we have occupied with the ephemeral structure we have raised on it and the worldly goods we have accumulated, are our permanent possessions. When called upon to spend out of what God has provided us to relieve human suffering, we foolishly argue: "Shall we then feed those, whom, if God had so willed, He would have fed Himself," forgetting that this world is a test for all those who have and those who have not, and that we are in clear error. Further we challenge the Inevitable Event to come to pass, arrogantly believing that we are the masters of the situation. We are waiting for nothing but a Single Blast which will seize us while we are disputing among ourselves. Surely we shall have no chance to make a will to dispose of our affairs, or to return to our people or families. What then will happen to our accumulated goods we so voraciously have acquired and preserved for our-selves and for our off-pring?

And so the Folly of all follies to which human beings are exposed is that "Not a Sign comes to them from among the signs of their Lord, but they turn away therefrom."

Blessed be the soul who said:

ترٽ نهاريان تي، منهنجا بندر وڏڙا جي
مان سڙه سڃاڻان سڄڻين

"Standing on banks of time, I look forward to my Beloved who has sailed away to a distant port. I know the sails, the signs, the signals, the symbols of my Lord."

Such a soul alone may save us by helping us See **the Signs.**

●

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(1)

Beside the sailors hawsers take your seat,
O mother! you take negligent step,
Their oars shall the foreign waters beat,
They make the sea their home, you only gape.

(2)

Same are the days of my virulent youth,
When my love prepares to sail away,
Unchecked by my tears, showing no ruth,
Kindling a flame, he goes, ah welladay!

(3)

Forsaking me they sailed to unknown destiny,
Ages passed, none returned to the dismal land,
I shall be killed with grief, woe to me!
Who live in sorrow on the lonely sand.

(4)

To the mysterious deep they sailed,
Bringing misery untold to my poor soul,
Contact with the sailors have I oftened wailed,
Love, on my being, hath ta'en a heavy toll.

(5)

No seizing the rope she cries,
Now with her hands on the prow,
The vast expanse she pries,
Now she moans, while she wipes her brow,
"Cursed be the trades you learnt my dear!
That tore you away from my sphere."

(6)

Like a boat, for many a night,
My heart in waters rough did ache,
My love never came to know my plight,
No relief he gave for dear love's sake.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(7)

If once he comes from his sea-voyage,
I 'll bury myself in his loving arms
And talk heart to heart of his pledge
Never to leave me for all sea-charms.

(8)

If once he comes, I 'll argue with him:
"Many a day far away did you spend,
In distant lands forlorn, dark and dim,
Never home, you thought, your ways to wend."

(9)

My love is gone to a distant land,
I live here in solitary cold,
Tease me not, O mother! with a fiery brand,
Or I 'll break loose, brave and bold.

(10)

Go and explore, my afflicted heart!
Thine love's stately, high mansion,
Kiss again and again his elevated mart.
Where he trades in his high fashion.

(11)

All round the seafarer's flags do shine,
They come with all the glamour and glow,
On my sky I see a silver line,
To my soul the news did gently flow.

(12)

O this is the self-same love,
For whom I looked with pride and joy,
I thank the heavens above,
Now my sorrows are but a toy.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(13)

Let me move, I may reach the glamorous port,
Penniless am I, who 'll bring me there?
I pray, O Captain, lift me to my love's fort,
Save my life from cankerous care.

(14)

Not unkind, not ruthless, was my love,
Who kept me waiting on the shore,
On my faulty ways do I often rove,
On my defects do I dwell, more and more.

(15)

On the hoary sea did they embark,
I pray for them, I pray for them,
May the Merciful Lord bless their ark,
I hope they shall the wild waves tame.

(16)

He who ploughed the sea, now unfurls,
To waters sweet, the trader great,
Cares not for gold, he deals in pearls,
Exploring Lanka he brings his freight.

(17)

O love! If you are a sailor-husband,
I never truly did in marriage join,
You never set your foot on solid land,
For sea-life alone you gird your loin.

(18)

Devali passed, they trimmed their sail,
Curling round the mast she sighed,
Sad separation shall waste her body frail,
Constant care shall, by her side, abide.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(19)

Devali over, now he thinks of sailing away,
He oils his skiff, he makes it sea-worthy,
However hard I try, he doth not stay,
Meeting and parting, is my sad destiny.

(20)

Stay not forgetful, move that you may reach,
See how love hath thawed my life,
Like seasonal shower, pour heavily on the beach,
See how love hath made me ripe and rife.

(21)

Over land, over sea, she kindles a lamp,
To every branch she fastens a flag,
Her eyes tearful, bedewed and damp,
"May he come! my hopes do not wag."

(22)

Upright, the wives to the sea their obeisance pay,
Rice and coconut sweet do they offer,
For their dear ones safety do they prayers say,
Thus they do the fragrant gifts proffer.

(23)

She who doth not steadfast vigils keep,
Nor doth the earthen lamps keep in form,
How can she expect her lord's return from Deep,
And ward off evils of the ferocious storm?

(24)

Every realm has ports where you may buy,
But values you may not with money get,
Never play the role of a clever guy,
In beggars garb do they the pearls set.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

On the shoals of time I stand and look
For my love who to the distant harbour took;
I look forward and seek a good omen,
That 'll bring him from a far-off domain;
How fondly, do I look for him, hope for him,
Who sailed beyond the earthly rim;
From the Great Beyond he flashes his signs,
I love his symbols, I read the lines.
I recognize the sails, I recognize the sails,
The glamorous bark from where he hails.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

THE PHILOSOPHY OF SUR SAMOONDI

Mrs. Amena Khamisani

All the 'Surs' of Shah Latif are allegorical. This is to say they have more than one meaning. Sometimes the allegory is double and sometimes as in 'Sur Marui' it is triple. "Sur Samoondi" (relating to the ocean) like-wise has no less than three interpretations.

There is the obvious interpretation of the life of the sailors full of risks and dangers coupled with the acquisition of rich merchandise of gold and Merh. Their pre-occupation with boats, sails, anchors, ropes, oars, and the salty ocean, their parting anguish, the suffering, the worry and the apprehension of the dear and near ones whom the sailor leaves behind, the poet mentions all. Beset with hazards and stakes is the sailor's life in the ocean, yet go he must.

Beneath this surface interpretation is the allegory of the life of a man on this earth and a warning to the loved ones that man is a sojourner in this life. The period of his stay is uncertain. He may have to go away in the prime of life when least expected and most required. The loved ones must try and keep close contact with him and take full advantage of his presence while there is yet time, otherwise, repentance and regret will be their lot.

Along with this interpretation, there is yet another allegory, of the appearance and disappearance of God's grace in the life of a Seeker of God. As usual with such allegorical

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

poems sometimes one interpretation seems to be more clear than the other and sometimes the three seem to blend harmoniously and unite.

Shah Latif does not minimise the importance of the world of the senses. The world of the eye and the ear unlocks the key to deeper mysteries. He therefore observes lovingly, minutely and long what he beholds around him. As we find in Hindi Poetry. the protagonist of all his 'Surs' is a woman. Woman for him is a symbol of purity, of stead-fastness and of deep, lasting and devoted love with great capacity for self-sacrifice. At the same time, woman is physically weak and frail, also prone to mistakes-yet quick to repent and make amends. In this 'Sur' Latif shows great insight in the Psychology of a woman as a wife of one of the sailors. She is afraid that at any time the sailor may sail away at a short notice and so the poem opens with these lines:

ڀڳهه ڀاسي گهار! آيل سامونڊين جي
وڃهي جيءَ جنجار، جم وڃنئي اوهري.

Keep close to the anchor rope of the sailors, lest they may loosen the boats and put you in sorrow (by going away).

And again :

ڀڳهه ڀاسي ويهه، آيل سامونڊين جي،
تون ويسري وک کڻين، هو پورينڊا پرڏيهه،
سمنڊ جنين ساڙيهه، ڪوهه نه ويئين تن سين.

Sit beside the anchor rope of the sailors, you slow creature, they are in haste. Why do you not sit with those whose home is the ocean?

At last the day approaches when the sailors have to set sail and the scene that greets the eye after their departure our poet describes in the following lines:

ننگر ۾ ناريون، ڀڳهه ڪڏي پنڌ ٿيا
بندر ٻـازايون، سڃا سامونڊين ري.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

They journeyed away with the anchor and the rope; the harbour and its bazaars are all deserted without the sailors. Here we have the picture of a harbour town which is full of life and activity when the sailors return and wear a deserted look when they depart.

Our poet once again lets us see into the psychology of the woman, the young wife of the sailor, who has sailed away inspite of her protests tears and entreaties:

سيئي جو پن ڏينهن، جڏهين سڄڻ سفر هليا
روئان رهن نه سپرين، آيل ڪريان ڪيئن
مون کي چاڙهي چيئن، ٻيو وڻجارو اوهري.

Time passes. The sailor husband does not return as yet. The simple wife asks the crow who is supposed to foretell the coming of the guest:

تن جنين جي تات سي سڄڻ سفر هليا
لٿج لات لطيف چئي ڪڏهين ايندم ڪاڳ
ڪنهن سڻائي سانگ پرين پرڏيهي ڪيا

He for whom I pine, has gone away to a long voyage. Crow, why do you not 'Caw' 'Caw' and let me know when is he coming?

The season is changing. It is time that the sailor husband should be home:

سر لوهيڙا ڦٽا! ڪسر سرٿا
تو ڪئين وسريا ڍوليا! ڏينهن اچڻ جا

'Sar' and 'Lohira' are sprouting. 'Kusar' is growing apace. How have you my beloved, forgotten that these are the days to return:

So desperate is the wife at the long and unexpected absence of the husband that she says:

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي تون وڻجارو ڪاندُ، تہ مون هڏ نہ لائون لڏيون
پر ڏيهہ متي سانگ، انئي پهر جنهن ڪيو.

Had I known the life of a Sailor, I would never have got married even, for his stay is abroad most of the time. In these interesting lines she tells his mother:

وڻجاري جي ماءُ وڻجارو نہ پلين،
آيو ٻارهين ماه! پن ڏِ سفر سنبهي.

Oh! Sailor's mother why did you rear a sailor? He has come after twelve months and is again preparing for journey! The sailor husband comes and goes. There is the usual sense of desertion and lamentation when he goes and rejoicings when he returns

چمڪيون چوڌار ڌڄيون ڌاڙيچن جون
ماءِ سامو ڍي آئيا، سهين ڪري سينگار
انهن جي پچار، ڪالهونڪر ڪانگ ڪري.

All around are shining bright the flags of the rich Sailors. Mother! the sailors have come with thousand embellishments. It was for them that the crow has been cawing since yesterday. But Shah's poetry is not as simple as all that. There is in it the minute observation of life and nature around us, there is the delicate psychologicalstudy of the loving and pining heart of a woman with her moods of infinite variety. All this is beautiful enough and worthy of our admiration and our enjoyment. But Shah is not a Hindi Poet, he is a Sindhi mystic and a man intoxicated with the love of God, who sees wonder, glory, beauty and truth all around. Beautiful and interesting as life and the world around may appear, it is not all. Do what we like, we have to admit that Shah's poetry points to certain deeper meaning which in fact is the Soul of his poetry. Another poet of a lesser calibre that Latif could give us the same kind of poetry. Who but Latif alone could use the words that he has used which immediately give us a mild shock of

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

surprise and seem to say: "This is not all what the poet is saying. There is much more to perceive and to comprehend. This is merely a cover, a beautiful cover no doubt."

It is now that we find the different allegories overlapping each other. Certain stanzas make us conscious that in the garb of the lamentations of sailor's wife, Latif is telling us about the death of our dear ones who do not return once that they have gone:

ويا اهري اوءِ، مون کي ڇڏي ماڳهين
جڳن جا جڳ ٿيا، تئان نہ موٽيو ڪوءِ
گوندر ماريندوءِ، ويچاري وڃڻ جو.

Leaving me completely, they have gone away to a place from which ages have passed, no one has returned. The affliction of their going away will kill me.

In Shakespeare's Words our poet is talking of "the undiscovered country, from whose bourn No traveller returns." In three continuous stanzas this idea is conveyed.

Man is mortal. Like the Sailor who must return to the sea, his stay on this earth is short and he must return from where he has come. Yet this mortal is loved and treasured, knowing his fate. No amount of entreaties or wailing can stop this mortal's going away as our poet beautifully says!

اڄ پڻ واڻون ڪن، وڻجارا وڃڻ جون،
هلڻ هارا سوڙين، روڻان تان نہ رهن،
آءُ جهليندي ڪيترو، آيل ساموندين،
پکهہ چوڙي جن، وڌا ٻيڙا ٻار ۾.

Today also the Sailors are talking of going away. They are about to depart and will not be detained by my tears. How long can I prevent their going away when they have lifted the anchor and have lowered the boat in the Ocean?

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

Man's departure may be prolonged or it may be sudden. But go he must. As Latif says :

ڏني ڏياري، سامونڊين سڙهه سنباهيا،
اُن کي منڊ اتر جي، اوچتي آڏي،
وڻجارن واڻي، آهي پرين جي پار جي.

Dewali is over. The Sailors have set sails. For them the north wind came all of a sudden. This is the constant cry of the sailors that they must return to the Beloved's bank.

Some go earlier, others are left behind. In these lives we have the clear picture of one partner entering the domain of the dead, leaving the other alone.

اڄ به واڻون ڪن، وڻجارا وڃڻ جيون،
مون ايئي هليا، بندر جن تڙن،
سرتيون سور سندن، مون ماريندو جندڙي.

Today also the sailors are talking of going away. I was still standing on the harbour bar, when they went away. Oh! my frineds! the pang of their separation will destroy the life within me.

Lastly, we come to the allegory of God's grace visiting the seeker at times and disappearing from his sight at times. He is extremely happy and in a state of bliss when the vision of beautitude visits him and much depressed when it is denied to him.

هي سڄڻ سيئي، جي مون ڪوڏ نهاريا
ايندم جان پيهي، ته سڀ لاهيندم ڏکڙا.

This is the Beloved for whom I watched lovingly. When he will enter my house, then all my sorrows will come to an end. And again :

جنين ڪارڻ مون، تڙ پوچارا پوچيا،
پنهنجي اميدون، سيئي سڄڻ آئيا.
هي سڄڻ سيئي، جي مون ڪوڏ نهاريا
ايندم جان پيهي، ته سڀ لاهيندم ڏکڙا.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

That beloved whom I cherished, has come. All my hopes are fulfilled.

What is the reason that God's grace is with the seeker at times and leaves him at other times? Our Latif's answer is this:

مون ايي تـــڙ وٽ، ھرين ھڳهہ ڇوڙيا
ڪا منهين ۾ گهٽ نات سڄڻ سپاجها گهڻون.

I was still standing at the harbour bar when my beloved loosened (the boat).

Something must be lacking in me, otherwise the beloved is oft forgiving and most merciful.

For three continuous stanzas this idea is carried forth and in the fourth stanza hope is expressed that though the beloved is gone, the seeker will still pray every minute of his life, will not give up hope, perchance he will return:

مون ايي تـڙ پـاس، ھرين ھڳهہ ڇوڙيا
هو الله هارا اهريا، آءٌ د مدم دعا ڪنديا‎س
آهہ نہ لاهينديا‎س، موتي ايندا مون گهري.

Latif then warns the Seeker of God, that the vision splendid has to be sought through trials and tribulations:

متان وهو ويسريون، رڙهو تي رسو

Don't you sit idle! make efforts that you may achieve your object.

This is Latif's constant warning. Strive for your ideal. Live an active life. In Struggle lies the fulfilment of the purpose of life.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

A Bhitshah Cultural Centre Committee Publication

The Seminar Proceeding Series No. 12

A STUDY OF SUR SAMOONDI

BHITSHAH CULTURAL CENTRE COMMITTEE
HYDERABAD SIND

1974

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سنڌ سلامت

www.sindhsalamat.com

سنڌ سلامت جو مشن ۽ مقصد سنڌي ٻوليءَ جي ڊجيٽلائيزيشن ۽ پکيڙ کي وسيع ڪرڻ آهي ۽ پڻ دنيا سان گڏ سندس رفتار سان هلڻ جو سانباهو آهي، ڇو تہ تاريخ هميشہ انهن قومن جو احترام ڪيو آهي جن پنهنجي علمي سرمائي جي حفاظت ڪئي آهي. سنڌ سلامت پڻ پنهنجي ٻوليءَ جي بقاء خاطر سنڌي ٻوليءَ ۾ لکيل قيمتي ۽ ناياب ورثي کي ضايع ٿيڻ کان بچائڻ ۽ ان کي نہ رڳو محفوظ رکڻ پر پنهنجي اديبن، ليکڪن، محققن ۽ شاعرن جي علم، هنر ۽ تخليقن کي ڊيجيٽلائيز ڪندي دنيا جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ موجود سنڌين تائين مفت ۾ آسانيءَ سان پهچائڻ جو عزم ڪيو آهي.

اسان جي خواهش هئي تہ سنڌي مواد تي مشتمل هڪ اهڙو ڪتاب گهر قائم ڪجي جتي هر موضوع تي مشتمل ڪتاب موجود ملن. ڪتابن کي ڳولڻ ۽ ڊائونلوڊ ڪرڻ آسان هجي ۽ اينڊرائيڊ سميت آئي فون يا ونڊوز آپريٽنگ سسٽم سميت هر قسم جي ڊوائيس تي آساني سان آن لائين پڻ پڙهي سگهجي.

۽ اهو سڀ ”سنڌ سلامت ڪتاب گهر“ ذريعي ئي ممڪن ٿي سگهيو. اميد تہ سنڌ سلامت ڪتاب گهر ذريعي سموري دنيا ۾ موجود سنڌي نہ صرف ڀرپور لاڀ حاصل ڪندا پر سنڌ سلامت ڪتاب گهر کي وڌيڪ فائديمند بنائڻ لاءِ پنهنجو پورو ساٿ نڀائيندا.

books.sindhsalamat.com

سنڌ سلامت ڪتاب گهر جي اينڊرائيڊ اپليڪيشن پلي اسٽور جي هن لنڪ تان ڊائونلوڊ ڪريو:

https://play.google.com/store/apps/details?id=com.sindhsalamat.book